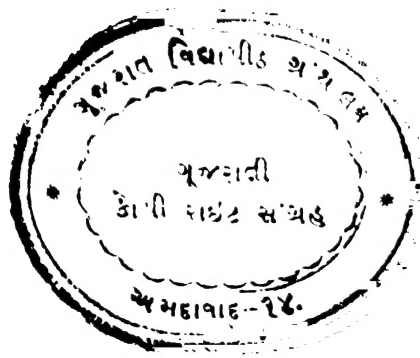


ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કૉપીરાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક ૨૦૯૧ કિંમત -

ગ્રંથનામ મૈત્રાલુલ અરુષ દિશાને
ઉચ્ચા દર્પણ
વર્ગીક



ગુજરાત વિદ્યાલય અકાદમી

ગુજરાતી

કોપી રાઇટ સંગ્રહ

અમદાવાદ-૨૪.

મેરા તુલ અરૂ સ,

ઈઆ ને

કન્યા દર્પણ .

એવ નામની

ઊરદુ લાખામાં બનેલી એક કેતાબ જેમાં કુટુંબની સ્ત્રીઓને
બોધ આપવા લાયક નસીહતરૂપી કીસ્સોછે તેનો
ગૂજરાતીમાં તરજુમો.



અસલ ઊરદુમાં બનાવનાર,
મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ,
ડા.પુટી કલેક્ટર અને સેટલમેન્ટ આફિસર, ગોરખપુર.

બીજી આવૃત્તી.

આ તરજુમો.

અસલ ગ્રંથના માલિકની ખાસ પરવાનગી લઈ,

મુંબઈ,

દ્વિતર આયકારા છાપાખાના મલિ,
બેહરામજી ફરદુનજી કુંબનીએ છાપોછે.
કોટ—બેહરામજી હોરમજી સીટ, નાં ૬ તથા ૧૧.

સને ૧૮૭૮ ઇસવી.

ગુજરાતી કરનાર તરફથી.

નામદાર ઈંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી જેમ આ ઇલાકામાં દરએક લાએક અને નવા ગ્રંથોને ઉત્તેજન તથા મદદ મળેછે, તેવુંજ ઉત્તેજન બધકે આહિંના કરતાં વધારે સારી મદદ, વાવ્યપૂણાના ગ્રંથકારોને મળતી જણાયછે. એવાં ભજાં ઉત્તેજનને લીધે આજે વાવ્યપૂણાના પ્રાંતોમાં, ઉરદુ અને ફારસી ચોપડીએકનો ફેલાવો અતિવણો વધી ગયોછે. ત્યાં દર વેળા નવાં નવાં અને ઉચી-ચોગી ગ્રંથો બહાર પડતાં જાયછે. એટલુંજ નહિ પણ સરકારની તરફથી મોટાં ઇનામો આપી નવા ડીસાલાએ લખાવ્યામાં આવેછે.

એવાં નવાં પ્રગટ થતાં પુસ્તકોમાંનું એક “મિરાતુલ અરુસ” ઇઆને ફીકના ઈર્પણુ” નામનું ઉરદુ ભાષામાં છપાયલું એક પુસ્તક અમારા વાંચવામાં આવ્યું, જેમાં એક નવી વહુને સંસારમાં આવતાં શું શું વેઠવું પડેછે ? અને તે આસાનીથી પાર ઉતારવાને કેવી યુક્તિ કરવી પડેછે, તેનો આખેહુબ દેખાવ, તથા સારા અને નરસા ખવાસની સ્ત્રીઓની ચાલથી ચેતાને થતું સુખ અને વીવત્તીઓ, તથા સ્ત્રી જતીએ કેળવણી લીધાથી સંસારમાં થતા ફાયદા, અને કેળવણીના બજે કરી ગરીબીમાંથી અમીરીમાં આવવાનું અભાવ્યેય જેવું વર્ણન, જે મનહરણુ રીતે અને નસીહત રૂપે એક બનવાજોગ વારતાના આકારમાં ખયાન કીધેલુંછે. જોકે તે દિલ્લીના ઈસલામી કુટુંબને લગતું ચરિત્રછે, તોપણ આપણી તરફનાં દેશી કુટુંબોને બંધાયેમતું અને વાંચવા આપવાજોગ લાગ્યાથી, અમે તેનો ચાલુ ગુજરાતીમાં તરજુમો કીધો, અને એના બનાવનાર, મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ, જેઓ હાલ વાવ્યપૂણાના ઉપુટી કલેક્ટર, અને સેટલમેન્ટ આફીસરછે, તેઓ પાસેથી તે છપવાની પરવાનગી મેળવી, હમણાં એક પુસ્તકના આકારમાં વાંચનારાંઓની હજાર ધરીએ છીએ.

અકસર કરી, દેશી કુટુંબો એલમ, હુબર કે નસીહતોની ચોપડીઓ જાહજાહ ઉલટથી વાંચતાં નથી, પણ જે એક ક્રીસ્ટો તેઓના હાથમાં આપ્યો હોય, તો તેઓ તે વાંચી વાંચીને કૂચો કરી નાંખેછે; એ અજમાએષ ઉપરથી આ ચોપડીને એક ક્રીસ્ટાનો આકાર આપેલાંછે, પણ ખાતેનમાં તો ધર સંસારનું ખરે-ખરું ચરિત્ર ચિતારેલુંછે. જે કોઈ વાંચે, તેનો જીવ મેહજાએ એમજ નથી, પણ એમાંથી નસીહત, તરખીઅત, સલુક, ચઢી પડતી, ઇત્યાદી હાંચક કીધાં મિવાય રહેનાર નથી. એ ચોપડી ફેરીછે, અને કુટુંબોને વાંચવા આપવાને કેટલી લાયકછે, તે વિષે અમારી તરફથી ખોલ્યા કરતાં મોટી પદવીના અને વિ-

દ્વાન પૂરાપીઅનો તરફથી જે મતો બાહર પડયાં છે, તેમાંના થોડાએક કુકરા નીચે આપેલા પૂરતા ગણાયે. એટલુંજ નહિ, પણ એ ઉરદુ કેતાબ સન ૧૮૬૯ માં છપાઈ બાહર પડયા પછેથી, ૨૧ વરસની મુદતમાંજ તેની લગભગ ૧૦ હજાર નકલો ખપી ગઈ હતી, અને તે ઉપરાંત ચોતરફથી ધૂમ માગણી જારી હતી. વળી એ કેતાબનો એક બાબુએ પોતાની બંગાલી ભાષામાં, તેથી એક પંડીતે વ્રજ ભાષામાં તરજુમો પણ કરીવે છે.

એ ચોપડી પસંદ કરી એના બનાવનારને વાલ્યપૂણાની સરકારે રૂ૧૦૦૦) ધનામ તથા ૨૦૦૦ ચોપડી ખરીદ કરી મદદ આપી છે. બસ તેટલુંજ દેખાડી આપે છે, કે એ ચોપડી દેશી કપીલાઓમાં વાંચવા આપવાને કેટલી ઉપજોગી છે.

ઉમેદ છે, કે ગૂજરાતી વાંચનારી બાહુઓને આ વારતા વાંચતાં પસંદ આવશે, એટલુંજ નહિ, પણ સંસારમાં કેમ વરતવું, કપીલામાં કેવો સંપ રાખવો, કઈ કઈ બાબતમાં પોતાની સાજથી પોતાને અને કુટુંબને સોસવું પડે છે, તેનો તોલ કરવાને બનશે. વળી એ ઉપરાંત પોતાથી દુર પડેલી અહિનપણી મુસલમાન ઓરતોના ધરસંસારની રીતભાતો, સાલચલણ, અદબઅંદાજ, ઇત્યાદિથી માહિતી મેળવશે.

છેવટે, મોલવી મોહામદ નજર એહમદ સાહેબે પોતાના પુસ્તકનો આ તરજુમો છાપવાની ખુશીથી પરવાનગી આપી, એટલા માટે અમે એ ગ્રહરજનો ઘણો ઉપકાર માનીએ છીએ.

મુંબઈ, નવેમ્બર સન ૧૮૭૧.

તરજુમો કરનાર.

આ પુસ્તક વિષે અપાયલાં મતો.

“ મિરાતુલ અરસ ” પુસ્તક વિષે વાલ્યપૂણુ પ્રાંતના ડીરેક્ટર આવ પ-પ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન, મી૦ એમ. કેંપસન સાહેબે આપેલા મતનો સાર.

“ મને આ કેતાબ મળવાથી ઘણી ખુશી ઉપજી છે. તે એટલા માટે, કે એ કેતાબ સરકારના એક લાયકીવાળા અને કેળવણી પામેલા નોકરની કલમથી લખાયેલી છે. . . . એ કેતાબ ઘણી દિલપસંદ અને આ દેશના લોકોની હાલતને મળતી છે. હમણાં તલક એવી જાતની કોઈ કેતાબ બની નથી. એની ઇબારત અને બયાન કરવાની રીત જોતાં એ ઉરદુ જુબાનનું એક ઘણો સારો નમુનો છે. . . .

નજર એહમદની આ બનાવટ દરરોજ વાંચવા લાએક અને સમજવાને સાધાર-ણું છે. એની મતજબ સાફ અને અમલ કરવા જોગ છે. એમાં આશકી મત-લબ અને નાજુક એમણાં, જેમાં આ દેશના ગ્રંથકારો પોતાની વડાઈ સમજી છે, તેવું કાંઈ નથી, અને મને ઉમેદ છે, કે બીજા ઘણાઓ એ ગ્રંથકારની નકલ કરશે.”

નેનીતાલ તા૦ ૨૨ મી જુલાઈ સન ૧૮૬૯ ની તેરીખની એક નોંધ ઉપરથી સારાંસ.

“ આ ચોપડી સ્ત્રી જાતના ફાયદાને માટે બનાવ્યામાં આવેલી છે. એમાં ઇસલામ લોકોના એક ઉચ્ચ ખાનદાનનો એક લાયક ક્રીસ્તો ખ્યાન કીવેલો છે. એ આખો ક્રીસ્તો ખાસ લોકોની જુખાન અને ખોલવા ચાલવાની ઢપમાં લખેલો છે, કે જે આ મુજકની અસલ ઉરદુ છે. જેમ બપકાને માટે મોટા મોટા શબ્દો, અને રંગીનીને માટે ભારે વીચારો મૂકે છે, તેમ એમાં નથી. એમાં એવા બનાવો લખ્યા છે, કે જે દરએક વહુને પોતાના સાસરીયામાં વારેવારે સનમૂખ આવ્યા કરે છે. વળી એમાં જનાનખાનાની રીતી અને તરીકો એવો તો દરજીવ્યો છે કે, જે યૂઝોપીઅન આ ચોપડી વાંચશે, તે એથી કરી મૈથી પેહેલાં આ દેશના રીવાજ અને ચાલચલણની વાકેફી મેળવશે. અહીંઆંની સ્ત્રીઓની બાષા, તેઓના દિલની વજાલુ, તેઓના ધીકાર, બચ્ચાંઓ તરફના લાડ, પ્યાર, ધરસંસારમાં ઓરતોનો અખતીયાર, તેઓની હૃદ બરેલી રસમો, અદેખાઈ, મફર, ફેલ ફરેખ, છત્યાદિ સરવે આ કેતાબથી જાહેર થાય છે. અને એના લખાણમાં કોઈ સહરાગાઈ, કે નહિ બનવાજોગ બનાવ જણાતો નથી. દેખઈવું છે, કે બનાવનારે અસલ મતલબ ખ્યાન કીધો છે. અને ક્રીસ્તીયોની નસીહત એમાંથી નીકળે છે. . . . કરતાએ જાખજ જે એવાલો ઉભા કીધા છે, તેમાંથી સરચાઈ અને ખમીરની ખાસીયત જણાઈ આવે છે. જે શખસોનું ખ્યાન એ ક્રીસ્તીયામાં કીધું છે, તે વાંચનારને પોતાની આગળ ગોયા તેની નકલ થતી હોય એવું દીસે છે. જ્યાંજહી હું જાણું છું, ત્યાં તલક કોઈ હિંદુસ્તાની લખનારે એની અગાઉ એવી સારી ઢપછપથી વાતખિત અને ખોલવા ચાલવાની રીતે અસલ મતલબને એવું રૂપ નથી આપ્યું. જ્યારે એ કેતાબ જાહેર થશે, ત્યારે સેંકડો આદમીઓ તેને જાખથી વાંચશે, અને શીખાઉઓને માટે વગર શંકે તે ફાએદમંદ ઠરશે.”

વાચખૂણાના લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર, સર ઉલીઅમ મીઉરની સરકારના એક દેસતાવેજમાંથી સારાંસ.

“ નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર ખાહાદુર, ‘ મેરાતુલ અરસ ’ કેતાબને જોઈ ઘણો ખુશી થયો છે. એ કેતાબ એવા દરજળની છે, કે ગર્વનર મજકુરની નજદીક ઉરદુમાં કોઈ પણ કેતાબ એના ખરોખરીની નથી. જે કાંઈ તારીફ ડીરેક્ટર સાહેબે લખી છે, તે તારીફ એને ઘટતી છે. એમાંની અર્વે હાલતો જેમ ગૂજરતી નજરે જોતાં હોઈએ તેવી જ છે. એની બાષા સરળ તથા વગર સહરાગતની છે, તેમજ હિંદુસ્તાનીઓના ધરસંસારનો મામલો ખરેખરો, અને જેવી રીતે ચાલુ છે, તેવાજ ખ્યાન કીવેલો છે. વળી જે શખસોનું જુકર એમાં છે, તે દરએકના ખમીરની હાલત જુદી જુદી જણાઈ આવે છે. તેમજ જમેજગ વગર અલકારે પણ દિલપર અસરનું થવું, તથા દિલને પલાળવું એમાંથી જણાએ છે, અને દરએક બનાવમાંથી ખસલતોનો સુધારો, અથવા ખેરીઓ વચેના સારાં સલુકની એક નસીહત નીકળે છે. એમાંથી આ પણ અછી રીતે દેખાઈ આવે છે, કે હિંદુસ્તાનમાં ઓરતોનો ધરસંસારના મામ-

લામાં ધણી હાથ હોયછે; તેમાં જ્યારે ચઢતા વર્ગ, અને નેક જાતીને કેળવણીની અસર થઇ હોય, ત્યારે તે તેના અખતીયાર વધારે સરસ પડેલા આપનાર નીપજી શકે. આમતો માન્યામાં નથી આવવું કે હિંદુસ્તાનીઓમાંથી કોઈ અહરથ આદમી 'આ કેતાબ' વાંચ્યા પછી, ઓરતોની કેળવણીથી અતિધણા ને ફાયદા થાયછે, તે વિષેનો ઇનકાર કરે. એ ઉપરાંત આ કેતાબમાં એક સારો ગુણુ એછે, કે તે હિંદુસ્તાની ઓરતોને વાંચતા આવવાને ધણી લાયકછે. એક તેઓને દિલપસંદ લાગશે, અને તેઓની સમજ તથા અક્રમમાં વધારો કરશે. કોઈ પણ અહરથ હિંદુસ્તાનીએ પોતાના કુટુંબમાં એ કેતાબ વાંચવામાં કશી કિંદર રાખવી નથી જોઈતી. બલકે ખાતરી રાખવી જોઈએછે, કે એથી તેઓનું દિલ સીજશે, અને એજમનો ફાયદો પણ હાંસલ થશે. આખી કેતાબમાં કોઈ બાબદ એવી નથી, કે જે પાકીજ અને સજાહથી ભરેલી નહિ હોય, ઇઆ નેથી કોઈ એવા ફાયદા કે અમ્મલ રેવાજની તાલીમ નહિ મળતી હોય, કે જે અકસર કરી ઇસજામોની નજદીક એબથી દૂર અને નેકીથી ભરેલી હોય. મોહોમદ નજર એહમદની મોટી તારીફ એ વાતમાંછે, કે તેને રાસતીની તરફ એક નવો રસ્તો કાઠાડયોછે, અને સાદી તથા સતીસ ઇબારતમાં ફાએદેમંદ તથા દેજ લોભાવનારા લખાણનો નમુનો ખીજાઓને વાસ્તે પેદા કરી આપ્યોછે. નામદાર લેક્ટનેન્ટ ગર્વનરને ભરેશોછે, કે ધણુએક લોકો આ રીતની જલદીથી નકલ કરશે.

નામદાર લેક્ટનેન્ટ ગર્વનર સાહેબ, મોહોમદ નજર એહમદને એક હજાર રૂપિઆનું ઇનામ અપયથવાને ખાસ ખુશી જણાવેછે. બલકે કદરદાનીની રાહિ પોતાની ખાસ ગીરોથી એક ધ્રુકીઆજ, કે જે ઉપર ઘટતો લેખ કેતર્પીમાં આવશે, તે અખરીસ કરશે. અને ઉમેદ રાખેછે, કે આ ઇનામ મોહોમદે નજર એહમદને. ભરી દરબારમાં ઇનાયત કરવું. હુકમ આપ્યામાં આવેછે, કે સરકારને માટે એની ૨૦૦૦ નકલો શીલા છાપ ઉપર સૌથી સરસ છપાઈની જલદીથી છપાય, તથા મોહોમદ નજર એહમદને પરવાનગીછે, કે બનાવનાર દાખલ એ કેતાબની કાપીરાઈતો હક પોતે રાખે, તથા પોતાની તરફથી તે છપાવવાની ગમે તો ઘટતી તદખીર કરે. ઉમેદછે, કે એ કેતાબ ધણી ફેલાવો પામશે, કારણુકે એની એબારત સાદી, સરખ, રેશી જ્યાનો વાંચનારની નજરમાં ઉંચી અને નવીજ ઢપની જણાયે.

નામદાર લેક્ટનેન્ટ ગર્વનર સાહેબની નજરમાં આ મુનાશય અ આવેછે, કે એ કેતાબને માટે પરીક્ષા લેનારી મોડને બલામણુ કરવી, કે એ પરીક્ષામાં દાખલ કરવાને લાયકછે, કેમકે આ મૂલકના લોકોમાં ચાલતા સાધારણુ ઈસ્સા અને વગર અર્થની હેકાએતો, કે જે ધણુંકરી પસંદ કરવા જોગ નથી, તેને પદલે એ કેતાબ, કે જેની નાદર મજમુનોથી વાંચનારાઓને માત્ર સહીસ ને મધુર આણુ જ્યાનથી વાકેરીઅત મળશે, એટલોજ ફાએદો નથી, પણુ ધ્રુસંસારતા ખટલાની પણુ એથી ધણી વાકેરી હાંસલ થશે, તથા એક જેઓને પોતાની મુનાસેબતા લોકો સથ રાત દહાડો કામ પડેછે, તેઓને દરરોજનો મામ્સી સમજવા, સમજવવાને પણુ ધણું સવળ થશે."

મેરાતુલ અરૂસ.

આ ઉરડુ કેતાબના બનાવનાર, મોલની મોહોદ નજર એહમદ, પોતાની કેતાબના દીવાન્યામાં આ પુસ્તક બનાવવાના કારણમાં જણાવે છે—

“જોકે આ મુલકમાં ઓરતોને પઠાવા લખાવવાનો રીવાજ નથી, તોપણ મોટાં શેહેરામાં મોટાં ખાનદાનો અને ઉંચાં કૂળની અકસર ઓરતો કુરાને મજબૂતો તરજુમો, તથા મજહબને લગતા ફકરાઓ, અને નસીહતોના ઉરડુ રીસાલાઓ વાંચે છે તથા વંચાવે છે. હું ખાદાનો આબાર માનું છું; કે હું પણ દિલ્લીના એક એવાંજ કૂળનો આદમી છું.

“ખાનદાનના રેવાજ મુજબ મારી દીકરીઓ પણ કુરાને શરીફ, તથા તેના અર્થ, અને કયામત નાસું, તથા રાહેનીગત, ઇત્યાદિ, ઉરડુ નાહના નાહના રીસાલા ધરમાનાં મોટાંમાયોથી શીખ્યાં. રાત દહાડો ધરમાં પઠવા લખવાની ચરચાતો ચાલુજ હતી. હું જોતો હતો, કે અમો મરદોની દેખા-દેખીથી છોકરીઓને પણ શીખવા ઉપર એક જાતનો ઉલટછે, અને તે સાથે મને એ પણ જણાવું હતું, કે એકલા મજહબનોજ અભિઆમ અરબ્યાઓની હાલતને માફક નથી. ફક્ત એજ ખાખદો તેઓની નજર આગળ રહે છે, તેથી તેઓના દિલોને કંટાળો, તથા તેઓની તપ્પીઅતને કચવાટ, તથા જેહનમાં ધટાડો થાય છે. માટે હું એક એવી ચોપડીની શોધ કરતો હતો, કે જે નીતી અને નસીહતોથી બરેલી હોય, તથા જેમાં એવા બનાવો દરસાવેલા હોય, કે ઓરતોને પોતાની જીંદગીમાં સામે આવનારા હોય. ઓરતો તરેહવાર વેહેમો, જાહેલીઅત, અને આડા માર્ગને લીધે હમશાં રંજ મુસીબતમાં ફસેલી રહે છે, માટે તેઓના એઆલોને સલાહ આપે, અને તેઓના વહીવટને મદદ મળે તેવી તે ચોપડી હોય. વળી તે કોઈ એવી દિલપસંદ ટપમાં હોય, કે જેથી સાંચના-રીઓનું દિલ કંટાળે તથા તપ્પીઅત ધબરાએ નહિ. પણ તમામ કેતાબખાનું શોધી વાંચ્યો, તોપણ એવી કોઈ કેતાબનો પત્તો મુતલક મળ્યો નહિ, ત્યારે મેં ‘આ કીસ્સા’ નો વિચાર બાંધ્યો, ને પ્રથમ અકબરીનો અહેવાલ રચ્યો. છોકરીઓને તો ગોયા તે પોતાનો ખોરાકજ ધધ પડીયો; તેથી દરરોજ ચોપડી

પૂરી કરી આપવાની માગણી કરવા લાગી. એથી મેં અમુગરીનો અહેવાલ પણ પૂરો કીધો. એમ કરતાં ધીમે ધીમે એ ચોપડીની ચરચા મોહોલામાં થવા લાગી, ને કેટલીએક ઓરતો તે સાંભળવા સારું આવવા લાગી, જેણે સાંભળ્યું તે રીજી ગઈ. કેટલાંએક મોટાં મોટાં ઘરોમાં ચોપડી મંગાવી. કેટલાંએકે એની તકલો લેવાની આહુશ કીધી. એ દરમીયાન મારી વડી દીકરીનાં લગ્ન કીધાં, અને મોટી કીમતના ધરેણાને બદલે, એ કેતાબ મેં તેને પક્ષામાં આપી. તેણીને સાચરે પણ એ કેતાબની ખૂબ વાખવાખી થઈ. જ્યારે મેં જોયું, કે એ ચોપડી ઓરતોને માટે ઘણી ફાયદા બરેલીછે, અને તેણીઓ એને સારી-પેઠે દિલ લગાડી વાંચેછે તથા સાંભળેછે, ત્યારે એને મેં વાલ્યખૂણાની મદદે સાએના ડાઘરેકટર સાહેબની મારફતે સરકારમાં મોકલી, સરકારની કદરદાનીએ તો મારી આબરૂ, અને આ ચોપડીની કીમતને એટલી તો વધારી, કે તેનું બવાન થઈ શકતું નથી. હુંતો દિલબાવતી પોતાની મુરાદ અને મેહન-તનો બદલો પામી ચૂક્યોછું.



મેશતુલ અરસ.

ફરજંદોને સૂચના.

જે આદમી દુનિઆની હાલતપર કાંઈપી વિચાર નથી કરતું, તેા તેના કૌરતાં વધારે અમાની ખીણું કોઈ નથી. વિચાર કરવાને લાયક દુનિઆમાં હજારો આબદો છે; પણ તેમાં સરવેથી સરસ અને સરવેથી અગતની આબદ તેા આદમીના હાલ છે. વિચારવું જોઈએ કે જ્યારથી આદમી પેદા થાય છે, ત્યારથી મરવા સ્થિતિની જીંદગીમાં તેને શું શું આબદો સામે આવે છે, તથા કેવી રીતે તેની હાલત બદલાતી જાય છે ? ઇતિહાસની જીંદગીમાં સરવેથી સારી વખત બચાવવાનો છે. એ ઉમરમાં આદમીને કોઈપણ જાતની ફિકર રહેતી નથી. મા અને આપ ધણીએક માયા અને પ્યારથી તેને પાળે છે, તથા જ્યાં સુધી બને છે ત્યાં તલક તેને સુખ આપે છે. બચ્ચાંનાં સારાં ખાવાં, અને સારાં પેહેરવાથી મા આપને ખુશી ઉપજાવે છે; બલકે બચ્ચાંઓનાં સુખને વાસતે મા આપ પોતાની ઉપર જોઈએ અને દુખ ખેંચી લે છે. મરદ આપ બનવા પછી મેહનત કે મજૂરી કરી કમાય છે. કોઈ ધંધો, કોઈ વેપાર, કોઈ ચાકરી કરે છે. મતલબ કે જેમ બની આવે છે તેમ બચ્ચાંઓનાં સુખને વાસતે પૈસા પેદા કરે છે. તેમજ ચ્યારતો જોએ મા બને છે, તેઓ અગર આપની કમાઈ ધરના અરચને બસ નથી પડતી તેા પોતે પણ પૈસા પેદા કરવાને વાસતે કેટલોએક વખત મેહનત કરે છે. કોઈ મા લોકોનું સીવે છે, કોઈ ચતરના ગોટા વીંટાળે છે, કોઈ ટાપીઓ વેતરે છે. તેમાં કોઈ દુખની મારેલી તેા રીંટિઓ કાંતી, ઇંચા ઇંચીમાં ઢળી, ઇંચા રાંધવાની ચાકરી કરીને પોતાનાં બચ્ચાંઓને પાળે છે. ફરજંદ ઉપરની માયા મા આપને જે હાય છે, તે કદિ દેખાડવાની કે બનાવટની હોતી નથી; પણ સાચી અને ખરા દિલની હાય છે. મહામાની પરમેશ્વરે ફરજંદની મમતા મા આપને એવી લગાડી છે કે ફરજંદો તેથી પરવરશી પામે. શરૂઆતમાં બચ્ચાં અશક્ત અને પરવશ હોય છે. નથી બોલી જાણતાં કે નથી સમજતાં, નથી ચાલી શકતાં કે નથી ફરી શકતાં. અગર તેવી હાલતમાં મા આપ માયાથી તે ફરજંદોને પાળતે નહિ તેા એ બચ્ચાં જુએ મરી જતે. કયાંથી તેમને રાટલી મળતે, કયાંથી તેઓ કપડાં

લાવતે, અને કેમ કરી મોટાં થતે ? ફક્ત આદમી ઉપરજ એવી બંધી નથી. જનવરેામાં પણ અર્યાંની મમતા ઘણી કઠણુછે. જુઓ મરઘી પોતાનાં અર્યાં-એને કેવી રીતે પાજેછે ! સારે દહાડા તેઓને પાંખામાં દાખી બેસી રહેછે, અનાજને એકપણુ દાણો મળેછે તો તે પોતે નથી ખાતી ને અર્યાંએને બોલાવીને ચોંચમાંથી તેઓની આગળ મૂકેછે. અચર જો ખલીર કે બિલાડી તેનાં અર્યાંને મારવા આવેછે, તો તે પોતાના જીવની દરકાર છોડી દઈ લડવા ઇચ્છા મરવાને સાથે થાયછે ! મતલબ એકે માખાપને એ ખાસ મોહાખત ખા દાએ ફક્ત એટલા માટે આપીછે, કે અચપણુમાં અચકત અર્યાંને જે જરૂરનુંછે તેથી તે અટકી નહિ રહે, બલકે બૂખની વખતે ખાણું, તરસની વખતે પાણી, સરદીથી અચવાને ગરમ કપડાં અને હરેક તરેહની સુખની સીજ ધટતી વખતે તેને મળી આવે. અજમાએશથી આતો જાણીએ છીએ કે એ ખાસ મોહાખત જ્યાંચેથી અર્યાંએને જરૂર અને હાજત હોયછે ત્યાં સંધીજ રહેછે. જ્યારે મરઘીનાં અર્યાં મોટાં થાયછે ત્યારે મરઘી તેમને પાંખમાં ઢાંકી રાખણું છોડી દેછે, ને જ્યારે તે અર્યાં ચરી ફરીને પોતાનું પેટ પોતે ભરી લેવાને શક્તિવાન થાયછે ત્યારે તે તેમને કાંઈ પણ મદદ નથી કરતી. બલકે જ્યારે ઘણાં મોટાં થાયછે ત્યારે તેને એવી રીતે મારવા દોડેછે કે ગોવા તે તેમની મા નહિ હોએ. એજ માફક આદમીના માખાપોનો પણ હાલછે. જ્યાંચેથી અર્યાં ઘણું નાહાનુંછે ત્યાં તલક મા દૂધ પાયછે, તેને ગોદમાં લઈ ફરેછે, પોતાની ઊંઘ વચ્ચે હીચકા નાંખીને સુવાડેછે, પણ જ્યારે અર્યાં ખીચડી ખાધાજોગ સમજીદાર થયું તો મા તેને દૂધથી ખીલકુલ છોડાવી દેછે. જે દૂધ વરસો સંધી પ્યારથી ધવાડતી હતી, તે હવે કઠણુઈ અને ફરપણાથી પીવા દેતી નથી. ધાવણુને કડથી સીજો લગાડેછે, ને જો અર્યાં ધાવવાની જીહીત કરેછે તો તેને મારેછે, અને ધમકાવેછે. થોડી સુદતખાદ અર્યાંએનો હાલ એવો થઈ જાયછે કે તેને કેડ લેવું પણ માને અકાર્ થાયછે. શું તમેએ તમારાં નાહાના ભાઈ બેનોને એ ખાખદમાં માર ખાતાં નથી દીકાં, કે જેઓ માની કેડથી ઉતરતાં નહિ હતાં, ને મા ચુસ્સાથી કહેતી કે “કેવું હઠીલું છોકરું છે, કે કેડથી ઉતરતું નથી.” આ ઉપરથી એમ નહિ સમજવું કે માને માયા રહી નથી, પણ દરએક પંગતીએ એક ખાસ તરેહની મોહાખત હોયછે. અર્યાંનો હાલ હમેશ એકસરખો નથી રહેતો. આજે દૂધ પીવુંછે, કાલે ખાવા લાગ્યુંછે, પછી પગે ચાલવા શીખ્યુંછે. જેમ જેમ અર્યાં ઉમરે વધેછે તેમ તેમ તેના પ્રમાણુ મુજબ મોહાખતનો રંગ પણ બદલાતો જાયછે. છોકરા અને છોકરીઓ પઠવા કે લખવા શીખવાને વાસતે કેવો અને કેટલો માર આવેછે ? જોકે નાદાનીથી અર્યાં તે સમજતાં નથી પણ મા ખાપના હાથથી જો કાંઈ સખતી પહોંચેતો તે ખચિત કરી અર્યાંના પોતાના ફાયદાને મટિજેછે.

દુનિઆમાં તમને મા આપથી જીવતાં થઈને ઘણા દિવસ જીવવું છે. કોઈના પણ મા આપ સદાકાલ જીવતાં રહેતાં નથી. સારાં ભાવેગનાં છોકરા છોકરી તે છે કે નેઓ મા આપના જીવતાંજીવત એવો અદ્ય તથા એવો ધંધો શીખ્યાં હોએ કે નેથી તેમની તમામ જીંદગી સુખ અને આરામમાં ગુજરે. તેમજ પૂરાં હિલુભાગ્યનાં ફરજદો તે છે કે નેઓએ મા આપની જીંદગીની કદર નહિ બજી, અને ને આરામ મા આપની દોલતથી તેઓને મુજબું તે અકારત કીધું; અને એવા સારા નર્મિતાઈ ભરેલા ને બેફિકરીના વખતને સુસતી તથા રમત ગમતમાં ગમાવ્યો; તથા આખી ઉમર રંજ સખતીમાં કાપી; પોતે દુખી રહ્યાં, ને મા આપને પણ પોતાને લીધે આપદામાં નાખ્યાં. ઉપર કહ્યું તેવાં મરવા ઉપરજ કાંઈ મુકર નથી, લગન વેહવા થયા પછી પણ ફરજદો મા આપના જીવતા જીવત છૂટાં થાય છે. જ્યારે ફરજદો જવાન થાય છે ત્યારે મા આપો ધરડાં થઈ ફરજદના મોહિતાજ અને છે. ધરડાં થયા પછી ફરજદને મા આપથી મદદ મળવી તો કમ હોવી જોઈએ; સામી તેઓએ મા આપની સાકરી તથા મદદ કરવી ફરજ છે. મોટે છોકરા અને છોકરીઓએ ખચિત કરી વિચારવું જોઈએ કે મા આપથી જીવતાં થયા પછી તેઓની જીંદગી કેમ કરી ગુજરશે.

દુનિઆમાં સૌથી ભારી બોજો મરદને માયે છે. આધાનું, કપડાં અને દરરોજના અરચની સરવે ચીજો પૈસાથી હાંચલ થાય છે; ને સરવે ખટરાટ પૈસાનીજ છે. આરતોને વાસતે તો ખુશી ભરેલું છે કે ઘણું કરી તે કમાવા અને પૈસો વેદા કરવાની મેહેનતથી બચી જાય છે, પણ જીવો મરદ કેવી કેવી સખત મેહેનત કરે છે. કોઈ ભારી બોજો માયે ઉઠાવે છે, કોઈ લાકડાં વેહે છે, કોઈ સોનાર, લોહાર, ધાતુગર, કસારો, કુંડળગર, સોનું કુંટનાર, કુંબકી મારનાર, તારકસ, ઢોળ ચઠાવનાર, જડીયો, વણકર, ઠીલીગર, બતીઓ, હુકા બનાવનાર, મીનાકાર, કલઘંગર, ધૂળધોયો, સિકલગર, આરસી બનાવનાર, જરદોજ, મળીહાર, નાળખંદ, નગ બનાવનાર, કલાખટુ કરનાર, સ્કરહાંલુ બનાવનાર, ધાતુ કાડનાર, ઢોલી, સુતાર, ખરાદી, નાળિયરવાજો, કંગઈ બનાવનાર, વાંસકોડો, કાગડી, જીલહીયો, રકુગર; રંગરેજ, છીપી, પાઘડી બાંધનાર, દરજી, હુકાનળી બનાવનાર, મોચી, મોહારકંદ, ઢાંડકોડો, મીસ-તસી, ડબ્બગર, કુંભાર, હલવાઈ, તેલી, તંબોળી, રંગારી, અનારી, ધાંધી ઈત્યાદિ ને ધંધાદારી છે, તે સરવેના કામોમાં એકસરખી મેહેનત છે, ને એ તમામ મેહેનત પૈસા કમાવાને મોટે મરદ સેહેવે છે તથા ઉઠાવે છે, પણ એ કહેવાથી એમ નહિ સમજવું કે આરતોએ ખાવા અને સુવા સિવાએ દુનિઆનું કોઈ કામ કરવાનું નથી ! ખરૂં છે કે ધર સંસારનું સરવે કામ આરતો કરે છે. મરદ પોતાની કમાઈ આરતો આગળ લાવીને મૂકે છે, અને આ-

રતો પોતાની અક્કલથી તેને એવા બંદોબસ્ત અને સહકૃપી ઉદાવેણે કે સુખની સાથે આપરૂં ઇજત ઉપર એકે સંખુત આવવા નથી દેતી. હવે બારીકીથી જોઈશું તો જ્યાંજ્યાં એક પૈડું મરદનું અને એક પૈડું આરતનું હોતું નથી ત્યાંજ્યાં દુનિઆની ગાડી ચાલી શકતી નથી. મરદોને પૈસો પેદા કરતાં એટલો વખત નથી બચતો કે તે ધરના નાહાના નાહાના કામોમાં રોકે.

આ છોકરાઓ, એવું શીખા કે માટીડા થયા પછે તે તમને કામ આવે અને આ છોકરીઓ, તમે એવો હુબર હાંસલ કરો કે આરત થયા પછી તમને તેથી ખુશી અને ફાએદો થાય. ખરૂં છે કે મરદ સાથે સરખાવતાં પુરુષો આરતોને કાંઈએક કમજોર પેદા કીધેલી છે ખરી; પણ હાથ, પગ, કાન, આંખ, અક્કલ, સમજ, યાદ, એ સરવે મરદની બરાબર આરતને આપેલું છે. છોકરાઓ એજ ઇંદ્રિયોથી કામ લઈને કાપેલ, પંડીત, હકીમ, કાઠીગર, ધંધાદાર અને હરેક બાબદમાં પહેલિયા તથા હુબરમંદ બને છે. ત્યારે છોકરીઓ પોતાનો વખત ઠીંગલાં એજવામાં તથા કલાણીયો સાંભળવામાં ખાઈ અપટ રહે છે. જે જે આરતોએ વખતની કદર બૂજી અને વખતને કામકાજમાં રોકયો છે, તે મરદની માફક દુનિઆમાં નામવર અને પ્રખ્યાત થઈયો છે. જેમકે નુરજાહાન બેગમ, જ્યેબનનેસા બેગમ, ઇઆ હાલની નુવાબ સેકંદર બેગમ, અથવા અંગરેજોની શાહાજાદી માહારાણી વીક્ટોરિઆ. આ ઉપર કહેલી આરતોએ એક નાના જેવાં ધરનો કે કમ્પીલાનો નહિ પણ આખા મુજક અને ખંડનો બંદોબસ્ત કીધો છે. કેટલીએક નાદાન આરતો એમ વિચારે છે કે “ઘણું શીખીને શું મરદોની માફક મોલવી બનવું છે? મેં એમા મહેનતે કીધાથી શું ફાએદો છે?” પણ એમ નહિ, જે આરતો વધારે શીખી છે તેઓને તેથી જ્યાંદે ફાયદો પણ મળેલો જ છે. અમે કબૂલ કરીએ છીએ કે ઘણા માહાબારત એજમ આરતોએ શીખવાની કુરબા નથી પણ જેટલો જરૂરનો છે તેટલોખી ઘણુંકરી આરતો હાંસલ ક્યાં કરે છે? થોડામાં થોડું પોતાની ભાષા શીખી લેવી એવો ઘણું જરૂરનું છે. અગર એટલું પણ નથી આવડતું તો બેશક તેને નામોશી જેવું છે, તથા પોતાના ધરની વાત પારકાને જાહેર કરવી પડે છે, ઇઆ તે ઘુપી રાખીઆથી નુકસાન થાય છે. આરતોની વાતો ઘણુંકરી ખાનગી અને લજ્જા ભરીલી હોય છે પણ કદી પોતાની મા બેનને તે જાહેર કરવાની જરૂર પડે છે, ને એવું બને છે કે તે વખત ઉપર મા બેન ઘણું દૂર હોય છે તો એવી વેળાએ ઇઆતો લજ્જાને છોડવી પડે છે ઇઆ નહિ કેવાના સખબથી નુકસાન અમવું પડે છે. પહેલા વાંચવા કરતાં લખવું કાંઈએક મુશ્કેલ છે પણ જો કાંઈ આપડીમાંથી રોજ આર લીટીઓ નકલ કર્યા કરે અને તેમજ પોતાના દિલથી ઉપજાવીને લખ્યા કરે તથા એ બાબેની સલાહ પૂછ્યા કરે તો, જરૂર કરી થોડા મહિનામાં તે લખવાનું શીખી જશે. ખચીત કરી શોભતાં દસકતની જરૂર નથી. લખવું એ પણ

એક હુબર છે, જે અગતની વખતે ઘણો કામ આવે છે. અગર લખાણ બૂલ બરેલું હોય અથવા અક્ષર ખેડાંજ અને ખેટપ લખાએતો તેથી ખેદિલ થઈને લખવું માંડી વાળવું નહિ, કોઈપણ કામ શરૂઆતમાંજ સારું થતું નથી. અગર કોઈ મોટા કામને એક ટોપી વેતરવા અને સીવવા આપો, જેણે કોઈ દહાડા તે કામ કીધેલું નથી તો જરૂર ટોપીને તે ખીગાડી નાખશે. એક દાખલો લ્યો કે ચાલવું હાલવું જે હમણાં તમને આટલું સેહેલું લાગે છે, ને વગર હરકતે અહિંથી તહિં દોડતાં ફરે છે, પણ કદાચ તમને યાદ નહિ હશે કે એ તમે કેટલી મુશ્કેલીથી શીખ્યા છો ? તમારાં માળ્યાપ અને વાલીઓને સારી પકે યાદ છે કે પેહેલાં તમને ટેકા વગર ખેસતાં પણ નહિં આવડતું હતું, ગ્યારે તમને કેટલી ઉતારી નીચે ખેસાડતાં ત્યારે એકજણુ પકડી રહેવું, ઈઆ તકીઆનો ટેકા કરી આપતાં હતાં ! એ પછે તમે ફરસડીયાં મારવા શીખ્યાં, પછે ઢાલીયો પકડીને ઉભું રહેવા લાગ્યાં અને ગ્યારે તમારા પગ વધારે મજબૂત થયા ત્યારે ધીમે ધીમે ચાલતાં શીખ્યાં, તેમાં પણ સેંકડો વખત તમને ઠોકર લાગતી, ને દરરોજ તમે તૂટી પડતાં હતાં. હવે તેજ તમે છેો કે ખોદાના ફજલથી આજે ખેડક દોડો છે, ફરે છે ? એજ મુજબ એકવાર લખવું પણ આવડી જશે. આથી અગર તમને છોકરાઓના જેવું સારું લખવું નહિ પણ આવડે તો પણ જરૂર જોયુંતો આવડશેજ, ને એટલી મુશ્કેલીતો નહિ રહેશે કે ઘોલીનાં કપડાં, કે દળનારીની દળાઈને વાસતે દીવાળપર કાપા એંચવા ઈઆ કાંકશ કે પથરા ગણીને રાખવા પડે. ઘરનો હિસાબ કેતાબ અને લેણદેણ મોઢ અદ રાખવું ઘણું મુશ્કેલ છે, ને બાજે મરદાની એવી આવત હોય છે કે જે રૂપિઆ પૈસાં ઘરમાં આવે છે તેનો હિસાબ પૂછવા કરે છે. અગર મોઢાં ઉપર યાદ નહિ રહીતો મરદને શક પડે છે કે એ રૂપિઆ ક્યાં ખરચ્યા ? જેથી મકામો પોતપોતામાં કંકાસ ને કજીઓ ઉઠે છે. અગર આરતો એટલું લખવાનું શીખીલે કે પોતાનેજ સમજવાને ખસ થાએ, તો તેટલું પણ કેવું સારું છે ?

લખ્યા પઢયા ઉપરાંત, સીવવું બરવું તથા રાંધવું સીધવું એ બંધા હુબર હરેક છોકરીને શીખવે જરૂર છે. કોઈ આદમીને આ વાતની ખબર નથી કે આવતા વખતમાં તેની સામે કેવો બનાવ આવી ઉભો રહેનાર છે. મોટા અમીર અને મોટા દોલતમંદો એકાએક ગરીબ અને હાજતમંદ થઈ જાય છે. અગર કોઈ હુબર હાથમાં હોય છે તો તે જરૂરની વખતે કામ આવે છે. આ એક જાણીતી વાત છે કે, આગલા વખતના પાદશાહે દોલત અને હકુમત છતાં જરૂર કરીને કોઈ હુબર શીખી રાખતા હતા, કે જે મુસીબતની વખતે કામ આપે. યાદ રાખજો કે દુનિઆની કોઈ હાલત બરસો રાખવા જોગ નથી. મોટે આજે તમને મુખ અને ફરસુદ હાંસલ છે તેટલે ખોદાના શુકર કરો કે તેણે પોતાની મેહરબાનીથી આપણા ઘરોમાં ખરકત ને ફરાગત આપી છે, પણ એમ કહેવાની મતલબ

એવી નથી કે તમે એ આરામની કદર નો કરો, ઇચ્છા આવતા વખતને વાસંતે પોતાને એવું ધારી નચિંત રાખો કે એ આરમ હમીને હમીશાં હાંસલ રહેવાનો. સુખના દાહાડામાં કેટલીએક ચોકસ આદતનો માહાવરો રાખવો જરૂર છે; અગર એ જાદાએ તમને નોકર ચાકર પણ આપ્યા હોય તે છતાં પણ તમારે પોતાની આદતને અગાડવી જોઈએ નહિ. કદાચ જોદા ન કરીને તમારી એ મોટાઈ જતી રહેતો એ આદત ઘણી કામ આવશે. પોતે ઉઠીને પાણી નહિ પીવું ઇચ્છા નાના નાના કામોમાં ચાકરો ઇચ્છા નાના ભાઈ મેનોને મહેનતુ આપવી, ને પોતે એદી બનીને ખેસી રહેવું, એ ઘણું નામુનાસેખ અને આદતને અગાડવાની નિશાની છે. માટે તમારે પોતાનું સરવે કામ પોતે કરવું જોઈએ. બલકે તમે હોશિઆરી અને ચાલાકીથી રહોતો પોતાનું કીધાં ઉપરાંત ધરનાં ઘણાએક કામ તમે ઉઠાવી શકો. જો તમે થોડી થોડી પણ મહેનત કરતાં રહોતો પોતાની માને ઘણીએક મદદ, ને ટેકા કરી શકો. પોતાથી બનતું કોઈ એવું કામ છોડી દેશો નહિ કે જે મા પોતાને હાય કરે ઇચ્છા ખીજાંએને તેને વાસંતે બોલાવતી અને મહેનત આપતી ફરે.

એ મારી પ્યારી દીકરીએ, રાતના જ્યારે સુવા જાએ, ત્યારે પોતાનું ખીજાનું પોતાને હાયે ખીજાવી લેયો, ને સવારના સકાળે ઉઠીને તે વાળી ઉચકી તેને ઘટવી જગાએ મુક્યા કરો. તમારાં કપડાંની ગાંસડી તમારાં કબજામાં રાખો. જ્યારે કપડાં બદલવાની જરૂર હોય ત્યારે ફાટેલું ઇચ્છા ઉખડલું પોતાને હાયે દરરત કરો. મેલાં કપડાંની જતન કરો. જ્યાંજ્યાંથી ધોભણુ કપડાં લેવા આવે ત્યાંજ્યાંથી તેને એલાહેદાં રાખો. અગર કપડાં બદલી મેલાં કપડાં ઉચકી ઠેકાણે નહિ મૂકશે તો કદાચ ઉંદર કરડશે ઇચ્છા પડયાં પડયાં વધારે મેલાં થશે, ને ધોભણુથી તે સારાં ધોવાઈ શકાશે નહિ. વળી બીની જમીન અને પસીનાથી હવાએલાંને લીધે, તેમાં ઉધેઈ લાચુ પડશે. ધોભણુને પોતાનાં મેલાં કપડાં પોતે જોઈને આપ્યા કરજો; ને જ્યારે ધોઈને લાવે ત્યારે તમે પોતે જોઈને લેવા કરજો, કે કોઈ કપડું આછું કરી ઇચ્છા કેયેથી ફાડી લાવી નહિ હોય, અથવા કેયે ડાઘડૂધ ખાકી રહી નહી ગયો હોએ. એવી રીતે જ્યારે તમે પોતાનાં કપડાંની ચોકસી રાખશે તો તમારાં કપડાં ખૂબ સાફ ધોવાયા કરશે, ને કોઈ કપડું જોવાશે નહિ. જે ઘરેલું તમે પેહેરી રાખતાં હોય તેમાં મોટી બીમતના જે દાગીના હોય, તે સુતા આગમ્ય અને સવારના ઉઠો તારે તેપર નજર કરજો કે સરવે સલામત છે કે નહિ. ઘણીએક બેખબર છોકરીએ રમતાં કૂદતાં જાણુ નાંખી દે છે, તે કેટલાએક દહાડા ગયા પછી તેને જણાય છે, કે ખાળી ચુમાઈ ગઈ, છલ્લું નીકળી પડ્યું, તેટલે તો ઘરમાં કેટલીએક વખત ઝાડું દેવાઈ ગએલું હોય, ત્યારે ક્યાંથી જણાય કે જરા જેટલી ચીજ ક્યાં જતી રહી ઇચ્છા કષ

જગાએ મટોડામાં ડટાઇ ગઇ ? પાછળથી તે ગાર્દલ છોકરીએ જલ્દીને વા-
સતે અફસોસ કરી રડે છે, ને તમામ ધરને સોધાસોધમાં હેરાન કરી નાંખે છે.
જ્યારે મા પાપ જાણે છે કે એ છોકરી જલ્દીની સંભાલ રાખતી નથી, ને ખાઈ
નાંખે છે ત્યારે તેઓ પણ અફસોસ કરે છે. તમારે હમિયાં વિચાર રાખવો જો-
ઈએ કે ધરના કામોમાં તમારે લાએકનું કયું કામ છે. ઘણુંકરી નાના બાઈ
બેનો રડતાં અને મમત કરતાં હોય છે, તેને તમે સંભાળી શકો તો માતાને તે-
ઓ મેહનત નહિ આપે. માઈું ધાવરાવવું, તેના આધા પાણીની ખબર રા-
ખવી, કપડાં પેહેરાવવાં, એ સરવે કામ તમારે લાયકનાં છે, ને જો સહાવતો તમે
કરી શકો, પણ જો તમે બાઈ બેનો સાથ મરાયા કરો છતાં મમત કરો તો
તમે પોતાને હાથે પોતાની વફર પુએછો તથા માતાને સુખ આપવાને બદલે
વધારે દુખ આપો છો; તે ધરનું કામકાજ જુએ કે તમારી પંચાતી ચૂકવ્યા કરે ?

ધરમાં જે આણું પડે છે તેને એવી મતલબથી જોવા નહિ કરીએ કે ક્યારે
રંધાઈ રહેશે, ને ક્યારે ખાવા મળશે. ધરમાં જે ફૂતરાં કે બિલાડાં કે
ખીજાં કોઈ જાનવર પળતાં હોય, ને તે જો પેટ ભરવાની આશાથી ખાવાને
હનતેબર રહેતો તેમાં કાંઈ અજબ જેવું નથી, પણ તમારે તો દરેક વાતમાં
એવું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ગોશત કેવી રીતે પકાવ્યામાં આવે છે, નીમક કે-
ટણું નાંખે છે, ઇત્યાદિ. તમે જો હરેક પકવાનને ધ્યાનથી જોવા કરો તે બર-
સો છે કે થોડાજ દિવસમાં તમે રાંધવાનું શીખી શકશો, ને તમને એ હુબર
આવડી જશે; જે હુબર દુનિઆના તમામ હુબરોમાં સૌથી વધારે અગત્યનો છે.
સાધારણ ખાણા ઉપરાંત તરદુદના કેટલાંએક પકવાનની રીત પણ શીખી લેવી
જોઈએ. આવા ગયાની મેજબાનીમાં હમિયાં તરેહ તરેહના પકવાનની
જરૂર પડે છે. કવાબ, પલાવ, મીઠા ચાવલ, જરદો, મસાલો ભરેલી ચટણી,
મુરખ્ખો, દૂધપાક, એ સરવે સ્વાદદાર અને તરદુદનું આણું છે. તે હરેકની
ખનાવટ યાદ રાખવી જોઈએ. કેટલીએક વાણીમાં જાણ તરદુદ હોતી
નથી પણ તેને સ્વાદદાર પકાવવામાં તારીફ છે, જેમકે માછલી, કારેલાં ઇત્યાદિ.

સીવવું એ કાંઈ ઘણું કઠણ કામ નથી. વેતરવામાં અફલ ખરચવી જો-
ઈએ છે ખરી, ને તેને દિલ લગાડીને સમજી લેવું ઘણું જરૂરનું છે, આરતોને
ખરમાં સરવે જાતનાં કપડાં વેતરવાં તો અગત્ય કરીને પેહેલાં શીખી લેવાં જોઈએ.
હમ કેટલીએક બેવકૂફ આરતોને જોએલી છે કે પોતાનાં કપડાં લઇ ખીજી આ-
રતોની પાસે વેતરાવા માટે ધક્રોલા ખાયા કરે છે, અને જરાજેટલી વાતને
લીધે ખીજીઓની પુશામદ કરતી કરે છે. મરદોનાં કપડાંમાં અંગરખાં કાંઈ-
એક મુશકેલ છે, પણ તમે જો તમારા બાઈઓનાં અંગરખાં વેતરી કરો તો બે
ચાર અંગરખાં વેતરીથી તે સમજમાં આવી જશે.

છોકરીઓ શરમને મારે મોઢેથીતો નથી બોલતી, પણ દિલમાંતો જાણેછે કે કુંવારાપણાના (મહિમ્મરે રહેવાના) થોડા દિવસ કાંઈ ઓરજા છે. આખર સાચરે જવુંછે. લગન પછી (સાચરે ગયા પછી) ખીલકુલ નવી તરેહની જીંદગી ચુભરવી પડેછે. જેમકે તમે મા, મમાઇ, માસી અને કખીલાણી તમામ ઓરતોને જીઓછો. મહિમ્મરે રહેવાનો વખત ઘણો થોડાછે. ને એ વખતનો મોટો ભાગતો નાદાનીમાં ચુભરી જાયછે અને જીંદગીનો મોટો પાહાડતો હજી સામે આવનારછે, કે જે તરેહ તરેહના કુથલા અને જાત જાતના ખખેડાથી ભરેલોછે, હવે તમે વિચારો કે તમે કોઇ એવી ઉંચે ઉપાડોની છોકરીતો નથી કે લગન પછી તમોને કાંઈ જીંદગી જાતનું નસીબ મળી જાય. જેમ દુનિયા જાહાનની વહુ દીકરીઓને હોયછે, તેવુંજ તમારે માથે પણ આવશે. ત્યારે ધ્યાન ધરી જોવું જોઇએછે કે, ઓરત જાતકેવી રીતે જીંદગી ચુભરેછે ? લગન પછી તેઓની કેવી રીતે ધજત હોયછે ? મરદ તેનો દરજો અને ખાતરદારી કેવી રીતે કરેછે ? કેટલાંએક ચોક્કસ લોકોની હાલત ઉપર નજર ના કરશો. જેવી કે કેટલીએક જગાએ સંજોગથી જોઇએ તે કરતાં પણ વ્યાદે પ્રીતિ હોય, ધમ્મા ઓરત મરદને માથેની થઇ હોય, ધમ્મા કેયે જખરં ખડાખાસટ્ટ ચાલવું હોય, ધમ્મા ઓરતની આખર ખીલકુલ ઉઠી ગઈ હોય. એ વાતતો જીંદગી જાણવી, તમારેતો દેશના સાધારણ લોકોના રેવાળ અને ચક્ષુ જોવાં જોઇએ. એ સાધારણ રેવાળ જોતાં હમોનેતો ઓરતોની કશી ખૂજ કદર નથી દીસતી. લોકોએ તેઓને “કમચક્લી” નો ખેતાખ આપેલીછે. મરદો વારેવાર “તીરીઆ ચરિત્ર” અને “તીરીયા હટ” મોલતા ફરેછે. મરદો ઓરત જાતને ખેવકા જાણેછે, અને કહેવતછે કે “થોડા, સ્ત્રી અને તલવાર” એ ત્રણથી કોઇએ વક્ષાઇ જોઇ નથી. એક કવિએ કવિતામાં પણ તેમની બધી કીધીછે,—

“અગર નિક જીંદગી સરંજમે જંન,

“જંનારા મજંન નામ જીંદગી, નજંન.”

“અગર ઓરતનું છેવટ સાંજ હોતે, તો ઓરતોનું જે “જંન” (માર) નામછે તેની જગોએ “મજંન” (નો માર) કરીને હોતે.” (એટલે ઓરતો કસુરવાળી ને કમચક્લીછે તેથીજ તેઓને “માર” નું નામ આપ્યુંછે) એ સુરવે વાતો તો ચોપડીઓમાં લખેલીછે. હવે આપણે સંસારમાં જોઇશું તો ધરના ધસડખોળા ઉપરાંત દુનિઆનાં કોઇ નવાઈનાં કાંમો ઓરતોથી લીધામાં નથી આવતાં, ધમ્મા કોઈ ઉમદા કામની સલાહ અને મસહલતમાં ઓરતોનો ભાગ નથી લેવું. જે ધરોમાં ઓરતોની ઘણી ખાતરદારી તથા ઘણી ધજત હોયછે ત્યાં પણ જો ઓરતોને કાંઈ પૂછવામાં આવેછે તો માત્ર એટલુંજ કે “કેમ બાઇ આજે શું તરકારી નાખ્યામાં આવશે ? છોકરીને વાસતે યુથેલો જોડા મંગાવશે કે દોહોડા હાંસીઆનો ? સોપારી માં-

ગમ્યંદી ઘેરો યા જાણ ? જરદો પૂરખી લેવો પમંદે છે કે અમાનતખાની ? રજાહને પીળી ધારી જોઈએ હમ્મા સુરમહ રંગની ?" આવી વાતો સિવાએ કોઈખી ઝોરત દેખાડી આપશે, કે મરદોએ મોટાં મોટાં કામોમાં કદી તેમની સલાહ લીધી છે ? હમ્મા કામ મોટું કામ તેણીના હાથમાં સોંપ્યું છે ? ત્યારે ઝો ઝોરતો શું તમને ઝેરી દિલ્લુપસતી સાથે જીવવું નાખ્યું નથી આવતું ? અને શું પોતાની બેએતેખારી અને બેહજતી પર તમને અફસોસ નથી હોતો ? શું તમને એટલી ઉલટ નથી આવતી, કે મરદોની નજરમાં તમારી હજત વધે ? પણ ખરૂં છે કે તમે તમારે હાથે તમારે વફર ખોઈ નાખ્યો છે. તમે પોતેજ કારણ આપી મરદની આંખ આગળ નીચી પડીએ છો. તમારામાં કામેલીઅત હોતે તો, મરદો તમને કેમ કરી તુચ્છ ગણતે ? મુશકેલતો એજ છે કે તમે ફક્ત દાળ રાઈલી પકાવતા, અને ફાટું તૂટું સીચ્યામાંજ પોતાની બકાહ સમજો છો. ત્યારે જેરી તમારી લયાકત છે તેવીજ તેની ખૂબ છે ! તમારી હાજતી ચાલુ હાજત, જેમાંની એક મૂરખાઈ, એક મફર, તથા બેવ-ફાહ છે, તે ઉપરથી અગર દુનિઆબરના એકજામ તમે ઉપર લગાડયામાં આવે તો વાજેબ, અને દુનિઆબરની ખુરાહએ તમેપર કહાડયામાં આવે તો વાજેબી મોલાએ.

મોટે ઝો ઝોરતો, તમે મરદોનાં દિલ બેહલાવો, તેઓની જીંદગીને તમારી ખુશીની પુંજ ગણો, તેઓની આંખોને વસંતનો ખાગ કરી જાણો, તેઓની આનંદી વધારનારી, ને તેઓના ગમને દૂર કરનારી થાઓ. અગર તમારાથી મરદોનાં મોટાં કામોમાં ભાગ આપાએ, અને તમારામાં મોટાં કામો બજાવાનાં સહક હોવતો, મરદ તમારા હાથ ધોઈ ધોઈને પીએ, અને તમને પોતાના સિરના તાજ બનાવી રાખે. તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો ગમખાર, તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો સલાહ આપનાર, તમારા કરતાં વધારે સારે તેઓનો ખેરખાહ ખીજો કોણ હોય ? મગર મોટા કામો કરવાની આવડ તમારામાં કયાંથી હોય ! હરની અપ્પટ ઈલાલમાં તો તમે જાણે કે પડેલાં છો. કોઈને મળતાની કે કોઈ સાથે વાત કરવાની, નથી તમારામાં અફલ, કે નથી હોથ, આદમીથી આદમી શીખે. મરદો પઠી લખીને અફલ અને માન હાંસજ કરે છે, અને જેઓ લખ્યા પઠ્યા નથી તેઓ પણ હજારે તરેહના લોકો સાથે મેળાહને દસ જણથી દસ તરેહની વાતો સાંભળે છે, પણ તમારા નસીવમાં તો પડદામાં ભગઈ ખેસવાનું છે. આપણા દેશની રીત અને રીવાજે ઝોરતો ઉપર પરદેશીનીની ફરજ લાગી નાંખેલી છે. ત્યારે પઠ્યા લખ્યા સિવાએ ખીજી કંઈ તદખીર છે, કે જેથી તમારી અફલનું વધવું થાય ? એક લેખે જેનાં મરદો કરતાં પણ ઝોરતોને વાંચતા શીખવાની વધારે જરૂર છે. મરદોતો ખાહેરના ફરનાર હરનાર પડ્યા, તેથી લોકો સાથે હળી

મળીને પણ માન હાંસલ કરી લેશે, પણ તમે ધરમાં બેઠાં બેઠાં શું કરશો ? શું સીવવાની ટોકરીમાંથી અકલનાં પડીકાં કાઢી લેશો ? ઇચ્છા અનાજની કોડી-માંથી અજમાએસનું પોટલું ભરી લાવશો ? માટે વાંચવા શીખો કે તમે ખૂણામાં બેઠેલાં છતાં તમામ દુનિયાની મુસાફરી કરી શકશો. એલમ હાંસલ કરે કે પોતાના ધરમાં બેઠાં છતાં જમાનાઓની વાતો તમીને મળવા કરશે.

ઓરતોએ પોતાની ઓલાદની શોભાને ખાતર પણ ડાહાપણ હાસલ કરવાની ઘણી જરૂર છે. છોકરીઓ સાચરે જાએ ત્યાં તલક, અને છોકરાઓ ઘણુંકરી દસ વરસની ઉંમર તલક ધરેમાં કેળવણી પામે છે. એ મુદતમાં માતાઓની ખાસી અત અને ચાલચલશુની અવ્યાંઓમા અસર થાય છે. માટે એ ઓરતો, કુરુદેવની આવતી જીંદગી તમારા અખતીઆરમાં છે, જે તમે ચાહોતો શરૂઆતથી જ તેઓના દિલમાં એવો ઓરાદો અને એવો જીવો બેઠાં ભરી નાંખો કે તેઓ મોટા થઇ સાચું નામ અને સારા દેખાવ હાસલ કરે, તથા તમામ ઉંમર આશાએશમાં યુજારીને તમારા શુકરયુજાર થાએ. અને જે તમે ચાહોતો તેઓની આધીનતાને એવી બગાડી નાંખો, કે જેમ જેમ મોટાં થાય તેમ ખરા ખીનાં લક્ષણ શીખતાં જાય, તથા છેવટ સુધી એ શરૂઆતનો અક્સોસ કર્યા કરે. માટે અવ્યાંઓ બોલતાં થયાં અને કેલવણી લેવા જોગ માન હાસલ થઇ કે જે માતાઓમાં ડાહાપણ હોયતો, ત્યારથી જ અવ્યાંઓને તાલીમ આપતાં જવું. નિશાળ અને મદદશામાં મોકલવાની આશામાં છોકરાંઓના કેટલાંએક વરસો નકામાં જાએ છે. એકતો ઘણી નાહની ઉંમરમાં અવ્યાંઓને નિશાળે જવાની નાખુશી હોય છે, ને તેમાં વળી માતાની મોહોખત ચઢાવો કરી આપે છે, તે એમ કે નાહના અવ્યાંઓએ હજી પોતાને કેલવણીની જરૂરીયાત સમજતાં નથી તેઓને ઉસતાદની કદમાં મૂકવાને દિલ કરતાં નથી. ત્યારે હવે માતાઓ જે ચાહોતો એ અખઆમમાં તેઓને ઘણુંએક શીખવી પઢાવી શકે. છોકરાંઓ નિશાળે બેઠા પછી પણ ઘણું સુધી વગર ઉલટથી શીખે છે, અને ઘણે દહાડે તેઓની શક્તિમાં વધારો થાય છે. એ વખતમાં તેઓને માતાઓથી ઘણી મદદ મળી શકે એમ છે. પેહલુંતો માતાના સરખી મોહેરખાની અને ખાર ખીજમાં કયાંથી હોએ ? ખીજુંતો રાત દિવસ સાથેને સાથે રહેવું, જરા અવ્યાંની વલાણુ ઉલટ ભરી જોઇ કે જટ એકુ હરફ ઓળખાવી દીધી, અથવા કાંઇ આંજળ યાદ કરાવ્યા, કે કદી ઉજમણુ આથમણુની દિશા જ ખતાવી દીધી. એવી રીતે માતાથીતો વાતેવાતમાં એટલું શીખવી શકાએ છે કે, જે ઉસતાદ વરસો શરૂની કેળવણીમાં વટીક શીખવી શકતો નથી. વળી માતાઓની તાલીમમાં આ પણ એક ઉત્તમ છે કે છોકરાંઓને દેહસત નથી ઉપજતી, ખલકે ઉલટથી વધારો થતો જાય છે. એમાં કુરુદેવની સંભાળને સંભાળ, તેઓની પરવરશીની તદખીર, તેઓના જાનની

સલામતી, માતાઓનાજ અપતીયારમાં રહેછે, અગર ન કરે ઓઠા, કોઈ કોઈ માતાઓમાં એવા ડહાપણની ખામી હોયછેતો, તેના ફરજીદાના જીવ જોખમમાં રહેછે. એવું કોણ કમઅપત હશે કે માતાની મોહાપત ઉપર યુવાન લખુ જાએ, પણ એજ મોહાપતનો જો એવફૂફાઈથી ઉપયોગ કીધામાં આવેતો અનવા જોગછે કે નફાની જગાએ ઉલટું નુકસાન પહોંચાડે. જરા વિચાર કરી જુઓ, શું હજારો જાહેલ અને કમઅફલ માતાઓ એવી નથી કે જેઓ ખટચાંતા હરેક દરદને નજર લાગી, પડછાયો પડયો, ઝપાટો લાગી, અને ઘોકો પહોંચિલો જાણી દવાદારની જગાએ જાહારો, પીછી, ઉતાર ધત્યાદિ કરાવ્યા કરેછે, ને તેવા અણુધરતા એલાજની અસર તમિજ સમજી લો કે શું થતી હશે ?

• આ સરવે કહેવાની મતલબ એજછે કે સંસારની સરવે શાન્તિ અફલ ઉપર, અને અફલની શાન્તિ એજમ ઉપર મુકરરછે. હવે તમને એક રમુજી વારતા સંભજાવું છડું, જેથી તમને જાણીશો કે વગર હુબરવાળાને કેવી સપતી પહોંચેછે.

૨૧૨૮

અકબરી નામની મીઝાજદાર વહુની વાત.

અકબરી ખાનેમ* નામની એક એવફૂફ છોકરીનાં લગન, મીઝાં મોહા-મદ આકેલ નામના જીવાન સાથે થયાં હતાં. એ છોકરીએ પોતાની એવફૂ-ફીથી સાસરામાં વરસ, એ વરસ પણ નિભાવ નહિ કીધો. લગન થયાને એથે કે પાંચમેજ મહિનેથી પોતાના ખાવંદપર તકાજો કરવા લાગી, કે તમારી માં અને ખેનોમાં મારો નિભાવ નથી થતો, મને જીવું ઘર માંડી રાખો. મીયાંએ કહ્યું “ તમારી જે કાંઈ પંચાતી મારી મા એન સાથે થતી હું જાણું છું, તેમાં સરવે તમારોજ વાંકછે. મોહાક્ષામાં જે હલકે વાધેના લોકો રહેછે તેઓની છોકરીઓને તમે ખેનપણી કરી રાખીછે. ભાંડુ બઠીયારીની છોકરી સુનીયા, તથા અપશુ કલ્હરની છોકરી જીલકન, કીસુ ભીસ્તીની છોકરી રેહમત અને મુલન બીજીવાળીની છોકરી સલામતી, એ સઘળીઓ રાત દહાડો તમારી પાસે આવ્યા કરેછે, અને તમને એ વાતનો કથો પણ ખેઆલ નથી કે એ લોકો આપણી બરોબરીયાં નથી, નથી આપણને એઓ સાથે સગાઈ, કે નથી ધરોખો, કે નથી પીછાણુ, કે નથી મોહાપત. એ ખાખે આખા મોહાક્ષામાં

* ખાનેમ એટલે બાઈ, બાનું.

ચરચા ચાલે છે કે આવી તે કેવી વહુ બાવ્યા છે કે જ્યારે જોઇએ છે ત્યારે આવી હવેથી છોકરીઓ પાસે બેઠેથી હોય છે, જોકે આપણા મિહોલામાં કાંઈ અમા-મઅલી, હકીમ સફાદદોલા, મુતરી મમતાજ એહમદ, મોતવી રહઅલા, મીર હોશીવ રત્ન, એવા આરા ને આપરદાર લોકે પણ રહે છે, ને તેઓની વહુ દીકરીઓ આપણા ઘરમાં આવ જવ કરે છે, પણ તે કોઈ સાથ તમે વાત પણ નથી કરતાં. મારે જો માછએ તમને હલકાં અને નીચ લોકોની છોકરીઓ સાથ મળવાને ના કહી હોયતો તેમાં નરસ શું કહ્યું ?” આ બેવકૂફ છોકરીએ જવાબ દીધો કે “ મિહોલાનું મળવું દિવને બાવનું હોય છે. મારી માની પડા-થમાં એક ખાસુ મનીહાર રહેતો હતો, તેની બનુ નામની છોકરી મારી સહી થતી હતી. જ્યારે હમે નાહાના હતાં, ત્યારે એકેક સાથ રમતાં હતાં, ને બે ટીંગડીના વેહવા પણ મેં બનુની સાથે કીધા હતા. તે બનુ બિચારી ઘણી ગરીબ હતી, તેથી હું મારી માની હરસે ઘણીએક સીંચો તેને આપતી હતી. મારી માએ મને ઘણીવાર મના કીરી પણ બનુની દોસતી મેં છોડી નહિ.” મીયાંએ જવાબ દીધો કે “ એમ દરવામાં તમે ઘણી જામ મારી.” એ સાંભળી પેલી હેમક ઝ્યારત આવંદપર તણાઇ બોલી, “ જ્યુઓ ઝોદાના કમ લખને હું કહું છું, કે મને કહો તે જ્યુમાં સંભળોને કેહવો, નહિતો પીટી પીટીને મારું ખુન કરી નાખીશ.” એટલું બોલી રડવા લાગી ને પોતાના મા બાપને કડવા દેવા લાગી, કે “ ઝોદા ! મા બાપનું બુરું યજો કે તેઓએ મને આ કમબખ-તીમાં નાંખી છે, મને એકલી જોઇને સરવે મને સતાવા લાગ્યા છે; એ ઝોદા હું મરું ને મારો જતાવો નીકજો.” એમ બોલતાં ગોરસાની મૌરી પાન આવાની તબકડી જે ઢાલીયા ઉપર મૂકેલી હતી તેને લાત મારી ઉરાડી નાંખી, એટલે તેમાંનો તમામ કાથો, યુનો ખીછાતાં ઉપર ઉડી પડયો. રંગીન ઝોદણી જે ધડી વાળી પગ આગળ મૂકેલી હતી તેને યુનો લાગવાથી તેનો તમામ રંગ ખવાઇ ગયો. તબકડીને પડવાનો ધપકારો સાંભળીને સામેના ઝ્યારકામાંથી સાસુ દોડી આવી. માને આવતી જોઇને છોકરો તો ખીંચે દરવાજેથી વટી ગયો. પણ પોતાના દિલમાં પરનાવા લાગ્યો કે કયાને કયાં મેં આ ક્ષતેલા બિત્તાને છેડયો. સાસુએ આવીને જોયું તો ચાર પેસાનો કાથો જે ગઈ કા-લેજ પકાવી આજીને કુછીમાં બરથો હતો, તે સધજો નીચે પડેલો છે. ખીછાનું કાથાથી લટપટ થઇ ગયું છે, ઝોદણી ચૂનાથી તરબોજ થઈ પડી છે ! સપ્તએ વહુને પેટમાં ચાંપી અને ફાકટમાં પોતાના બેટાને કેટલુંએક પુરું બોલી. એ-ટલી ખાતરદારી કીધાથી તો જ્યુંકતાને લેટવાનું બહાનું મળ્યું ! સાસુએ ઘણુંએક સમજવવકું તથા કાલાવાલા કીધા પણ તેની કશી અસર આ મફર-માજ વહુ ઉપર થઇ નહિ. તેના રડવા કુટવાનો આવાજ સાંભળીને પડોસણો ભિગી મળી અને બહાંચકી બન્યું કે બખથ કલ્લમગરની છોકરી જ્યુમકન

વહુને મહિરે ટાકી ગઇ, ને ત્યાં ટકા ચઢાવી એકની ચાર ખીંધી. જાદાની જિહ્વેખાનીથી અકબરીની મા પલુ ધણી તીખી હતી, તે સાંભળતાંજ ડાલીમાં ખેસી વેવામને ત્યાં આવી પહોંચી અને ધણીએક લડી વઢીને ઊંધારીને પોતાની ચૂથે ઘેર લેઇ ગઇ. આથી કેટલાએક મહિનાઓ ચૂંચી બાંબે તરફથી આવવું જવું, મોકલવું આકલવું બાંધ પડ્યું.

આ બેવકૂફ અને મકરખાજ ઊંધારી, જેનું નામ અકબરી હતું તેને સાંસરામાં “ મીનજ્વલાર વહુ ” નો ખેતાબ મળ્યો હતો. એ ઊંધારી બેવકૂફ, મેહુનર, ને બદ સ્વભાવની હતી, પણ તેની નાહાની ખેન “ અસગરી ” નામની ધણી ડાહી, સમજી અને સારા સ્વભાવની હતી. નાહાની ઉમરમાંથીજ તે ધરમ પુસ્તકનો તરજીખો તથા નસીહતોની ચોપડીઓ શીખી હતી. બખ્તમાં પણ તેને આવડતું હતું. ધરનો હેવાલ પોતાના બાપને દેશાવર ખાતે દર અઠવાડીએ બખી મોકલતી હતી. બધી જાતનાં કપડાં વેતરી તથા સીંચી જાણતી હતી તથા જાત જાતનું સ્વાદદાર ખાણું પણ પકાવી શકતી હતી. આખા મોહો-ક્ષામાં આ ડાહી ઊંધારી અસગરીની ધણી વખાણુ થતી હતી. માતા ધરનો તમામ કારોબાર અસગરીના હસ્તકમાં રહેતો હતો. જ્યારે કેઈવાર બાપ રજા લખતો પરદેશથી ઘેર આવતો, ત્યારે ધરના વહીવટ બાબેની મરવે સજાહ તેનાથી પૂછતો. રૂપિઆ, પૈસા, કોઠડી અને પેટીઓની કુચીઓ મરવે કાંઈ અસગરીની પાસે રહેતી હતી. મા બાપ બંધે ખરાં જીગરથી અસગરીને ચહાતાં હતાં, બલકે મોહોક્ષાના મરવે લોકો અસગરીપર ખ્યાર રાખતાં હતાં. પણ એની વડી ખેન અકબરીતો આ નાહાની ખેનથી આણુમની રહેતી. વખતે એકલી જોતીતો તેને ધીખતી પણ ખરી. તોપણ અસગરી પોતાની વડી ખેનનો અદબ કરતી, અને મા આગળ તેની રાવ ફરીવાર પણ તહિ કરતી. સંજોગે બાંબેની માગણી એકજ ધરમાં થએલી હતી. મોહોમદ આકેલ અને મોહોમદ કામેલ નામના બે સગા ભાઇઓ હતા, તેમા અકબરીના વેહવાતો વડા ભાઈ મોહોમદ આકેલ સાથે થયા હતા. અસગરીનું નામ મોહોમદ કામેલ સાથે પડી ચૂક્યું હતું; મગર લગન થયાં હતાં તહિ. અકબરીના ખરાબ સ્વભાવને લીધે નજદીક હતું કે અસગરીની માંગણી તૂટી જાએ. પણ એ ઊંધારીઓની માસી જે મોહોમદ આકેલના ધરની નજદીકમાં રહેતી હતી, તે હમંચાં સજાહ કરાવતી, અને જોકે ઉપર મહું તેમ અકબરી મગાધને જતી રહી હતી, પણ તેની માસીએ ધણોએક ધિક્કાર તથા ઠાંકો આપી તથા તરેહવાર પાટીઆં ગોઠવી બાંબે તરફ સમજાવતી કરાવી. તે પછે કેટલાએક મહિના બાદ તે રમજાનની ઘડના * બહાનાથી બાણુજીને પાછી સાસરે બાંધ

* રમજાનની ઘડ તે મુસલમાન લોકોનો નવાં વરસનો દિવસ.

આવી. કેટલાએક દહાડાતો મોહોમદ આકેલ મીનજી વહુ સાથે ઉંચે મોઠે રહ્યો. એક દિવસે મોહોમદ આકેલે પોતાની માને કહ્યું કે “આજે રાતે મેં એક દોસ્તને મેહેમાન નોતરેલાએ, વાસતે આણું કાંઈએક વધારે અને મારું કરવું.” માએ જવાબ દીધો, “દીકરા, ખોદા જાણે છે કે કેવી શક્તિથી હું રોટલી પણ કરે છઉં.” તરણુ દિવસ થયા, ખાધાની વખતે મને તાહાડનાં લખલખાં બરાવણે ને મને પોતાની યજ્ઞ પણ રહેતી નથી. ખોદા પડોશીનું ભણું કરે કે તે એટલું પણ રાંધી આપે છે. તમે ઇબ્ન ક્રીધા અગાઉ ધરમાં જરા પૂછી લેવું તો હવું.” મોહોમદ આકેલે અજબ યજ્ઞ પોતાની ઓરત તરફ હાથ કરી કહ્યું કે, “શું એ એટલાં કામની પણ નથી ?” વહુમાં એટલી ધીરજ કયાં હતી કે આટલા બોલ સાંભળી ચૂપ રહે. તેથી સાંભળતાં જ બોલી ઉઠી, “એ છુટી માને પૂછો કે દીકરાનાં લગન ક્રીધાએ કે લોનડી વેચાતી લીધી છે ? લ્યોજી રોજામ્મં ચુલો કૂંડવો !” મોહોમદ આકેલે વિચાર્યું કે હમણાં જો લાંબી ટૂંકી કરું છું તો પેહેલાંની માફક કુંજેતી થશે. તેથી દલગીરીથી ચૂપ થઇ ગયો, અને મેજબાનીને માટે ખજારમાંથી કાંઈ વેચાવું લઈ આવ્યો; એટલે એ વાત તો હીયાંજ દંકાઈ ગઈ.

હવે મોહોમદ આકેલની સામે ખીજી એક મુસોફેલી આવી પડી. એટલે જે તે ખિચારાએ ઇદની એક અઠવાડીઉં અગાઉથી મીનજીવન વહુજીના કપડાંની તૈયારી કરવા માંડી. દરરોજ તરેહ તરેહનાં કપડાં, રંગબેરંગી ચૂડીઓ, દોહરા હાંસીઆના અને ઠીલી કચયથી બરેલા જોડા લાવતો હતો પણ તે કાંઈ મીનજીવનની ખાતરમાં આવવું નહિ હવું. એમ કરતાં ઇદને ખાતર એકજ દહાડો ખાશી રહેલો હતો તેથી ઘણો દલગીર થઇને અકબરીની માસી પાસે ગયો. તેણે આવતો જાણતાં જ ધરમાં બોલાવી ઓવારણું લઈ પ્યારથી ખેસાડીને પાનની ખીડી બનાવી આપી. પછે પૂછ્યું કે, “કહોજી અકબરી સાચી પડેતો છે ?” મોહોમદ આકેલે જવાબ દીધો, “સાહેબ તમારી ભાણેજી તો કોઈ અજબ મીનજીવની ઓરત છે, એનેથી મારો દમ તો નાકમે આવ્યો છે. એના ઢંગ કાંઈ ઓરજ તરેહના અને સઘણું બોલવું ઉલટું છે.” માસીસાસુ બોલી, “દીકરા, તેનો કાંઈ અંદેસો ના કરો, હજુએની ઉમર નાહની છે. બર્યાં છોકરાં થશે, ને ધરનો બોજો માથે પડશે, એટલે પોતાની મેજે મીનજીવન મુખરી જશે. દીકરા, ખોદાએ તમોને મરવે વાતે લાપક ક્રીધાએ, એવું નહિ થાય કે લોકો હસેને તમારી કુંજેતી યાએ.” મોહોમદ આકેલ બોલ્યો કે “હું તો એવાજ વિચારથી ઘણા અખાડા કરતો કરું છું. હવે જુઓ, કાલે ઇદ છે તો પણ હમણાં જીતી નથી ચૂડા પેહેલાં, કે નથી કપડાં તૈયાર ક્રીધાં. જરા તમે પોતે તમને લઈ આવી સમજાવો. મેં તો ઘણું પણ કહ્યું, માએ ઘણા કાલાવાલા ક્રીધા પણ કાંઈ માનતી નથી.” માસીસાસુએ કહ્યું “દીકરો.” પછે માસીએ જીવને અકબરીને ચૂડા પેહેરાવ્યા, કપડાં ચેતવ્યાં, જલદીને વાસતે

સરવે જલ્યા મળીને સીવવા બેઠાં. માસીએ કહ્યું, “દીકરી, ધન્યરત્ની કળીએને તમો સીવો, તમારી સાસુ એરખ કાપે એટલાંમાં હું તમારી એઠણી પર કોર ટાંકું.” જરે અકબરી કળીએ લગાડી રહી ત્યારે ઇતરાઇને માસીને કહેવા લાગી. “લોજી હજી તો તમારા બેઉ પક્ષા ખાકીએ તેટલે હતો બેઉ પાએજાએને કળી લગાડી પણ રહી.” માસીએ જોયું તો કળીએ સખળી ઉતરી સીવેલી. અકબરીની સાસુ દેખતાં શરમને લીધે મોઢાં ઉપર તો કાંઈ બોલી નહિ પણ છુપા છુપા બે ચાર ખખીયા એવા તો બર્ષા, કે અકબરીની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં, અને ઇચારતથી કહ્યું કે, “રાંડ વાંજણી જરા જોતો ખરી ઉતરી કળીએ મૂકી બેઠી.” અકબરીએ પોતાનું સીવેલું સરવે પાછું ઉખેડ્યું અને ફરીથી કળી મૂકવા લાગી. જ્યારે કળી મૂકી ચૂકી ત્યારે માસીએ જોયું તો શરેવામાં ચુન આવેલી. હવે તો માસીથી ખમાઇ ચકાઇયું નહિ, તેથી અકબરીની સાસુની આંખ ચોરાવીને એક સોએ અકબરીના ટાંચામાં ભાકી, ને કળીયો ફરીથી ઉખેડી પોતે લગાડી. એવી રીતે જોદાં જોદાં કરીને મીઝાજ વહુનાં કપડાં તૈયાર કરી લીધાં. મોડી રાત થઇ હતી તેથી અકબરીની માસી પોતાને ઘેર ગઈ, અને એ લોકો પણ ચૂતાં.

ઈદની ગડબડ ને મીઝાજદારનો મરડાટ.

સવાર પડતાં બરચાંએ ઇદની ખુશાલીમાં સકાળખાંજ ઉઠયાં, કોઇએ રાતની હાથે ખાંધેલી મેદી છોડી, કોઇએ અત્તર અને ખાશબોઇને માટે ધભ-રાટ કીધી. કોઇએ ઉઠતાંજ ઇદની માગણી શરૂ કીધી. મોહોમદ આકેલ પણ ખામદાદની નેમાજથી ફારેગ થાઈ હમામમાં તાહાવા ગયો, તે નાહી ધોઇને ચાર ઘડી દહાડો ચડતાં પાછો ધર આવ્યો. છોકરાંએને જોયાં કે કપડાં બદલીને ઇદખાને વાસતે તૈયાર થઇ બેઠાં, પણ મીઝાજદાર વહુતો પોતાની આદત મુજબ હજી ચૂક રહીએ. મોહોમદ આકેલે પોતાની નાહની બેન મેહે-મુદાને કહ્યું કે, “મેહેમુદા જાએ તમારી બાબીજને જગાડો.” મેહેલાંતો મેહે-મુદા અચકી ઉભી, કાંએકે તે આ મીઝાજ વહુથી ઘણી ખીલીતી હતી. જ્યારથી પરણી આવી ત્યારથી મીઝાજદારે પોતાની આ નાહાની નહુંદ સાથે એક દહાડે પણ પ્યારથી વાતચિત કીધી હતી નહી, તેમજ પોતાની પાસે આવજ કે ખેસવાન પણ દીધીતી નહિ. તોપણ બાઈના કહેવાથી ને ઇદની ખુશીમાં મેહેમુદા દોડતી દોડતી ગઈ ને બોલી, “બાબીજ ઉઠો.” બાબીએ ઉઠતાંજ મેહેમુદાને એક તમાચો ખેંચી કાઢાડયો. મેહેમુદા રડવા લાગી. બાહરથી તેનો આવાજ સાંભળીને બાઈ ધસી આવ્યો, તેને રડતી જોઇ પોતાના પાસામાં આંખી પૂછ્યું કે “શું છે?” મેહેમુદાએ રડતી રડતી કહ્યું કે “બાબીજએ મારી.” મીઝાજદાર બોલી “જીએ વાંજણી જૂડી, પોતેજ દોડતાં પડી ગઈ, ને નાહક

મારું નામ લે છે." મોહોમદ આકેલને ગોરસો તો આપ્યો પણ વખત જોઈને તામસ કરી ગયો. પછે મેહમુદને પ્યાર કરી પઠાવી મુગી રાખીને બીબી-જીને કહ્યું, "એર હવે ઉઠો, નાહો, કપડાં બદલો. દહાડો ઘણો ચઢીએ છે, હું ઇદધા બહુ કુ." મીનજદારે ડીચકું ચઢાવીને કહ્યું, "હું તો એટલું સફારથી નથી નહાતી. હમણાં થંડીને વખત છે, તમે તમારે ઇદધા જતા કાંએ નહિ, મેં કાંઇ તમોને મને કીધા છે કે?" મોહોમદ આકેલને આવા રીકડા જવાબથી ઘણું દુઃખ થયું. મીનજદાર સદાની એવી કમવખત હતી કે પોતાના આવંદને હમિશાં નાખુથ રાખતી હતી. એટલામાં મોહોમદ આકેલને તેની માએ પોકારી કહ્યું કે, "દીકરા, બજારમાં જઇ દૂધ લાવી આપો, ને તે પછે એર સાથે ઇદધા સીધારો." મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "ઘણું સારું, પૈમા આપો કે દૂધ લાવી આપું, પણ જો મારા આપ્યા અગાઉ, એ કપડાં નહિ બદલસે તો, સઘળાં કપડાં હું ચૂલામાં નાંખીશ." મોહોમદ આકેલનો દૂધ લેવા બજારે ગયો. માને માત્રમ હતું કે દીકરાનો મીનજદાર ઘણો ગયો છે અને એનો સ્વભાવ પણ એર તરેહનો છે, કે ઘણું કરી એને ગોરસો આવતો નથી. પણ જો આપ્યો તો પછી એની અકલ કંકાણે રહેતી નથી, માટે એવું નહિ થાય કે અરેઅર નવાં કપડાં બાળી નાંખે. તેથી પોતે જલદીથી વહુ પાસે ગઇ ને બોલી "દીકરી, જોદાને વાસતે એવું ના કરો કે બેસતું વરસ અપશુકતમાં જાય. ઉઠો, નહાઓ ને કપડાં બદલો. મીનજદારે કહ્યું, "નહિં હું તો આ વખતે નથી નહાતી, જરા પછી નહાઈશ." સૈમુએ ઘણીએક આજેજ અને કાલાવાલા કરી વહુને ઉઠાડી, નવરાની ધૈવરાવી, બાજ હોળીને કપડાં પેહેરાવી, મોહોમદ આકેલના આપ્યા અગાઉ એશકી કરી બેસાડી. મોહોમદ આકેલ ઘેર આવતાં બીબીનો આ ફરફાર જોઈને ખુશી થયો, અને ઇદધા જતાં મેહમુદને પૂછ્યું, "કહે બેત તમારે વાસતે બજારમાંથી શું રમત લાવું?" મેહમુદએ કહ્યું, "એક મારી સોબતી "રહેત" લાવજો કે તે ઉપર હું મારો બહુવાનો સેપારો મૂકીશ, તથા ખડીઓ કલમ મૂકવા સારું એક નાહાની ઇસકોતરી પણ લાવજો." મીનજદાર પોતેજ બોલી ઉઠી, "ત્યારે મારે સારું શું?" મોહોમદ આકેલે કહ્યું "જે તમે કહે તે લેતો આવું." મીનજદારે બોલી, "મકબુલુકા અને સીગોડાં, તથા ચીની એર, મટવની કુળી અને ઘણી મારી નારંગીઓ; એક ઢાલકડું ને એક ખંજરી એટલું લાવજો." એ સાંભળી મોહોમદ આકેલ હસવા લાગ્યો ને પૂછ્યું કે "ઢાલકડી, ખંજરીને શું કરશો?" પેતી બેવકૂફ મીનજદારે જવાબ દીધો કે "વલડશું; વળી બીજું શું કરે?" મોહોમદ આકેલે બહુ કંઈ હાથુસૂની એ બેવકૂફમાં નાદાન અચાંતી

* વાંચતી વેળા પુસ્તકને બાકડાંની ઘોડી ઉપર મૂકે તે.

માફક ખાવા અને રમવાના એઆસો બરેલાં છે. કપડાં બદલ્યાથી ને ખુશી મોહોમદ આકેલને ઉપજી હતી તે સરવે ધૂળ મળી ગઇ, અને તે નાખુશ દિનથી ઇદલા જતો રહ્યો.

આણીમર એ ગયો કે મીઝાજદારે વળી એક નવો બુકો ઉભો કીવો. સાસુને કહ્યું કે “મને એક ડાહી મંગાવી આપો, હું મારી માને ઘેર જઈ છું.” સાસુએ જવાબ દીધો, “વાર આ વખત, તે કાંઈ ઘેર જવાનો છે? ચાર મહિના ઘેર રહીને હજી તો આઠ દિવસ થયા તમે આચ્છો, ને વળી આને ઇદને દહાડે જવું તો ઘણું નામુનાસેય છે.” મીઝાજદારે કહ્યું, “આને મારો જીવ ઘણો ધભરાય છે, ને દિલને ચેન પડતું નથી. મને મારી સહી ખાસુ મન્દીદારની દીકરી ખનુ યાદ આવે છે.” સાસુ ખોલી, “હા દીકરી, કોઈને કોઈ સાથે એવી પ્રજા હોય છે; જેવી તમોને ખનુની છે. અગર તમારું દિલ એમજ આહારું હોય તો તેને ખોલાવી મંગાવો.” મીઝાજદારે કહ્યું, “વાહ! શું જમરાં તેડાવનારાં! જો એમજ ખોલાવનાર હતાં તો કાલેજ તેને ખોલાવીને ચૂડા પેટરાવ્યા કાંએ નહિ?” સાસુએ જવાબ દીધો, “દીકરી મને શું ખબર કે તમોને તેની યાદ એકાએક આવશે?” મીઝાજદાર ખોલી, “ખસ ખાઇ ખસ, અવે ભાંજગડ કરવામાં શું કાપદો, જો ડાહી મંગાવી હોય તો મંગાવી આપો, નહિ તો હું સજમતીના ખાપ પાસે મંગાવું છું.” સાસુએ કહ્યું, “કોઈકરી, કાંત્ર તમારી શુધશુધ ગઇ છે? મીયાને પૂછવું પરછીડું નથી, ને પોતાની મેજે જાએછો? શું મને મારો જીવ યુમાવવો છે, કે છોકરાની રજા વગર ડાહી મંગાવી આપું?” મીઝાજદાર ટચકો કરી ખોલી, “મીયાં શાના ને પૂછવું શાનું, શું કોઈ પોતાના મા ખાપને ઇદ જેવે દહાડે પણ નહિ મજે કે?” એટલું કહીને મૂલન ભાજીવાળી પાસે ડાહી મંગાવી ચાલી ગઇ. થોડા વખત પછી મોહોમદ આકેલ ઇદલાથી છૂટીને ઘરમાં આવતાંજ મોટી ખોલાવા લાગ્યો, “લ્યો બુ તમારી ઠાજકડી ને ખજરી, લ્યો વજડો.” પણ જોયું તો સઘળાં ચૂપાચૂપ થઇ ખેટકાં છે. તેથી માને પૂછવું કે “શું થયું, ખરતો છે?” મોહોમદ ખોલી ઉઠી કે “ભાભીજી જતાં રહ્યાં.” મોહોમદ આકેલ અજબ થઇને પૂછવું, “એએ શા મારે ગયાં? ક્યાં ગયાં? ને જવા કેમ દીધાં?” મા ખોલી કે “મેડી મેસાડેલી એકાએક કહેવા લાગી કે હું તો મારી માને ઘેર જઈ છું. મેં ઘણું પણ સમજાવ્યું અને ના પાડી ને પણ કશું માન્યું નહિ, મૂનન પાસે ડાહી મંગાવીને ચાલી ગઇ, ને હું તો રડતીજ ખેસી રહી.” મોહોમદ આકેલ એ સાંભળતાંજ આગને બચુકો થઇ ઉઠ્યો, અને ધારું કે હમણાંજ સામે જઈને તે નાપાક આર-તને સજા કરે. એવા વિચારથી તે બાહરે નીકળ્યો. એની મતલબ મા સમજી ગઇ, તેથી માએ પાંચે ખોલાવ્યો પણ તેણે કશો જવાબ દીધો નહિ. મા ખોલી, “શાખાશ મેશ શાખાશ! હું તમને ખોલાવું છું ને તે સાંભળવા

છતાં કાંઈ જવાબ નથી દેતા ! તેરમી સદીમાં માની મરબદા, એવીજ રહી ગઈ છે !” એ સાંભળતાંજ મોહોમદ આંકેલ પાછો આવ્યો. માએ પૂછ્યું. “મોટા કહેતો ખરા કે આવી ધૂપમાં ક્યાં જાઓછો ? હજી તો હમણું ઇલાધી આવ્યા, ને એટલામાં પાછા બાહર ચાલ્યા ! મા મરે, તમારો જીવ થાકી જશે.” મોહોમદ આંકેલ બોલ્યો, “મા હું ક્યે નથી જતો, મસજીદમાં હાર્દજીજીને મળવા જઈ છું.” માએ કહ્યું “ઓ દીકરા જરા ઠોસ ધર, મેં કાંઈ પોતાના બાલ ધૂપમાં સર્કેદ નથી કીયા, જીજીએ તો શેઠ મને ઠગે છે તે ! હાર્દજીજીની પાસે જાઓછો તો અંગરબો અને ડુપેટો ઉતારી મૂકીને સુખેથી મસજીદમાં જઈ મેસો.” એ સાંભળી મોહોમદ આંકેલ અચકવા લાગ્યો. માએ હાથ ખેંચીને તેને પોતાની પાસે ખેંચાડયો; અને તેના માથા તરફ જોઈને બોલી; ઇલાધામાં જતાં આવતાં તમારા બાલ સમજા ધૂળથી ભરાઈ ગયા છે, જરા તકીયાપર માથું મૂકી લેટો તો હું તે સાફ કરું. મોહોમદ આંકેલ માના કહેવાથી જરા લેટયો. મોહોમદ બાઈને લેટોલો જોઈ પંખો નાંખવા લાગી. એક ગમથી ઇલાધામાં જવા આવવાની યાદ, વળી પંખાની યંડી હવા, ને તે ઉપરાંત માથા ઉપર માનો માથા બરેલા ફરતો હાથ. આથી કરી તેના જીવને જરા ચેત પડ્યું, ને તે ઉંઘાઈ ગયો.

જ્યારે જાગ્યો ત્યારે જાણે તો નમી ગયેલો હતો. ને ગોરસો પણ ધીમો પડ્યો હતો. માએ કહ્યું, “ઉઠો, હાથ મોઢું ધુઓ, ને સાંજની નેમાજ પઢો, વખત યોડાજ રહ્યો છે, પછી આવો તમને કાંઈ કામ સોંપું.” દૂકામાં, મોહોમદ આંકેલ નમાજ પઢીને આવ્યો તો માએ કહ્યું, “લ્યો હવે તમે સાસરે જાઓ, પણ તમને મારા જાનના કસમ છે કે ત્યો ત્યાં તમે કાંઈ જડયા વઢયાતો.” મોહોમદ આંકેલે કહ્યું, “એમ છે તો મને માકલોજ ના.” મા બોલી, “દીકરા એ માનવું કહ્યું છે. સાસરે તો તમારે, ને બીજા કોને માકલું ? લ્યો આ એક રૂપિયો, એ તમારી સાજી અસગરીના હાથમાં ઇલાધી મુખારકબાદીનો આપજો તથા આ એક અડધો રૂપિયો અને રમકડાંમાંથી અડધાં રમકડાં માસીયાસુના દીકરા મીયાં મુસદ્દમને વાસતે લેતા જાઓ અને એક ખુમચામાં સેવ તથા દૂધ તથા મીઠાઈની ટોપલી આપણી દાસી અજમત પાસે ઉચકાવીને સાથે લેતા જાઓ, પણ ખબરદાર કાંઈ બોલવું ચાલવું નહિ.” મોહોમદ આંકેલે કહ્યું “ત્યારે પેલી ઠાલકડી ને ડૂકી પણ લેતો જઈ ?” મમ્મી કહ્યું “લ્યો, પણ ત્યાં કાંઈ લાંબી દૂકી બોલી ઉઠતા ના.”

મોહોમદ આંકેલ સાસરે જઈ પહોંચ્યો. ઘરમાં અકબરી પોતાની સહીયોની સાથે ધૂમ મચાવી રહી હતી, તેની ગડગડનો આવાજ છેક ગલીના નાકા સુધી સંભળાતો હતો. પેહલાં તો દાસી અજમત ઘરમાં ગઈ. અસગરીએ તેને દૂરથી આવતી જોઈને હજવેથી બેનને કહ્યું; “બેન, અરે બેન,

અપ્પાડા કરે, તમારે સાસુરથી ઠાસી આવી છે." અજમતે અંદર જઈને મોહામદ આકેબને તેડયો; "સહિબજાદા આવો છો." એટલે મોહામદ આકેબ ધરમાં આવ્યો ને સાસુને નરયો. સાસુએ કહ્યું, "જીવતા રહેને લાંબી ઉમરના થાઓ." એવામાં અસગરી પણ પોતાની ઓઠથી સરખી કરીને ઓરડામાંથી બહાર આવી, ને ધણાએક મલાજથી વાંકી વળાને અનેવીને સલામ કીધી. અસગરીને અનેવીએ ગોદમાં બધ પ્યારથી પાસે બેસાડી; ને રૂપિએ આપતો કીધો. અસગરી પોતાની માનું મોઢું નોવા લાગી. માએ કહ્યું, "બધ લ્યો, અનેવી ધંદનું આપે છે." અસગરીએ રૂપિએ બધ ફરીથી સલામ કીધી અને પાસેથી ઉઠીને મનાજથી ખીજી જગાએ બેઠી. પછી ચારા સહુ કથી એક ઘોડું પાથરણું લાવી અનેવીની આગળ ખીજાવ્યું, તથા એક રકાખીમાં સેવ, એક પ્યાલામાં દૂધ, એક તપકમાં સાકર અને અમચો લાવી સામે મૂક્યો. સાસુએ કહ્યું, "ઘેકરા જરા ખાઓ." મોહામદ આકેબે ઓજર કીધી કે "મને ઇદલામાં વજારે વખત થવાથી હમણાં જ જરાવાર થયો મેં ખાણું આપું છે." સાસુએ કહ્યું, "તેનો શું મુજકો, સેવ તો પાણી થઈ જશે વાચતે ઉઠે ખાઓ." મોહામદ આકેબ ખાતો હતો તેડલામાં અસગરી એતરથી લવુંગ નાખીને સ્વાદદાર પાન ખતાવી લાવી. ખાઈ રહ્યા બાદ અહિં તહિંની વાતો ચાલી. થોડા વખત પછે મોહામદ આકેબે કહ્યું, "જી હું રજા લઉં છું." સાસુએ કહ્યું, "હવે ક્યાં જશો, આલે તો વાંજ સુધ રહે." મોહામદ આકેબે કહ્યું "આલે ઇદનો દહાડો છે તેથી આવ્યા ગયાને મળવું છે, ને કેવે કઈ મોકલવું ચાકલવું પડે, વળી હું માને રાતને વાચતે કહી પણ નથી આવ્યો." સાસુ બોલી, "મળવા બેટવાનો તો હવે વખત રહ્યો નથી, રાતનો પડવા આવી અને મોકલવા ચાકલવાને તો વેવાણુ પૂરતાં છે," અને હસીને એમ પણ બોલી કે "તમે કાંઈ વેવાણુનું દૂધ નથી પીતા." અજમત હમણાં જથી તે તમારા રહ્યાની ખબર કરશે. મોહામદ આકેબે ધણાંએક બહાનાં કાહાડયાં પણ સાસુ આગળ એક્રુ ચાલી થકથું નહિ, ને મોહામદ આકેબને જખરદસ્તીથી રહેવું પડયું. ચાર ઘડી રાત યુજરી, ને ખાધા પીધાથી ફારેગ થયાં. અસગરીએ વાસણુ માલખાં, પડી ખડી મૈ ચીને ઉંચકી ઠેકાણે મૂકી, ખાહેરના દરવાજાને ઝાંકળ દીધી, કોઠડીએને તાળાં મારી ફૂંચીએ માને સોંપી, ખાહેરના ઓરડા તથા ખખરચીખાનાના ચેરાગો મેળવ્યા. પછે મા તથા બેન અને અનેવીને પાન ખતાવી આપ્યાં અને નચિંતાઈથી જઈને ચલી.

મોહામદ આકેબને તેની સાસુ જીદો ફહુવા ઉકાઠેરે છે.

હવે સાસુએ મોહામદ આકેબને પૂછયું, "કેમ ઘેકરા, તમે માઠી બે ઓરમાં એવું શું આવી પડયું છે કે દિન ઉમતે બડાઈ ચાલ્યા કરે છે? અકખરીની તે

એવી નહારી આદત છે કે કદી જૂલમાં પણ સાસરાની વાત મારી આગળ નથી કરતી. સારી દુનિઆમાં દીકરીઓનો દસગુર હોય છે કે સાસરાની જરાએ જરા વાતો આવી માને કહે, પણ નથી જણાવું કે એને જોદાની એવી શું મનાય છે કે પૂછતાં પૂછતાં મોઢું થાકે તો પણ એ બંદી એક ખોલ ખોલતી નથી, પણ મોહોલાના લોકોમાં આવાચીની થાય છે તે જતાં આવતાં લોકોથી હું ઘેર ખેંધાં સાંભળ્યાં કરું છું.” મોહોમદ આકેલ સાસુથી એ સાંભળીને થોડા વાર અપ થઇ બેઠા, ને શરમને મારે મોઢામાંથી કાંઈ જવાબ નીકળયો નહિ, પણ તેણે મનમાં ધાર્યું કે ઘણે દહાડે આને સંગોગ આવ્યો છે ને પોતેજ વાતને છેડી પૂછે છે, તો આવેથી તકપર મુયું ખેસવું એ જૂલ છે, ખેલતર છે કે આખી જીંદગીનું દુઃખ બાહેર કાઢું, કદાચ આજની વાતચિતથી હવે પછીનું સમાધાન થશે. પછે તેને શરમાઇ શરમાઇને કહ્યું, “તમારી દીકરી હયાં હાજર છે, એમને પૂછો કે મારે ત્યાં એમને શું દુઃખ પડ્યું? એઓની માવજત અને મદારત કરવામાં કઈ વાતની કમતી પડી? અહીંઆં એઓ સાથે કોણ લડ્યું વઢ્યું યા ભુંડું કહ્યું? તમોતો જાણો છો કે ઘરમાં અમિ ગણતરીના માણસો છીએ. માજી વિશેતો તમામ મોહોલા જાણીતો છે. તેઓ એવાં ઠંડાં ને સાદાં છે કે, આખી ઉમરમાં તેમને કોઈ સાથે જરા પણ ખોલવું થયું નથી. અગર તેમને કોઈ દસ ખોલ કહણ પણ કહેતો તે સાંખી જાય છે. મારા નાહનો બાઈ મોહોમદ કમિલતો સારા દહાડો જામવા પઠવામાં ગુયાઇ રહે છે, સવારનો ગયેલો રાતે ઘરમાં આવે છે, ને આણું આણું કે સુઈ જાય છે, તેને એમની સાથે વાત કરતો પણ મેં હજી કોઇવાર જોયો નથી. મહેમુદાતો એઓને જોતાંજ થયર છે—અને હુંતો અહીંઆં હમણાં હાજર છું, વાસતે જે કાંઈ રાવરાણી કરવી હોયતો હમણાં ખેદેહયત કહે.” મોહોમદ આકેલની સાસુ દીકરીની તરફ મોઢું કરીને ખાલી. હા, જે કાંઈ તારા દિલમાં હોય તે તું પણ જોલેજોલું કહી દે; દિલમાં રાખી મૂકેલું સાઈં નહિ, દિલમાં રાખ્યાથી દુઃખ વધે છે ને ઠંડો જ્યાદે થાય છે. જેકે અકબરી જૂઠું ખોલવા તથા બનાવટ કરવામાં જાખરી હતી, તોપણ આ વખતે પોતાના આવંદના મોઢાંપર કોઇ વાત બનાવાનો જોગ બંધ નહિ બેઠા, ને જીવમાં થયરી રહી, કે મોતો મા આગળ ધણીએક જૂઠી બનાવટો કીવેલી છે તેનો જરમ રખેને હમણાં કૂટી જાય. માટે તેણે એ વાતજ ઉડાવી નાંખી ને એટલુંજ ખાલી કે “હુંતો જીવું ધર માંહીને રહેવાની.” સાસુએ જમાઇને પૂછ્યું કે, “કેમ બાઇ તમોને જીવું ધર માંડી રહેવામાં શું અડચણ છે? સરવે વાતે જોદાની કુજલ છે. તમે ખુદ નોકરી કરો છો, ખુદ કમાઓ છો, કોઇ વાતમાં મા બાપને આસરે નથી. પોતાનું આણું, પોતાનું પેહરવું ને બીજાંઓનો હાથ પકડી ખેસવામાં શું કાપદો? વહુ દીકરાં કયાં સંપોવાય છે? જીવું રહેવામાં જે તચિતાઈ મળે છે,

તેવી મા આપના ઘરમાં મળતી નથી. જુદાં રસ્તાં તો ને આહું તે આહું, ને આહું તે રાંધું. જાણી જરા ત્રિમાસી જુઓ કે મા આપની સાથે રહીને લાખ કામચે તો પછુ કાંઈ નામદારી નહિ. લોકો તે શું જાણે કે તમે પોતાનું આઓછો, કે મા આપને માથે પડેલો ?”

મોહામદ આકેલે જવાબ દીધો, — “ નચિંતાઈ વિશે જો પૂછો તો તેના જવાબ હું ચારીપેઠે આપી શકું છું કે, તેની કદર જુદું પડવાની પછી માલમ પડશે. હાલતો અંધિ વખત આઈતું પકાવેલું ખાઈ બેઠિંકર થઈ બેસવાનું છે. જુદું થવાથી તો આટા, દાળ, ગોસ્ટ, તરકારી, કાંદા, લાકડાં એ સરવેની ચિંતા કરવી પડવાની, અને તમેજ વાજબી બોલો કે ઘર ચલાવવામાં કેટલો બુખેડાં છે ? વાસતે વગર કારણે આવી સરવે આફતો પોતાને માથે લેવી એમાં મને તો ડહાપણુ નથી દીસતું, ખીજું તમે કહ્યું કે ને આહું તે આહું ને ને આહું તે રાંધું, તો તેમ હમણાં પણ ક્યાં નથી ? એમને પૂછો કે કોઈવાર પણ શું એવી કાંઈ હજી જાણાવી છે, ને તે પૂરી નથી પડી ? અહીં કે મોટા કમ્પીલામાં એવી અડચણો થાય છે ખરી, એકના દિલને મીઠા ચાવલ ભાવે છે, તો ખીજને વધારેલી ખીચડી જોઈએ છે, ત્રીજને પલાવ, ચોથાને ખુરશી, પાંચમાને વેદે પહરેજી આણું ફરમાવ્યું છે. આવી રીતે દરરોજ દસ જણને વાંસતે દસ તપેનાં બની ચકેતો નહિ પણ અમારે ત્યાં એટલો મોટો કમ્પીલા ક્યાં છે ? માટે ને ભાવે તેની ફરમાથ કરનાર પણ અમે ને નહિ કરનાર પણ અમેજ. એમ કરતાં શોક હોયતો પોતે આણાની વરધી કર્યા કરે; એ વિશે ખૂદ મારા મા કેટલીએક વખતે કહી ચૂક્યાં છે. એમને પૂછો કે કહ્યું હતું કે નહિ ? હવે નામદારી વિશે તમે ને ફરમાવ્યું તે પણ મને ડહાપણુ બરેલું નથી લાગતું. આપણને આપણા સુખ સાથે કામ છે, લોક પોતાના દિલમાં ને ગમે તે સમજે. એમ કરતાં લોકો એમ પણ જાણે કે અમે મા આપને માથે પડ્યાં છે; તો તેમાં અમને નરસ શું લાગવાનું છે ? મા આપણે કોઈ પારકાંતો નથી. મા આપે અમને પાળ્યાં, પરવરથ કીધાં, અવરાણું, પેહરાણું, પઠાણું, લખાણું, લગન વેહવા કીધાં. આ સંબંધી વેળા નરસું નહિ લાગ્યું, તો હમણાં ક્યાં હોમાનું પીછ અમારે માથે વળગ્યું છે, ને કઈ દાલત પાખ્યાં છીએ કે તેઓના આધાર પર રહ્યાથી અમાને નામોસી લાગવી સમજાએ ?”

સાસુંએ જવાબ દીધો કે “ અગર સંબંધાંજ લોકો તમારી માફક સમજ્યા કરે તો પછે જુદાંજ કેમ કરી રહે. દુનિઆનો કાયદો છે અને તેમજ આલતું આ-વે છે ને આણું જશે, કે દીકરાએ મા આપોથી જુદું પડવું, અને હું તો જાણું છું કે દુનિઆમાં કોઈ વહુ એવી તો નહિ હશે કે, જેનો આવંદ કમાતો હોય તે છતાં સાસુ નહુ દોમાં રહેવું પસંદ કરે.”

મોહામદ આકેલે બોલ્યો કે “ એ તમારું કેવું અહીં છે. અગર છોકરા મા

આપથી જ્યુદાં નહિ રહેતે તો શહેરમાં એટલાં ઘર ક્યાંથી હોતે, પણ દરએકની હાલત જ્યુદીછે. મારી હાલત જોતાં જ્યુદું રહેવું સુતલક વાજ્યાની નથી. ફકત દસ રૂપિઆનો હું કમાનાર, તો એટલી આમદનીમા જ્યુદું ઘર ચલાવવું બહુ સુશકલછે, અને વળી એ નોકરીનો પણ ભારસો નહિ. ત કરે ઝાઝા જ્યુદા રહ્યા પછે જો નોકરી જતી રહી તો પાછો આપને ઘર આવવું મને તો મોત જેવું લાગેછે. અહીં તો એછે કે નામોસી અને નરસું તો તારેજ લાગવાનું કે મીયાં જ્યુદા તો રહ્યા પણ જ્યાં મારી પાછા આપના ટુકડાપર આવી પડ્યા. વાસતે આવી વાતમાં સોકોની નકલ કરવી નહિ જોખએ, પોતાની હાલત પોતેજ જોવી જોખએ. પેલી કહાણી તમે સાંભળી હશે કે, “એક શખસે ખજારમાંથી નીમક અને ૩ ખરીદ્યું, તેમાંનું નીમક ખરચરપર લાખ્યું અને ૩ ધવેડા ઉપર ચઢાવ્યું. આજતાં આજતાં રસતામા એક છાલકી મેંદી મળી. પેલા શખસે ખરચર તથા ધવેડાને પાણીમાં ઉતાર્યાં. નદીની અધવચમાં આવીને ખરચરે ડુબકી મારી. થોડાએક વખત રહીને માથું ઉંચકી પાછું ઉપર આવ્યું તો ધવેડાએ પૂછ્યું, કેમ દોસ્ત ખરચર, તમે એ થું કીધું? ખરચરે જવાબ દીધો કે ભાઈ તમે તો નસીબવાનછો કે તમારા પરતો ૩ લાવેલુંછે ને તેનો જોનો તો ઘણો હલકો હોયછે. હું કમખખજ ઉપર નીમક લાવેલું છે તેના ભારથી મારી કમર કપાઈને સોહીલુવાલુ થઈ ગઈછે. આપણો ધણી એવો ધાતકીએ કે તેને આપણા દુઃખનો કથો ખ્યાલ નથી, જે મળેછે તે ઉધડમાપ લાવી મૂકેછે. મેં વિચાર્યું કે મુકામે પહોંચતાં પહોંચતાં કમર તૂટી જવાની, માટે પાણીમાં જાઈ ડુબકી મારું. એટલે નીમક પાણીમાં ભીજાઈને થોડુંબહુ પીગળી જશે, ને એમ કીધાથી જે કંઈ હલકું થયું તે લાભ. ધણું થયે તો ધણી વળી જ સાત ડીગોળાં વધારે મારશે; આજે રસ્તેતો ડીકાં ખાતો આવ્યોહું. જો હવે મારો જોનો અડધાઅડધ ધઈ ગયોછે. જેવકૂક ધવેડાએ પણ ખરચરની એ નકલ કરીને ડુબકી મારી, આથી ૩ ભીનાઈને ઉચટું મારી થયું. પાણીમાંથી માથું બહાર કાઢ્યું તો હલાઈ થકાડું પણ નહિ હતું. ખરચરે હરથું ને જોલ્યું, કેમ ભાઈ ધવેડા, કેવા હાલછે? ધવેડાએ કહ્યું દોસ્ત હુંતો માર્યો જાઉંહું. ખરચરે કહ્યું જો જેવકૂક તેં હમણું મારી નકલતો કરી પણ એટલુંતો સમજવું હતું કે તારી પીઠ ઉપર રહે નીમક નથી.” વાસતે મેહરખાન મા, એવું નહિ થાય કે સોકોની નકલ કરતાં મારો હાલ પેલા ધવેડાની મીસાલનો ધાય.” સાસુએ કહ્યું “ભાઈ તમેતો કોઈથી માહાત થનાર નથી, અને હુંતો તમારી માકક કાંઈ તકશાસ્ત્ર શીખેલી નથી, હુંતો સીધી વાત એટલીજ સમજાવું કે દસ રૂપિઆનો દરમાયો તમે કમાઓછો, ને ઝાઝાના ફજલથી હાલ સસતો સમીએ, ખાજ ખરચાં નથી, ઝાઝા રાજે જે જલુ મીયાં ખીખી ખાસી તરફ ગોસત, રોટી, ખાઓ. દિલ

થોભતો નેનસુખ પેહરે. તમારી માફક આવલી ફિકરે કર્યાં કરીએ તો કુનિ-
આનું કારખાનું બંધ થઈ જાય. નોકરી તે નોકરી, છંદગીનેા બચ્સો
કોણે. જ્યાંજ્યાં છંદગીએ ત્યાં તલક હસી પુશીથી હાડા કાઢવા જોઈએ.”
મોહોમદ આકેલ બોલ્યો, “હું પણ એજ જાણવા માચુંહું કે, જ્યુકું રહેવામાં
પુશીએ કે સાથે રહેવામાં ?” સાસુએ જવાબ દીધો, “દલીલ અને તકરાર કર-
વામાં શું ફાયદો, સીધો જવાબ એમ કેમ નથી દેતા કે મારે માથી જ્યુકું
રહેવું પસંદ નથી ? એક વાત તમીને તમારી ખીખીએ કહી તે કપૂલ કરવામાં
તમીને આરથી બલા વળગે છે ! અને વળી કહેછો કે હું એની ખાતરદા-
રીમાં કમી નથી રાખતો ! આરામ અને પુશી તેમાંજ છે કે જેમાં ખીખી
પુશી રહે ને આરામ સમજે.” એટલું કહીને વાતમાને વાતમાં દુખ લાગે
એથી અપકા બરવા લાગી. મોહોમદ આકેલ આ વખતે અખાડા કરી ગયો
ને રાત પણ વધારે થઈ હતી તેથી સાસુને કહ્યું કે હવે તમે આરામ કરો.
હું એ બાબદ ઉપર ફરી વિચાર કરીશ, પછે સરવે સુવા ગયાં.

મોહોમદ આકેલતો સારી રાત એના બેઆજમાં મૂતો નહિ અને પોતા-
નાં દિલમાં વિચાર કર્યાં કરીયા. સવારનાં ઉડપો ને જ્યુએએ કે અસગરી ઝાકું
કાહાઉં. બંનેવીને જોતાં અસગરીએ સકામ કીધી ને બોલી કે “બાઈ સાહેબ,
નાહાવાને વાસતે ગરમ પાણી તૈયાર છે.” મોહોમદ આકેલ જવાબ દીધો કે, “નહિ
બાઈ, હું તો મસજીદમાં જમાતની સાથે નીમાજ પઢીશ. અસગરીએ કહ્યું,
“બાઈ સાહેબ આવી જશો ના, આપને વાસતે આ તૈયાર છે પણ તે માદી પીથો
કે દૂધની ?” મોહોમદ આકેલ જવાબ દીધો, “લેવી હશે તેથી.” અસગરી બોલી,
“તમારો અવાજ કાંઈ બારી બારી લાગે છે; કદાચ શજેકમનું જોર હશે તો
દૂધ નુકશાન કરશે.” મોહોમદ આકેલે કહ્યું, “નહિ તજબાની અસરતો કાંઈ નથી
પણ રાતના માજની સાથે ધણો વખત જ્યાં વાતો કરતાં ઉભગરો થએલા છે.”

મોહોમદ આકેલ નેમાજ પઢીને પાછો આવ્યો, ને સાસુને જોયાં તો તેઓ
નેમાજથી ફરેજ થઈને પાન ખાતાં હતાં, તેઓને સકામ કરીને તે બેઠા.
અસગરીએ એક બાજુ લાવી સામે મૂક્યો. ટીપાટમાં ગરમ ગરમ ચા, બે
પ્યાલાં, બે ચમચા અને એક રકાખીમાં ખાંડ લાવી મૂકી. મોહોમદ આકેલ
ચા પીધી તો તે સારા રંગની, બોશબોદાર હોવાથી તેનો જીવ પુશ પુશ
થઈ ગયો. અકબરીતો પોતાની આદત માફક પડીને ઉંધાતી હતી. મોહો-
મદ આકેલ બોલ્યો, “મા એઓને પણ નેમાજની તાકીદ કરો.” સાસુએ કહ્યું,
“દીકરા એ પોતાની મમાદને ધણી વહાલી છે, તેમના પ્યારે એની અસલત ને
આદત સૌ ખરાબ કરી નાખી છે. જ્યારે એ નાની હતી ને હું કોઈ વાતમાં
ધમકાવતી તો ફેટલાએક દિવસ જ્યાં મારી સાથે રીસાઈ બેસતી હતી; ને કોણની
તાકાત કે અકબરીને કોઈ હાથ લખાડે. અકબરી જરાજરામાં મમત કરીને

ને હાથમાં આપવું તે બાંધકાંડ કરતી; તેમાં ડરથી ડોહા કશું બોલી નહિ શકું હવું. એ ઉપરથી અકબરીના આપ સાથે દરરોજ પચાતી થતી હતી." હવે મોહોમદ આકેલ શાખત થવા બાંધ્યો. સાસુએ કહ્યું કે "દીકરા રાતની વાત માદ રાખતી ને તેનો કાંઈ બંદોબસ્ત નહર કરવો."

મોહોમદ આકેલનું માથી જીવું રહેવું.

આજે રસતે મોહોમદ આકેલ એજ વાતનો વિચાર કરતો આવ્યો. ધરમાં પહેંચ્યો તો માને એના ચેહેરે ફિકરમંદ જણાયો. તે સમજી કે આજે ખચીત સાસરે જડીને આવ્યોછે; તેથી પૂછ્યું કે "મોહોમદ, આખર મારા કહેવાને તમે માન્યું નહિ." મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "માજી, જડાઈ બડાઈ કાંઈ થપ નથી." માએ પૂછ્યું "ત્યારે એટલા સુરત શાથીએ ?" મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "કાંઈએ નહિ; જ્ઞતા ઉડી આવ્યોશું તેથી કદાચ તમોને મારા ચેહેરે ઉદાસ લાગતો હશે." મા મોઝી "દીકરા જરા જ્ઞતી પકડો, મેં તમોને જ્ઞતા ઉઠેલા શું થોડીજ વખતે જોએલાએ કે શું ? સાચું કહે, શું બિનાએ ?" મોહોમદ આકેલે નાચાર થઇને રાતનો તમામ હેવાત માની આગળ કહી સંબળાવ્યો. સંબળતાંજ માતા બદનમાંનું તમામ લોહી ઉડી ગયું. પણ તે ઝોરત ધણી સમજી હતી, તેથી ધીરજ ધરી કહેવા લાગી. "જોકે મારી મરજી એવી હતી કે જ્યાંજ્ઞતી મારા દમમાં દમએ, ત્યાં તલક તમે સરવેને મારાં કલેજાં સાથે ચોટાડી રાખું અને તમે બંને બાઈઓ સજાહથી રહો. પણ હમણાં હું જોઉં છું કે વખત ઉઠેતો ને ઉઠેતોજ નજર આવેએ. ત્યો આજે હું તમોને કહું છું કે તમારા લગતને ખીજેજ મહિનેથી મીઝાજદાર વહુનો એરાદો જીવું ધર માડવાનેએ. તમે જો દર મહિને દસ રૂપિઆ મને લાવી આવોએ તે તેને મુતકક પસંદ પડવું નથી. દર વખત તમારી ખેરીની સહીયોથી હું સંબળું છું કે, વહુ ખીજીમારના મોહોદલામાં ધર લેવાનીએ અને સાથે જીવન-કૃતને લઈ જનારએ. જ્યારે પણ એ સજળી છોકરીઓ સાથે મજેએ ત્યારે એની એજ વાતો પોતપોતામાં કરેએ. મેં એકવાર તમારી માસીસાસુના મોઠા ઉપર પણ એ વાત કહી લીધી હતીકે, મીઝાજદાર વહુને, અગર અમારી સાથ રહેવું પસંદ નથી તો પોતાનું ખાવા પેહેરવાનું જીવું કરે; પણ આજ ધરમાં રહે. આખર તમારી માસીસાસુથી જણાયું કે, મીઝાજદાર વહુને એ પણ કીકલાગવું નથી. આદમી લગત જો કરેએ તે સુખ અને ખુશી પામવાને કરેએ. રોજની લડાઈ અને દિત ઉગતનો જખડો, એ ધણી ખુંડી વાતએ. વાસતે જો તમારી ખીજીને એજ પસંદએ ને જીવું રહેવામાં તેમની ખુશીએ તો બિસમદલા; તેમાં મારી અડચણ નથી. જ્યાં રહે ત્યાં ખુશી અને ભરપૂર રહે. આદાએ ફરજાંની એક મમતા મને લગાડીએ

માટે જ્યારે તમે કોઈ કોઈવાર આવી, એક નજર દેખાડશો તો એટલાથી હું સખ્તરી ધરીશ, અને ધરના કામકાજથી કોઈવાર પરવાર મળશે ત્યારે હું પાતે આવી તમને જોઈ જઈશ." માતા આ કહેવાથી મોહામદ આડેલું દિલ બરાબ આપ્યું, ને જરજર રડવા લાગ્યો, ને સમજ્યો કે આજે માથી જીદાઈ થાય છે. મા પણ રડવા લાગી. થોડાએક વખત ગયા પછી મોહામદ આડેલે કહ્યું, "ખીખી જોઈએતો રહે ને જોઈએતો જાય, પણ હુંતો જીરો નથી રહેવાનો." માએ કહ્યું, "એમ વળી હોય કે સારાં માણસો ખેંચીને મૂકી છૂટે! તમનેતો પોતાની ઉમર એની સાથે કાઠાડવી છે, હુંતો હવે કપરમાં પગ-લટકાવી બેઠેલી છું. આજે મરતો કાલે ખીખી દહાડા થાય. વાસતે મારી સલાહ માનેતો જો તે કહે તે કરો. અમેતો જો દિને તમારાં લગન કીધાં તેજ દહાડથી તમને જીદા થયલા સમજીએ છીએ. તમે કાંઈ જીદા છોકરા ને હું કાંઈ જીદા મા થવાના નથી. ક્યો ઠીકરો પોતાની મા સાથે સદા રહીએ?"

આ ખામિની સલાહ મોહામદ આડેલે પોતાના દોસ્તોથી પણ પૂછી. તે સધળાએએ એમજ કહ્યું કે, "રખણો દર્દ કરવો સારી છે અને સાથે રહેવાનું કાંઈ બંધણુ નથી. માથી જીદા રહેો પણ તેમની આકરી ને તામિદારી કરતા રહેો." જ્યારે સરવે કોઈએ એવીજ સલાહ આપી ત્યારે મોહામદ આડેલે પણ વિચારું કે ખર, જીદો રહીને પણ જોઈ લઉં; કદાચ એથી એ ખોરત સુધરી જશે, ને ધરને પોતાનું ધર કરી સમજશે. માંકા સ્વભાવ, હક, બદ જીવનની છોડી દેતો જીદું રહેવામાં જેમ એમ નથી, તેમ ધુનો પણ નથી. એટલું જીદની કે ધર સુંસારની ફિકર કરવી પડશે, ને તંગી ભોગવવી પડશે? દુનિઆમાં રહીને કોઈ પણ વાતમાં ફિકર વગરતો છૂટકોજ નથી. હમણું ખીજી ફિકર નથી તો, એ દરરોજના ફેસાદ મારે માટે એક સંતાપ છે. વળી ખોરાકની તંગીના અંદેશો કરવો પણ કોંક છે. જોટલું રજક સુકરર કરે-લું છે તેટલું કોઈ પણ રીતે મળવાનું, આદમીની કોશિય, ને તદખીરથી થું થવાનું છે? એવો અંદેશો કરીને મોહામદ આડેલે જીદું રહેવાનો ઘાટ ધડ્યો. અને એના ધરની નજદીકમાં એક ધર પણ ખાલી હતું તે દર માસે એક રૂપિઆને બાડે લીધું, ને લખત કરીને તેના દરવાજા ઉપર પોતાનું તાણું પણ માર્યું. પછી સાસરે કહેવડાવ્યું કે જીદું ધર લીધું છે માટે જો ખીખી આવે ત્ર નવા ધરમાં ઉડાંતરી કરીએ. વળી પોતાની માને પણ કહી દીધું કે "પેલું તારકથ વાણું ધર લીધું છે." માએ જો કાંઈ મીનજ્વલાર વહુ તરફનો સરસા-માન હતો, જેવાં કે કપડાંની પેટી, વાસણુ, ખીજાનું, કુરતીન, પલંગ, હત્યદિ તે સરવે એક એલાહેદી કોટડીમાં મૂકાવ્યું. સાંજના મીનજ્વલાર વહુ પણ સાસરે આવી. સવારનાં ઉઠી માએ કોટડી ખોલીને મોહામદ આડેલને કહ્યું કે, "લ્યો બાઈ, તમારી ચીજો તમે મીવાં ખીખી ગણી તપાસી લ્યો." મોહામદ આ-

કેલ યાલ્યો “ મા, તમે એ શું યાલોછો ! એ ચીજો શું કોઈ પારખી જગાએ હતી ? ” માએ કહ્યું “ દીકરા એમ નથી. ઉચકતાં મૂકતાં કોઈ ચીજ હયાં ત્યાં થઈ જાએ એટલા માટે કહું છું. ” પછી દાસી અજમતને કહ્યું, “ અજમત તું અને પડોથણ મળી એ સરવે સામાન તારકથવાળા ઘરમાં પહોંચાડી આવી. ” એવામાં અકબરીની સહીએ ચંપા, રેહેમત, જીલકન અને સ્લમતી, એએ પણ આવી પહોંચી; અને યાલમોલતામાં સરવે સામાન ઉઠાવીને હયાંથી ત્યાં લઈ જઈ મૂકયો. મીઝજદાર વહુ હસીપુશીથી નવાં ઘરમાં આવી રહી.

પેહેલા ત્રણ દહાડાતો બંને વખત મોહોમદ આકેલની માએ આણું તૈયાર કરી મોકલ્યું, એમે દહાડે મોહોમદ આકેલે ખીખીને કહ્યું, “ લ્યોજી, હવે-તો ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત તમે કરો. ” મીઝજદારે જવાબ દીધો, “ હજી-તો સરવે સામાન વીખરાઈ પડેલોછે, તે ગોઠવાએ ને નચિંતાઈથી વાસણ ચુલો જોઈશ; હમણાંતો મને ફરસુદ નથી. ” એથી કરી સાત દહાડા સૂચીતો ભઠ્ઠી-પરથી પકાવેલી રાટી અને બજારમાંથી રાતે કવાબ, ને દિવસના દહીં મંગાવી બંને જણુ આઈ લેતાં હતાં. આખરે મોહોમદ આકેલે બારેવાર યાલીને મીઝજદાર પાસે આણું રંધાવવાનું શરૂ કરીધું. મીઝજદારે કદી આણું પકાવેલું નહિ, તેથી રાટી બનાવી તો તરેહવાર આકારની; નહિ ગોળ કે નહિ ચોરસ; એક કાન એમ નીકળેલો તો ચાર ચૂસાં એમ. ધારપરથી જાડી, વચમાંથી પાતળી, કેયેથી બજેલી, કેયેથી ઢાચી; ધુમાડાથી કાળી. વળી દાબ રાંધી તો દાબ જીદી ને પાણી જીદું. મતલબ કે મીઝજદાર એવુંતે સવાદદાર અને સુશીઆનું રાંધતી હતી કે જેના જોવાથી, જૂબ ભાગી જાય ! પાટીએ કરતી તો ખેરંગ, બદમવાદ. નીમક નાંખતી તો ખાર્ જર જેવું કરતી, અથવાતો શીકું ફચક. એક બે દહાડાતો મોહોમદ આકેલે સખર પકડી, પણ છેવટે તેને પોતાની માને ઘેર ખાવાનું શરૂ કરીધું. મીઝજદારે પણ પોતાના સુખનું ઠેકાણું એવી રીતે કરી લીધું કે એક વખત બજારમાંથી પૂરી, મહાર્, માવો, રાબડી, કવાબ મંગાવીને ખાતી, અને ઘરમાં જે પાકતું હતું તે જીલકન ઈત્યાદિ ખાઈખાઈને માતતી હતી. એવી રીતે એ યિલાડીએને નસીબે સીકુંતો તૂટ્યું પણ દસ રૂપિઆના પગારમાં એવાં સવાદીઆં કેમ ચાલી શકે ! તેથી છુપાછુપ સામાન વેચવા લાગી. તેની મોહોમદ આકેલને કાંઈ ખબર નહિ હતી. એક દિને મોહોમદ આકેલ આકરી ઉપર ગએલો હતો, ને મીઝજદાર ઉંઘાઈ હતી. એવામાં ચંપા આવી અને જોયું કે વહુતો ખેખબર ઉંઘાએલીછે, તેથી તેણે પોતાના ભાઈ મીરનને ચે-તાવ્યો. તે જખરે ચોર હતો. મીઝજદારતો ભર ઉંઘમાંજ હતી તેટલે મીરને આવી ઘરમાં ફરી વળીને તમામ વાસણો અને કેટલોએક સામાન ચોરી લઈ ગયો. મીઝજદારે ઉઠીને જોયુંતો ઘરમાં માવરણી વાડેલી. કોટડીને

તાણું મારેલું હવું તેમાંનો સામાનતો બચ્યો. બાકી જે ચીજો બાહર હતી તે એકેએક લઈ ગયો. પાણી પીવાને માટે એક કળશિઓ પણ નહિ રહી. મોહોમદ આકેલ ચાકરીએથી આવ્યો ને આ ચોરી સાંભળીને ઘણોજ દલગીર થયો. પણ ચળીઆં ચૂટી ગયા પછી પસતાઇને યું કરે. માયાં ખીખી સાથે ઘણા વઠયા અને પોતાનું માથું ખૂબ પીટયું, આખર રળી બળીને ખેસી રહ્યાં. કરજ દરદ કરીને હલકાં હલકાં ખે તપેલાં વેચાતાં લાવ્યો. ના-ધલાં નાધલાં વાસણો માએ પાસેથી માગી લાવીયા. તવો, રકાખી, એવું સાસુએ મોકલાવ્યું. આવી રીતે તરત વેળા કામ ચાલુ થયું.

એક કુટણીના હુથપર અકબરીનું ઠગાણું.

વળી એવું બ-યું કે, એ હોંગાંમમાં એક કુટણી શહેરમાં આવેલી હતી અને તમામ શહેરમાં તેનીજ ચરચા ચાલતી હતી. મોહોમદ આકેલે ખી-ખીને ચેતાવી હતી કે કોઈ અજાણી એરતને ઘરમાં આવવા નહિ દેવી, કાંકે આ દહાડાઓમાં એક કુટણી આવેલીછે, ને તે કેટલાંએક ઘરે લટી ચૂકીછે. એટલું ચેતાવ્યા છતાં મીનજદાર અસબથીજ ખેવડૂકૂ હતી, તેની આદતજ હતી કે હરેક કોઇની સાથે જલદીથી મળી જતી. એક દાહાડો તેજ કુટણી “હજીન”ના * એટલે ભગતાઇનો વેષ લઇને એજ ગલીમાં આવી. એ મ-કકાર “હજીન” ખેવડૂકૂ એરતોને કુસલાવવા સાહ તરેહ તરેહની બેટો અને સેંક્રો જાતની ચીજો પોતાની પાસે રાખતી હતી, તેમાં ઘણુંકરીને ધરમને લગતી ચીજો, જેવી કે કરમલાની આકની તમખીહ, મકાના પવીત્ર ક્વાનું પાણી, મદીનાના ખર્નૂરો, કોહિતુરનો સુરમે, કાબાની પાક જગાના પરદાના કટકા, દરિઆઇ અકીક, પરવાળાંના દાણા, ધરમના ફકરાઓ કોતરેલી માદળીઆંની તખતીઓ અને એ ઉપરાંત ઘણીએક દવાઈ રાખતી હતી. ગલીમાં આવીને તેણે પોતાની ખેઠક કીધી એટલે ઘણીએક છોકરીઓ ત્યાં બેગી ધઈ ગઈ. મીનજદારે પણ સાંભળ્યું તેથી જીજકનને કહ્યું કે, “જ્યારે એ ગલીમાંથી ઉઠે ત્યારે એને અહીંઆં ખોલાવી લાવજે, હું પણ તેની બેટોની જીઆરત કરીશ.” જીજકન ત્યાંજ ઉભી રહી, ને જેવી હજીમ ઉઠી કે તેને ખોલાવી લાવી. મીનજદારે ઘણી આખર આવી તેને પોતાની પાસે ખેસાડી અને તેની પાસેની સરવે ચીજો જોઈ. તેમાંથી સુરમે અને માદળીઆંની તખતી એ ખે ચીજો મીનજદારે પસંદ કીધી. હજીને મીનજદારને વાત ઉપરથી પારખી લીધી કે આ એરત જલદીથી પસરી જશે. તેથી એક પૈસા-નો ઘણો સરમે સુરમે તોળી આપ્યો અને ખે આનામાં માદળીઆંની તખતી આપી તથા શીરોજની એક વીંટી મુફતમાં બેટ કીધી. આથી મીન-

* હજ કરી આવેલી તે “હજીન.”

જદાર અંબઈ ગઈ. તે પછે હજીને દરિઆની મુસાફરી તથા અરબસ્તા-
નની વાત, અને ખીજી બે ચાર વાતો ત્રોડી કાઢીને એવી કીધી કે, મીનજદારે
હાંસે હાંસે સાંભળી, ને તેની તરફ ધણી મેહરબાની દેખાડવા લાગી. હજી-
ને પૂછ્યું, “કેમ બાઈ, તમોને કાંઈ બાળ બચ્ચાં નથી કે?” મીનજદારે તીસા-
સો નાંખીને કહ્યું, “એવાં નસીબ ક્યાંથી લાવે!” હજીને પૂછ્યું, “બગન થયાને
કેટલી મુદત થઈ?” મીનજદારે કહ્યું “હજી એક વરસ નથી થયું.” હવે તો
આ મીનજદારની બેઅકલી હજીનેને જાલલી જણાઈ આવી; તે દિલમાં
કહેવા લાગી કે, એને તો બચ્ચાંનું નામ સાંભળતાં જ એવી હાથે ખેંચી કે જાણે
કાંઈએક મુદતની ઉમેદવાર હોય! પછી હજીને કહ્યું, “નાઉમેદ થવું નહિ
જોઈએ, તમોને તો એટલાં બચ્ચાં થશે કે તમે તેને સાચવી પણ નહિ શકશો.
હમણાં ઘરમાં એકજાણી તેથી જીવ ધભરાતો હશે, પણ મીયાં તમારી સાંચ
કેમ ચાલે છે?” મીનજદાર ખોલી, “તેઓ તો હમેશાં મારાથી નાખુશ રહે છે.”

મનકબ્ય કે, પેહેલી જ મુજાકાતમાં મીનજદારે હજીને સાથ એવી તો બોલા-
ઈ બતાવી કે, પોતાનો અવલથી તે આખર સૂકીનો અહેવાલ તેને કહી દીધો.
તેમજ હજીને વાતોવાતમાં તમામ બેદ જણી લીધો. એક પેહાર સૂકી
હજીને ત્યાં ખેડી. જ્યારે જવા લાગી ત્યારે મીનજદારે ઘણી આજો-
જી કીધી કે, “બલી બાઈ હજીને વળી ક્યારે આવશે?” હજીને કહ્યું, “મારી
બાણુજી મોમગરોની ગલીમાં રહે છે, અને તે ઘણી આજરી છે, તેના એકાજ-
ને વાસતે હું આગરેથી આવી છું. તેને દવાઈ આપવા, બરવા ચોપડવાથી
મને દુરસદ મળતી નથી, પણ જોદા ચલાશે તો ખીજે ત્રીજે દહાડે તમોને
મળી જવા કરીશ.”

વચમાં એક દિવસ ગયા પછી, હજીને પાછી આવી અને એક રૈશમી
નાડું લેતી આવી. હજીનેને દૂરથી આવતી જોઈ મીનજદાર ઘણી ખુશ
થઈ ગઈ અને પૂછ્યું, “આ નાડું કોણનું છે?” હજીને કહ્યું, “વેચવાનું છે.”
મીનજદારે પૂછ્યું, “કેટલાંએક માં છે?” હજીને ખોલી, “ચાર આનાનું છે; મો-
હોક્લામાં એક બાઈ રહે છે, તે હમણાં તંગીમાં આવી પડી છે, તે પોતાનો સામાન
વેચી વેચીને યુબરો કરે છે, તેની ઘણીખરી ચીજો હું વેચી આપું છું.”
આવું સસવું નાડું જોઈને મીનજદાર લલચાઈ ગઈ, ને તરત પૈસા કાઢીને
હજીનેને આપ્યા; અને ઘણા હરખથી હજીનેને કહ્યું, “બલી બાઈ, જે જે
ચીજ વેચવાની હોય તે પેહેલાં મને બતાવ્યા કરજો.” હજીને જવાબ દીધો,
“ઘણું સારું; પેહેલાં તમો પછી ખીજાં.” એ પછે જ્યાં ત્યાંની વાતો થઈ.
જતી વેલા હજીને એક કોથળી કાઢી તેમાં કપડાં તથા કાગળનાં પડીકાંઓમાં
ચોડાં લવગો હતાં, તેમાંથી બે લવગો હજીને મીનજદારને આપ્યાં અને
ખોલી, કે “કુનિઆમાં મોહોબત એટલા મોટેજ હોય છે કે એક ખીજને કાપદો

થાય. બે લવંગો હું તમને આપું છું, તેમાંનું એક તમારો પોતાના આંખોમાં
 બાંધજો, ને બીજું તારાં તો એમણે કે તમારાં મીઝાની પાછડીમાં મૂકાએ.
 પણ એમ થયાથી કદાચ તમારા મીઝાને શક આવે, વાસને તમાર્યામાં સીવી
 લેજો, અને તેની અચર આજીવ જાણાશે. પણ એટલું કરવું કે તમારે
 સોજી અને પાક જગામાં રહેવું. જ્યારે હું મફત હજ કરવાને ગઈ હતી તો
 તેજ વાહાણમાં ભોપાળની એક બેગમ પણ ચઢી હતી. કદાચ તમે તેનું નામ
 સાંભળ્યું હશે. બચકીસજાંહાની બેગમ, તેનું નામ હતું. જોદાએ સ-
 રવે કાંઈ તેને આપેલું હતું. દોલત પૈસાની કાંઈ બૂખ નહિ હતી. નોકર,
 ચાકર, લોનડી, ગોલામ, પાલકી, નાલકી સરવે કાંઈ તેની પાસે હતું, માત્ર
 કાંઈ ફરજત તેને હતું નહિ; તેથીજ તે દબગીર રહેતી હતી. બીજું નવાબ
 સહિયનું એના ઉપર મુતલક હેત નહિ હતું. તે પણ ધાર્દામાં બચ્ચાં નહિ
 થવાના સખ્યથીજ હતું. નહિતા બેગમ શોભામાં ને દેખાવમાં તો આકૃતાબ,
 માહાતાબ સરીખી હતી. વળી એટલી ખૂબસુરતી ને દોલત છતાં એવો તો
 સદો મીઝાજ કે અને જેવાં કમીનાએને પોતાની બચાબર ખેસાડતી તથા
 વાતો પૂછતી. એ બેગમને ફકિરો ઉપર ઘણો એતેકાદ હતો. એક વખતે
 એણે સાંભળ્યું કે ત્રણ કોસ ઉપર કોઈ પૂરો પહેચિલો ફકિર આવેલો, તો
 અંધારી રાતે પોતાને ઘેરથી પગે ચાલતી તેની પાસે ગઈ; ને એક પોહોર
 સૂચી હાથ જોડીને તેની આગળ ઉભી રહી બોલી, કે 'ફકિરોનાં નામ ઉપર
 ફરજાન થાઉં.' એથી પેલા ફકિર સાહેબે માથું ઉંચકી જોયું ને બોલ્યો.
 'જા મા, રાતના તને હુકમ મળશે તેમ કરજે.' પછી રાતે બેગમને આઆ-
 બમાં ખેશારત યદ કે, 'હજ કરવાને જા; એટલે તારી મોરાદ હાંસલ થશે.'
 સવારનાં ઉઠી હજની તૈયારી કરવા લાગી. બેગમ પાંચસો ગરીબોનું નોજ
 પોતે આપીને તેઓને વાહાણે ચઢાડાવ્યાં. તેમાં એક હું પણ હતી. દર વખતે
 એની પાસે હું રહેતી હતી. તે બેગમ સાહેબ (જેઓને જોદાતાલા બંને
 જાંહાંતમાં હસતાં રાખે) મારી ઉપર ઘણી મેહરબાની કરવા લાગ્યાં; અને મને
 પોતાની સહી કરીને કહેતાં હતાં. દસ દહાડા સૂચીતો વાહાણ દરિઆમાં
 બરાબર ચાલ્યું. અગિયારમી દહાડે દરિઆની વચ્ચે એક પાહાડ નજર
 આપ્યો. નાપુદાએ કહ્યું કે 'હબચાણનો પાહાડ જે કહેણે તે એણે. એ ઉ-
 પર એક ઘણો પહેચિલો ફકિર રહેણે, જે કાંઈ તેની આગળ જાએણે તે મુરાદ
 પામિણે.' બેગમ સાહેબે નાખોદાને કહ્યું કે 'કાંઈ કરી મને એ પાહાડ પર
 પહેંચાડા.' નાખોદા બોલીએ, 'બાબ સાહેબ વાહાણનો પાહાડની નજીક
 જઈ નથી શકવાનું, પણ જો તમે ફરમાયો તો વાહાણને લંગરવાર કરી ત-
 જાને એક મજવામાં ખેસાડી લઈ જાઉં ?' બેગમે કહ્યું, 'એ પણ ઠીકણે.'
 પાંચ જણીએ બેગમની સાથે હબચાણના પાહાડ ઉપર ગયાં હતાં, તેમાં એક

હું પણ હતી. પાહાડપર પહોંચ્યાં તો અજબ તરેહની યોશયો મેટુકી રહીતી. આમતાં આમતાં પેમા ફકિર મ્હાહેમ આમળ જલ્લ પહોંચ્યાં. ત્યાં નહિ કોઈ આદમી કે આદમજલ હવું. ફકત એકલો ફકિર મ્હાહેમ એક ગારમાં રહેતો હતો. તેની ફરેશતા જેવી નુરાની સિકલ હતી. તેણે અમો સરવેને જોઈ દોઆ દીધી. બેગમને બાર લવંગ કાંઈ પડીને કૂંટી આપ્યાં. મને કહ્યું કે ‘આગરા અને દિલ્લી જ, ને લોકોને સુખ થાએ તેવું કર્યા કરશે.’ હવે તે બાર લવંગોમાંનાં બે લવંગો આ મેં તમોને આપ્યાંછે. હજ કરીને જ્યારે પાછાં ફર્યાં, ત્યારે નવાબ બેગમની વાત કાંઈ પણ જાણ્યા વગર, અમારા આવ્યાની એક મહિને આગઉથી બેગમને લેવા મુંબઈમાં આવીને પડલા હતા. જેવો બેગમે વાહાણમાંથી પગ બાહરે મૂક્યો, કે નવાબે પોતાનું માથું બેગમ આગળ ધર્યું, અને જર જર રડીને પોતાની ચુકની માશી માંગી લીધી. હજથી આવ્યા પછી છ વરસ હું ભોપાળમાં રહી હતી, તેટલાંમાં ફકિરની દોઆની અરકતથી યોદા રાખે બેગમને ચાર છોકરા થમ ચૂક્યા હતા. પછી મને માઈ વતન યાદ આવ્યું તેથી બેગમ પાસે રજ માગી. તે મણે ઘણી આનાકાની કરી. મેં કહ્યું ‘ફકિર મ્હાહેમે મને દિલ્લી આગરાની સેવા સોંપેલી છે તેથી મને ત્યાં જવું જરૂર છે.’ એ સાંભળી બેગમે જામ્સ-ડીએ મને રજ આપી.”

મીનજદાર આ બે લવંગ અને બે પાનાં ભરેલી મીઠી વાતો સાંભળતાથી પેલી હજનની જીવથી તાબેદાર થઈ ગામ. હજન તો લવંગ આપી જતી રહી. મીનજદાર વહુએ નાહી ધોઈ, કપડાં બદલી જુથમો છાંટી; એક લવંગ તો બીસમેદલાહ કરીને પોતાના ચોટલામાં બાંધ્યું. પછી મીયાંના પલંગની ચાદર અને ગલેફો બદલી, એક લવંગ એક તકીઆમાં છુપાવ્યું. મોહોમદ આકેબ ધરમાં આવ્યો ને બીયાને જોઈ કે સોજી મોજી થએલી, ને વળી વગર કહેવે સાફ અને ઘાતી ચાદરથી પલંગ બીછાવેલો. એથી ઘણો ખુશી થયો, અને પ્યારથી વાતો કરવા લાગો. મીનજદારે કહ્યું, “જુઓ આજે મેં એક ચીજ વેચાતી લીધી છે.” એમ કહીને પેલું નાકું દેખાડ્યું. મોહોમદ આકેબે પૂછ્યું, “કેટલામાં લીધું?” મીનજદારે કહ્યું, “તમે તો આંકો, કેટલાનું હશે?” એ નાકું ખાસ લાહોરનું બનાવેલું ઘણું સગસ રેશમી હતું. તે પોહાણું, સફાઈદાર અને તે ઉપર જરીકામ મુંબેલું હતું. મોહોમદ આકેબે કહ્યું, “બે, રૂપઆથી એાછી કીમતનું નથી.” મીનજદારે કહ્યું “ચાર આને લીધું છે.” મોહોમદ આકેબે બોલ્યો, “સાચું કહે છે?” મીનજદારે જવાબ દીધો, “તમારા સીરના સોગંદ છે મેં ચારજ આને લીધું છે.” મોહોમદ આકેબે બોલ્યો, “ઘણું સગસું છે ક્યાંથી મળી આવ્યું.” મીનજદારે કહ્યું “એક હજન ઘણી નેકબખત છે, ઘણા દિવસ થયા આપણી ગલીમાં આવ્યા

કરે છે, તે કોઈ બેગમનું વેચવા લાવી હતી.” એ કહીને પેલા મુરખા, માદ-
જીઆની તખતી અને શીરાજની વીંટી પણ મીઝજદાર દેખાડી. ઘોળ
એવી ખૂરી ચીજ છે કે ધણા ચતુર આદમી પણ એથી થાપ આપી જાય છે.
જંગલી જાનવરોમાં મિના, પોપટ, નુરી, બુલબુલ, આદમીને જોતાં જ નહાસે છે
પણ દાનાની લાલચથી કાંદામાં ફસી જાય છે; ને જાંગલી ચીરો પાંજરામાં કેદ
પડે છે. તેજ મુજબ મોહોમદ આકેબ પોતાનો લાભ જોઈને ખુશી થયો, અને
જ્યારે મીઝજદારે કહ્યું કે “તે હજી જન્મ, પેલી બેગમ જે સરવે સામાન વેચ-
વાને કાહાડશે તે મારી પાસે લાવવાનો વાવદો કરી ગઈ છે.” ત્યારે મોહોમદ
આકેબે કહ્યું “તે જરૂર જોવો જોઈએ પણ એવું નહિ થાય કે તે માત્ર ચોરી-
નો હોય ને પાછળથી ખરાબીમાં પડવું પડે, વળી તે હજી જન્મ કોઈ ઠગારી ન-
હિ જોય.” મીઝજદાર ખોલી, “જોદા જોદા કરો ! તે હજી જન્મ એવી નથી.”

આ વાતનો ગઈ યુજારી થઈ. આને મોહોમદ આકેબ સાથે એવી
પ્રીતિની વાતો થઈ, તે ઉપરથી મીઝજદારને પેનાં લવંગો ઉપર ધણો એતેકાદ
બેકો. બીજા દિને જીલકુનને મોકલ્યાને હજી જન્મને તેડાવી. હવે તો મીઝ-
જદાર દીકરી અને હજી જન્મ મા થઈ પડયાં ! રાતનાં મોહોમદ આકેબ સાથે
ફરીથી હજી જન્મ વિશે વાત નીકળી તો વળી મોહોમદ આકેબે કહ્યું, “જી
હોશિઆર રહેજો, એવા વેષમાં કુટણીઓ અને ઠગારીઓ ધણી આવે છે.”
મગર લોભે ખુદ મોહોમદ આકેબની અફલપર એવોતો પડદા નાંખ્યો હતો
કે, અહીં મોટી વાત તે નહિ સમજવો કે, બે રૂપિઆનો માત્ર ચાર આનામાં
કોઈ વગર કારણે આપે ? મોહોમદ આકેબને ધરાતર હતું કે એ જાણતાં જ
હજી જન્મને આવતી અટકાવતે અને તેની લાવેલી સરવે ચીજો પાછી ફરવાવતે.
મીઝજદારમાંતો એટલી અફલ હતી જ નહિ કે એ બિદને સમજતે. કેટલાએક
દહાડા વિત્યા પછે મીઝજદારે હજી જન્મને પૂછ્યું કે, “કેમ આ ધણા દહાડા
થયા પેલી બેગમની કોઈ ચીજ નથી લાવતાં ?” હજી જન્મ પામી ગઈ કે એને
ખુબ સ્વાદ લાગ્યું છે, તેથી બોલી “તમારે લાએકની કોઈ ચીજ નીકળેતો
લાવું કેની ?” બે ચાર દિવસ ગયા પછે જોતાં મોટીની એક જોડી લઈ આવી
અને કહેવા લાગી, “લ્યો આ ધ, બેગમની પોતાની નયનાં એ મોટી છે. નથી
ખબર કે હજી જન્મની જોડી છે કે પાંચસોની, પણામત્ર ઝવેરીની દુકાન ઉપર
મં દેખાડીતો તે લલચાઈ ગયો, ને બસે રૂપિઆ મારે પક્ષે બાંધી આપતો
હતો, હુંતો બેગમ પાસેથી પચાસ રૂપિઆમાં લાવી છું. તમે સેધ લ્યો,
ફરીથી એવો માલ નથી મળવાનો.” મીઝજદારે કહ્યું, “હાલ મારી પાસે નગદ
પચાસ રૂપિઆનો નથી.” હજી જન્મને જવાબ દીધો, “શું છે તેનું દીકરી. પેં-
ચીઓ વેચીને સેધ લ્યો, નહિતો તમે જાણો આને એ મોટી વેચાઈ જશે.”
હજી જન્મને એવી ટપથી કહ્યું કે મીઝજદાર તરતજ ધરેણાની પેટી ઉઘાડી

મોહામદ આકેસે આવ્યા પછી એ સાંભળ્યું તો નાચેમાંથી કૂટવા લાગ્યો, અને ખીચીને કહેવા લાગ્યો, “અરે તું ધરને સીલા પાક કરીને છોડવાની, હું તને પેહેલેથી જ જાણું છું.” મીનજ્વલ બોલી, “આજ દુરથા, હવે વાતો બનાવવા ઉભા છે ! નાહુ જોઈને તે પોતે પણ મને નહિ કહ્યું હતું, કે ‘બેગમનો સામાન જરૂર જોજે ?’ ” ટૂંકામાં કહીએ છીએ કે માંડી બેગમ વચ્ચે આછી મળેલી લડાઈ આવી ને તમામ મોહાલો બેગો મળ્યો. વાતપર વાત નીકળી તો જણાવ્યું કે હજીને કંચની ગલીમાં એહમદ અખશખાનની ખીચીનું તમામ ઝવેર એવાં મકરથી ઠગી લીધું, કે એક ફકીર પાસે બેવડું કરાવી આપું છું. તેમજ રૂઠના કરામાં મીઆં મસીતાની દીકરી સાથે એવી તો દોસ્તી વધારી કે તેનું ઝવેર ઉધારને બહાને ઉઠાવી લઈ ગઈ. મતલબ ઝવેર તો ગણું ને ઘણીએક વાતો ચાલવા લાગી. વાસણો તો આગઉથી જ ચોરાઈ ગયાં હતાં. જણાવે ઉપર કહ્યા મુજબ લૂંટાઈ. પેલાં હજર રૂપિઆનાં મોતીની જોડ બ્યારે લોકોએ જોઈ તો ત્રણ પૈસાની જણાવ્યાં ! સરકારના યાણામાં અખર આપી, લોકોએ પોતાની તરફથી પણ ઘણી સોંધ કીધી પણ હજી તનું નામ નિશાન નહિ તે નહિ જ.

અકબરીને પલામાં જે કપડાં મળ્યાં હતાં તેનો અહેવાલ સાંભળ્યો. બ્યાંઝીની સાસુની સાથે રહેલી હતી, ત્યાંઝીની સાસુ દસ પંદર દહાડે તે સરવે કાહાડીને તડકે મૂકતી હતી. વરસાદની મોસમની શરૂઆતમાં નવું ધર લઈ જીવ્યાં રહ્યાં, ને જે કોટડીમાં કપડાંની પેટી મૂકી હતી તે વરસાદની મોસમ પૂરી થઈ ત્યાંઝીની પણ જેમનીતેમજ પડી રહી હતી. તેને એકવાર ઉંઘાડી જોઈતી પણ નહિ. ધંડીની મોસમમાં શુજનીની જરૂર પડી તેથી પેટી ઉંઘાડી ત્યારે જણાવ્યું કે ઘણાં અંતર કપડાંને ઉઘેલે એ આઈ નાખેલાં, અને કેટલાંકને ઉંદરડાંએ કરડીને મોટાં મોટાં બગારાં પાડેલાં હતાં, કોઈએક કપડું પણ સલામત બચેલું નહિ હતું.

જે છોકરીએ અચપણમાં લાડ પ્યારમાં રહે છે, અને કથો હુજર, હણપણુ નથી શીખતી તે આ અકબરીની માફક આખી ઉમર દુઃખ અને સંતાપ ઉઠાવે છે. અકબરીને જેટલો અહેવાલ ઉપર વાંચ્યો એથી તમોને જણાવ્યું હશે કે, અકબરીને મા અને મમાઈના લાડે તેની જીંદગી ઝંઘી કેવી મુસીબતમાં રાખી ? અચપણમાં અકબરી નહિ કથો હુજર શીખી, કે નહિ તેનો મીનજ્વલ ઝૂંધ્યો. બ્યારે અકબરીએ સાસુથી જીવે પડીને જીવું ધર માડ્યું, ત્યારે વાસણુ કુચણુ, કપડાં, જણાવે સરવે કાંઈ તેની પાસે મોજીવું હતું, પણ તેનામાં ધર ચલાવવાની આવડ નહિ હતી, તેથી થોડાજ દિવસમાં સરવે માલ અસખાબ ધૂળમાં મેળ્યો, અને એકજ વરસમાં હાથ કાનથી નાગી થઈ પડી.

અગર મોહામદ આકેલ પણ તેના જોવાજ મૂરખ અને નહારા સ્વભાવનો હતો તે કદાચ એક ખીબના છટાછેડા થતે, પણ મોહામદ આકેલે હમિશાં અક્રલ રાખી તથા દરજ્જો સાચવ્યો.

હવે અકબરીની નાની બેન અસગરીનો અહેવાલ સાંભળો.

અસગરી ખાનમનો અહેવાલ.

અસગરી છોકરી એવી હતી, કે જેમ બાગમાં ગોલાખતું ફૂલ, અથવા આદમીના બદનગી આંખ હતી. હરેક તરેહનો હુબર, ને હરેક તરેહના સલક તેનામાં હતાં. અક્રલ, હુબર, શરમ, મલાન્ગે એ સરવે તારીફ લાએક ખાસીઆંતો ખોદાએ અસગરીમાં મૂકી હતી. બચપણથીજ તેનામાં રમવા, કૂદવા, હસવા અને મસકરીનો ધિકાર હતો. વાંચવું ઇઆ ધરનું કામ કરવું, તે મિનાએ કોઇએ કદી એને નકામું ટાપલું કરતાં, કે કોઈ સથ વહતાં જોઇ હતી નહિ. મોહામદામાં જોટલી સ્ત્રીએ હતી તે સરવે એને દીકરીની માફક સાહાતી હતીએ. ખેશક સારાં નસીય તે મા બાપનાં, કે જેની આ અસગરી બ્દીકરી હતી. તેમજ બાગવાન તે ધર હતું, કે જેમાં અસગરી વહુ થઇને જનાર હતી.

ખોદાની ફજલ અને મેહરખાનીથી અસગરીની ઉમર ૧૩ વરસની થઇ. એની માગણીતો મોહામદ કામેલ સાથે ઠરી ચૂકી હતી. હવે લગનને દહાડો ને મહિનો ચુકરર કરવાની ચરચા ચાલી. પેલી તરફથી તો મોહામદ કામેલની મા અબકરીના ઠંગ જોવાથી એટલીતો ધાસતી ખાઇ ગઈ હતી કે— કહેવતછે કે “દૂધથી ઘાઝેલો છાસને કૂંકી કૂંકીને પીએછે”—તેમ અકબરીના વિચારથી તેના બદનપરનાં રૂવાં ઉભાં થતાં હતાં, તેથી તેનો છુપો એરદો હતો, કે નાહના દીકરાની માગણી કોઈ ખીજ ઘેર કરે. એ વાત મોહામદ આકેલને કોઇ રીતથી જણાઈ, તેથી તેને પોતાની માને પૂછ્યું; “માજ મેં સાંભળ્યુંછે, કે તમે મોહામદ કામેલની માગણી તોડવા માગોછો ?” માએ કહ્યું, “શું કહું દીકરા, હું મોટી ક્રિકરમાં છું, શું કરું ને શું નહિ કરું ? તમારી સામે મારીથી આંખ ઉચ્ચાતી નથી, ખોદાએ મને તમારી યુનેહગાર કીધીછે. હવે જોઇએ મોહામદ કામેલનું નસીય કેવુંછે.” મોહામદ આકેલે કહ્યું, “માજ, હું ખરું કહુંછું, કે અસગરી હબર છોકરીઓમાં એકજ છે. આખી ઉમર તલીક દીવો લખને સોધશો, તોપણ અસગરી જેવી છોકરી નહિ મેળવશો, જેમ દેખાવમાં તેમજ યુજોમાં તેને ખોદાએ લાએક બનાવેલીછે. વાસતે જરા પણ અદેશો ના કરો. ખોદાનું નામ લઇ લગન કરી નાખો. અગર મોટી બેન ઉપરથી જે તમે વિચાર બાંધતાં હોવ તો આ તમે સાંભલેલું હશે.

‘ન હરજન જનમતો, ન હર મરદ મરદ,
જોદા પંજ અંગોશ્ત, એકસાં નકરદ.’

“દરએક ઝોરત, ઝોરત અને દરએક મરદ, મરદ નથી હોતાં. જેમકે, જોદાએ પાંચે આંગણાં એકસરખાં નથી કીધાં.”

દરએકની જુદી જુદી ખાસીઆત અને જુદા જુદા મીજાજ હોયછે. જેમ ખાગમાં હજારો ફૂલોને જોઈશું તે તમા દરેકના રંગ રૂપ જુદા જુદા અને સૌની ખૂશ્મો પણ જુદી જુદી હોયછે. તમારી વડી વહુ સાથે જોદા પનાહ રાખે) અસગરીને શું સંબંધ? જોદા જે પાર પાડશે તો લગન પછી મારી વાત ખરી પડેલી તમો જાણશો.”

મોહામદ આકેલે અસગરીની જે એટલીબધી તારીફ કીધી, તેથી મોહામદ કામિલ સાથે જે વાત ઠરાવી હતી, તે હવે નક્કી થઈ. રૂંકામાં કહીએ છીએ કે, ખલે વહેવાણોનાં એકમતથી એવો ઠરાવ મુકરર થયો, કે બકરીબદને આગલે દહાડે નેકાહ કરી આપવા. અસગરીનો ખાપ દૂરઅંદેશખાન, પાહાડ ઉપર સરકારી નોકરીમાં હતો, તેને કાગજ લખી જણાવ્યું. કાગજ પહોંચતાંજ ખાનસાહેબ ઘણા ખુશીમાં આવ્યા. સઘળાં બચ્ચાંઓમા અસગરીને તે ઘણોજ આહાતો હતો, તેથી તુરત રજાની દરખાસ્ત કીધી, પણ તેનો જવાબ નાનો મળ્યો. ઘણુંએક જોર માર્યું પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. ઉઘડતી મોસમનો વખત હતો તેથી હાકેમને પણ રજા નહિ આપવાનું કારણ હતું. દૂરઅંદેશખાનને રજા નહિ મળવાથી ઘણો દલગીર થઈ ગયો, તોપણ કાલાવાલા કર્યા કરતો હતો, પણ પેતાનો વડો દીકરો ખિરઅંદેશખાન જે ખાપની સાથેજ હતો, તેને પાંચસો રૂપિયા રોકડા આપીને ઘેર મોકલ્યો, અને સરવે આગલું પાછલું તેને સમજાવી મૂક્યું. ઘરમાં જણાસ, કપડાં, વાસણુ સરવે આગાઉથી તૈયાર કરી રાખી મૂકેલાં હતાં. ખિરઅંદેશખાને ઘેર પોહિંચ્યા પછી ચોખ્ખા, ધી, ઘઉં, મસાલો, નીમક સરવે જરૂરજોગું ખરીદ્યું. અસગરીના કપડાં-ઓમાં ઠીલીઓ ટાંકવાનું શરૂ થયું. તેની માનો વિચાર હતો, કે અસગરીને વડી ખેન કરતાં ભરત્તર રીત કરવી, તથા વાગો પણ ભારી કરવો, તેમજ જણસો પણ જપાદે કરવી, વાસણો ભારી ભારી ને મોટાં આપવાં. અસગરીતો ઘરમાં હાજર હતીજ, તેથી જે વાત થતી, તે તેની જાણમાં આવતી હતી. જ્યારે અસગરીએ સાંભળ્યું, કે મને વડી ખેન કરતાં વધારે રીત મળનારછે, ત્યારે જો આ જગાએ કોઈ ખેવડૂંકે છોકરી હતેતો ખુશ થઈ જતે, પણ અસગરીતો એથી દલગીર થઈ, ને એવા વિચારમાં પડી, કે શી તદખીરથી માને એ વાતથી મના કરે. એવટે પોતાની પિતરાઈ ખેન તમાશાખાનમ આગળ શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું કે “મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યુંછે, ને મને તેનું ઘણું દુઃખ જાગ્યુંછે. કેટલાક દહાડા થયા એજ ફિકરમાં હતી, કે એ

જોદા એનું શું કરું? પણ સારું થયું કે એટલામાં તમે આવી પોહોંરયાં. તમે મારી બરાબરી આં છો, તો તમારી આગળ કેલવામાં અડચણ નથી, કે માને કાંઈ એવું સમજવો કે મને વડી બેન કરતાં જરા પણ વધારે રીત નહિ કરે.” એ સાંભળી તમાશાખાનમે કહ્યું “બેન તમે પણ કોઈ તમાશા લાએકે આરત છો! કહેવતછે, કે ‘ધરેકું નીમક દીઆ ઉસને કહા મેરી આંબે દુખતી હે’ જોદા અપાવેછે, ને તમે કાં ના પાડોછો?” અસગરીએ કહ્યું, “તમે ઘેલાંછો, એમાં કેટલીએક ગુચવણછે. વડી બેનનાં મીજાજથી તમે તો વાકેફો, તેને ખચીત એથી દુઃખ લાગશે, ને તે નાહક માણની સાથે સ્વીયરાં ફાડશે, અને મારી સાથે પણ છેડાશે.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “બેન, એમાં દુઃખ લાગવાનું શું છે? મૈા મૈાના નસીબનું છે, ને વળી એમાં મૈા તરેહનું સમજવાનું છે. તેને શીખવા બેસાડવાનું જશન થયું, રાજા રાખ્યા, તથા ચાર વર્ષ તક્ષીક અદરાએલી રહી, ત્યારે એના તેહેવારે, તીરથો જે કીધાં તેની કસર એમાં સમજી લઇએ.” અસગરી બોલી, “એ ખરેંછે પણ નામ તો રીતનું છે? નાહનીને વધારે મળશે તો મોટીને દુઃખ ઉપજશે. એક ઘરમાં રહેવું, દરરોજ મળવું બેટવું, માટે જે વાતથી દિલમાં જુદાઈ પડે, તે કેમ કીધામાં આવે?” તમાશાખાનમે કહ્યું, “બેન, નકામું તમે પોતાનું નુકસાન કરોછો. એતો મહિનો બે મહિનામાં સરવે વિસરી ભૂલી જશે.” અસગરીએ કહ્યું, “આરે બાઈ જોદા જોદા કરો! નફો નુકસાન કેથે મા બાપનાં આપવાથી પૂરો પડેછે? અને પતપાનેતરથીજ ઉમર કપાએછે? જોદા પોતાની કુદરતથી આપેછે. વાસતે તમે એ બાબે જીત ના કરો, નહિતો હું કાંઈ ખીજે તદખીર કરું. હુંતો વધારે આપવું કોઈ તરેહથી કમૂલ નથી રાખવાની.” છેવટે એ વાત અસગરીની માએ જણી, અને તે પણ સમજીને પોતાના એ વિચારથી પાછી હઠી, અને દિલમાં કહેવા લાગી, કે આપવા માગશ તો સેંકડો રીતોછે, માટે ખીજી વેળાએ જોઈ લેઇશ.

ટૂંકામાં—કેરવેલે દહાડે સારે ચોઘડીએ, અસગરીના વિવાહ થઈ ગયા. બેટમાટે થવા લાગી. ઝરઅંદીશખાન એવો તો કરવઈઓ આદમી હતો, કે એકલે હાથે સારી રીતે બેનના વિવાહ કરી આપ્યા. પરીણાઓની ઘણી સારી મોદારત થઈ, જેઓના હક હતો તેઓને સારી પેહરામણી કરી રાજી કીધાં. જ્યારે અસગરી સાસરે જવા નિકળી, ત્યારે ઘરમાં ઘણી દિજ્ગીરી ઉપજી, માને તો ઘણુંજ બારી લાગ્યું. મોહોલાની બાઈઓ પણ ઘણી ઉદાસ થઈ. અસગરીને દરએક જણી ગળે લગાડી રડતી, અને દરએકના દિલમાંથી દોઆઓ નિકળતી હતી. અસગરી આ દોઆઓનું મોટું ને બારી પહું લઈને સાસરે આવી, ત્યાંપણ જે કાંઈ રીતબાત હતી તે પૂરી કરવામાં આવી. તે પછી અસગરીને “તમીજદાર” એટલે ખખરદાર વહુનો એતાબ મળયો.

આગળ ચાલતાં જણાશે, કે અસગરીએ ધરસંસ્કાર કેવી રીતે સંભાળ્યો, તથા કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ તેની સામે આવી હતી, જે તેણે પોતાની અકબરથી કેમ દૂર કીધી હતી. આ જગ્યાએ અસગરીની હાલતને અકબરીની હાલત સાથે જરા મુકાબલો કરી જોઈએ. અસગરી પોતાની માની ખીજ દીકરી, અને સાસુની ખીજ વહુ હતી. બંને તરફની ઇચ્છા અને હેંસ અકબરીના લગનથી પૂરે પડી ચૂકેલો હતો. અકબરીના વિવાહ સોળ વરસની ઉંમરે થયા હતા, પણ અસગરીની ઉંમર લગન વખતે પૂરી તેર વરસની પણ નહિ થયેલી હતી. જ્યારે અકબરીના વિવાહ થયા, ત્યારે તેનો ખાવંદ મોહોમદ મોહોમદ દસ રૂપિએ નોકર હતો, અને અસગરીનો ખાવંદ મોહોમદ કામેલ હજીને શીખવા જતો હતો. મોહોમદ આકેન સાથે સરખાવતાં મોહોમદ કામેલ ઓછી બુદ્ધિનો અને ઓછો શીખેલો હતો. અકબરી જે વરસ તલીક ખચ્ચાં કચ્ચાંના બખેડાથી છૂટી હતી, અને અસગરીને તે વિવાહ પછી ખીજેજ વર્ષે નાહની ઉંમરમાં ખોદાએ મા બનાવી હતી. અકબરીને કદી શેહેરથી બાહર નીકળવાનો સંજોગ નહિ બન્યો, પણ અસગરી ધણી મુદત સૂઝી દેશેદેશ રખડી હતી. સઘળી રીતે અસગરીની હાલત અકબરીની હાલત સાથે સરખાવતાં સારી નહિ હતી, પણ અસગરીને નાનપણથી કેસવણી મળી હતી, ને તેનાથી રાજમરોજ ધરમાં ખરકત વધતી હતી. તે યાંહાંસૂઝી કે આને અકબરીનું નામ વટીક કોઈ નથી જાણતું, પણ ખખરદાર વહુનોતો દિલ્લીના ખાનમના ખાજરમાં પેલો આસમાન સાથે વાત કરતો માહાબારત મહેલ ઉભેલોએ, અને અસગરી ખાનમનાજ નામથી તે મોહોમદનાં નામ “ખાનમનું ખાજર” કરી જાણીતું થયુંએ, તેમજ ઝવેરીવાડમાં જે ઉંચી મસજીદ, જેમાં હોજ તથા કૂવેએ, તે પણ ખખરદાર વહુની બંધાવેલીએ. મોટાં ખખરથી આગળ વધીને લાલ ધગીની પડોશમાં “તમીજ ગંજ” છે તે પણ એનોજએ. મોલવી મોહમદ હવાત સાહેબની મસજીદમાં હજીસૂઝી બંને વેળા વીસ મુસફરોને તેના કુંડમાંથી ખમીરી રાટ્ટી, અને ચણીની મીઠી દાળ પહેંચાડ્યામાં આવેએ. કુતબ સાહેબમાંની ઓળીયા મસજીદની સામણેની ધરમશાળા એજ ખખરદાર વહુની બંધાવેલીએ. કુતબુરીમાં મુંબહના છાપેલાં ૫૦૦ કુરાંત એક દિને એણે વેહેંચાયાં હતાં. અલીઆરસૂઝી થંડીની મોસમમાં ૧૦૦૦ કામલ ગરીબોને એણીના ધરથી મલ્યા કરેએ.

હવે જ્યારે ઝેરઅંદેશખાને પોતાના ખાપ દૂરઅંદેશખાનને ખખર કીધી કે “ખોદાની મેહરખાગીથી ભળીભળાઇ સાથે ખારી ખેનની શાદી જીજન મહિનાની અગિઆરમી તારીએ થઇ ચૂકી.” તે સંભળી દૂરઅંદેશખાને ખોદાની બંદગી કરી શુકરાનાં કીધા. પણ દીકરીની જીદાઇનો વટવટો ધણ

દિવસ સૂઝી તેને રહ્યો. અસગરીની શાદી થઇ ચૂક્યા પછી, દૂરઅંદેશખાને તેની ઉપર જે કાગજ લખ્યો હતો, તે વાંચવા જોગ છે. સંજોગથી તેની નકલ અમારા હાથમાં આવી હતી; તે કાગજ આ રીતનો છે.

દૂરઅંદેશખાને લખેલા કાગજની નકલ.

“ મારાં દિલ અને જાનને આરામની આપનાર, ભાયગવંતી બેટી, અસગરી ખાનમ, ખોદાતાલા તમેને સલામત રાખે—તમેને દોઆ તથા તમારી આંખો ચુમવાનો શોક કીયા બાદ, તમેને જાહેર થાય કે તમારા ભાઈ ખેરઅંદેશખાનના લખવાથી તમારું સાસરે સીધાવું સરવે જાણ્યું છે. વર્ષો થયાં દિનમાં એવી ઉમેદ હતી, કે એ મારી ફરજ ખાસ મારે હાથે બળવીશ, પણ હાકમે રજા નહિ આવી તેથી નાચાર રહ્યો. આ વાત તમેને જાણાઇતો હશે, કે સરવે અચ્ચાઓમાં તમારે વાસતે મને એક ખાસ દરજ્જેની કાળજી હતી; અને હું એ વાતને ફક્ત હેસાત જાણાવવા નથી લખતો. ખરૂં છે કે તમે પૂરની સેવા અને તાબેદારીથી ખુદ મારા, અને સરવેનાં દિલમાં જગા પેદા કીવી હતી. આઠ નવ વરસની ઉંમરમાંથી તમે મારાં ધરનો તમામ ખાજો પોતાને માથે ઉઠાવી રાખ્યો હતો. મને હમેશ એ વાતની ખબર ધડતી હતી કે તમારે લીધે તમારી માને ઘણી નચીનતાઇ હતી. બપોરે કોઈવાર મને ઘેર આવવાનો સંજોગ બન્યો હતો, ત્યારે તમારી ગોઠવણ જોઇને હમેશાં મારે જીવ ખુશ રહેતો. હમણાં તમારા સીધારવાથી એજીલુતો નુકસાન ગણ્યું છું, કે તેનો બદલો કદાચ એ ઉંમરમાં મળે એવી મને ઉંમેદ નથી આવતી. ખોદા તમેને એના બદલામાં ખેર કરે, અને એ તમારી ખીદમતના બદલામાં મારી દોઆઓની અસર તમેને આપીત થાય. ખેરઅંદેશખાનનાં કાગજથી એ પણ માલમ થયું, કે તમે અકબરીખાનમ કરતાં વધારે રીત લેવાને ના પાડી; આથી તમારી માઠી નજર, અને ખુદાંદ હીમત સાથેન થાય છે, મગર હું તેનો જે બદલો માગ્યું છું તે આ કાગજ છે. એને તમે પોતાની પાસે સંભાળી રાખજો તથા એ નસીહતોપર અમલ કરજો, કે ખોદા કરશેતો હરેક મુશકેલ તમેપર આસાત થશે, તથા તમારી જીંદગી સુખ એનમાં ચુલ્લશે.

“ સમજવું જોઇએ કે વેહવા એ શું સીજ છે? રંગારંગનાં કપડાં પેહરયાં, મેહેમાન બેગા કીયા, સામત અસખાબ, જાણુસ પામ્યાં; એજ વાતમાં ફક્ત વેહવા નથી. પણ વેહવાથીતો નવી દુનિઆં શરૂ થાય છે, નવાં ઘોંકા સાથે વેહવાર પાડવો, અને નવાં ધરમાં રહેવું પડે છે. જેમ નવા શીખાઉ વહેંડા ઉપર સૌથી પેહેલાં ખાલી જીસરી મૂકે છે, તેમજ આદમીના વહેંડા ઉપર પેહેલીજ જીસરી તે લગાવે છે. શાદી થઇ કે છોકરી ખાઈ બની, અને છોકરો

મીયાં થયો. એની મતલબ એજ છે કે બન્નોને પકડીને દુનિઆની ગાડીમાં જોતરી દીધાં. હવે એ ગાડી મોતની મંજલ સૂઝી એએને એંચરી પડેછે. ત્યારે હવે બેહેતરછે કે દિલને સખત કરીને, એ ભારી મોજને ખમી જવો, અને જીંદગીના દહાડા જેમ બને તેમ આપરે ઇજત, સલાહસંપજમાં કાપવા; નહિતો લડાઈબડાઈ, ટંટા બખેડા, શેર ફેશાદ અને હાએવાએથી દુનિઆની મુશીબત એર પણ જીઆદા સંકટ આપનારી થઈ પડેછે. એ મારી પ્યારી દીકરી અસુગરીબાનું, હવે તમોને જાણવું જોઈએ કે ઘણી ઘણીઆણીમાં ખોદાએ કેટલોએક ફરક મૂકેલોછે. ધરમની ચોપડીઓમાં લખેલુંછે કે “હજરત આદમ બેહેથતમાં એકલો ધભરાતો હતો, તેને બેહલાવા મારું ખોદાએ મામાહવાને (જે સૈથી પેહલી એરત દુનિઆમાં થઈ) પેદા કરી. એ દેવથી જાણ્યે કે એરતને પેદા કરવું ફકત મરદને ખુશી કરવાને વાસતે હતું, માટે એરતની ફરજછે કે મરદને ખુશી રાખવો. અફસોસછે કે દુનિઆમાં ઘણી થોડી એરતો એ ફરજને અદા કરેછે. મરદોનો દરજ્જો ખોદાએ એરતો થાને જ્યાદે કરીએ, તે કાંઈ ફકત મહેવાથીજ નહિ, પણ મરદોના બાંધામાં જ્યાદે શક્તિ તથા તેઓની અક્લમાં જ્યાદે તેજી આપવાથીએ. દુનિઆનો બંદા-બરબ મરદોની જાતથી થાયએ. મરદ કમાનારે અને એરત તેની કમાનને ઘટતી રીતે ખરચ કરનારી, તથા તેની સંભાળ કરનારીએ. કુટુંબ ગોયા વાહાણુએ, અને મરદ ગોયા તેનો ખલાસીએ. અગર ખલાસી ન હોયતો વાહાણુ પાંણીના મોજાઓમાં ડુબી જશે, ઇઆ કોમ કીતારાપર અથડીને ભાગી જશે. કુટુંબમા અગર મરદ પાવરધો નહિ હોયતો, તેમાં ઘણીએક તરેહની ખરાખીનો સંભવ રહેછે.

“એવો એઆલ નહિ રાખવો જોઈએ, કે દુનિઆમાં ખુશી ફકત દોહત અને માલ મિલકતથીજ હાંસજ થાયએ. જોકે દોહત ઘણુંકરી ખુશીનો સખબએ ખરે, પણ તેમજ તેથી મોટાં અને નામીઆ ઘરોમાં લડાઇ અને ફેશાદ પણ જ્યાદે હોયએ. સંસારમાં ખુશી તો ફકત મેજાપ અને સલાહથી હોયએ. ગરીબ આદમીએને જોઈએએ કે જ્યોની પેદાશ ઘણી આછીએ, તેઓ દિવસના મેહેનત મજૂરી કરી યુજરાત પેદા કરેએ, ને રાતના સરવે મળી દાલ રાટીથી પોતપોતાનું પેટ ભરી લેએ, અને એક ખીજાની સાથે ખુશીથી રહેએ. બેશક એ લોકો હળી મળી રહેવાના સખબેજ દાળ રાટી અને ત્રીણાં જાડાં કપડાં છતાં પણ વધારે સુખીએ, અને એની મુકાબલે જોશે તો, નવામો અને બેગમોની તમામ હશી ખુશી પોતપોતામાના ખીગાડને લીધે સદા કવડાશમાં રહેએ. એ મારી પ્યારી દીકરી અસુગરીબાનું, તમે મેલાપ રાખજો, અને મુલેહપણને ગણીમત જાણજો. હવે જોવું જોઈએ કે મેલાપ કઈ વાતોથી પેદા થાયએ. ફકત એટલાથીજ નહિ, કે બાઈ પોતાના આવંદ સાથ પ્યાર

કરે, બન્ને પ્યાર ઉપરાંત તેને ખાવંદનો મલાહજો પણ કરવો બાજમ છે. ને ખામ પોતાના ખાવંદને પોતાની બરોબરના દરજ્જાને ગણે તે ધણી નાદાન છે. બન્ને આ જમાનામાં ઝોરતોએ એવો ખરાબ સ્વખંઓ એખતીઆર કીધો છે, કે ને અદખથી બીજકુલ ઉલટો છે. જ્યારે ફેટલાએક સહિઓ પોતપોતામાં બેસી વાતો કરે છે, ત્યારે ધણુંકરી એવી વાતો ચલાવે છે, કે ફૂલાણીનો ખાવંદ તેની સાથે કેવી રીતે વરતે છે ? એક કહે છે કે “બેન મેંતો તેને એવી તરેહથી દયાની રાખ્યો છે, કે શું તાશદ કે મારી વાત ના પાડે હંઆ તેથી ઉલટો જવાબ દે.” બીજી વડામ કરે છે કે “જ્યાંકરી ખડીયો ખુશામદ નથી કરતો, ત્યાંકરી હું ખાણું ખાતી નથી.” ત્રીજી પતરાજી મારે છે, કે “હુંતો દસ વાર પૂછે છે ત્યારે એક જવાબ બાગ્યે આપું છું.” ચોથી ડીંગ ચલાવે છે, કે “જોઈએ તેટલા વાર તે નીચે બેસી કાં ન રહે, તોપણ બંદીએ તો ઢાલીઆપરથી ઉતરવાની કસમ લીધેલા.” પાંચમી રકા ચલડાવે છે કે “મારી જખાનથી ને કંઈ નીકળે છે, તે પૂરે કરાવું છું, ત્યારે જ રહું છું !” વેહવામા ટોણા ટુચકા પણ એવીજ મતલબખથી નીકળેલા છે, કે ખાવંદ તાબેદાર અને ફરમાબરદાર થઈ રહે. કેથેતો ખાશડાંપર કાજળ પાડીને મીયાને શુરમો લગાડવામાં આવે છે, તેની મતલબ એકે મારી ઉમર ખાશડાં ખાતો રહે, ને સૂ કે ચાં નહિ કરે ! કેથેતો નૂહાની વખતે અંગુઠાની તળે ખીડું રાખ્યામાં આવે છે, અને પછે તે મીયાને ખવગવે છે, તેનો અર્થ એકે તે પગે પડતો રહે ! આ વાતોથી ખોલ્યું છે, કે ઝોરતો મરદાનો દરજ્જો અને એખતીઆર કંમ કરવાપર આતૂર છે; પણ એકરીત ધણી ખૂરી છે અને હમીશાં એનો બદલો ખગનીથી ખાલી નથી. મરદાને ખોદાએ વાઘ ખનાવેલા છે. અગર દખાવ, ને જખરદસતીથી તેને નેર કરવા સાહેતો તે નહિ ખતવા સરખું છે. તેઓને નેર કરવાની ધણી સેહેલી તદખીરતો ખુશામદ અને તાબેદારી છે. માટે ને હેમક ઝોરત પોતાનો દખાવ નાખીને મરદને નેર કરવા સાહે છે, તે મોઠી બૂલ કરે છે. તેઓ શરખાતથીજ ફેશાદનું બી રાખે છે, ને તેનું છેવટ ખચીત કરી ફેશાદ ભરખુંજ આવે છે, જોકે તરત વેળા તે સમજતી નથી.

“બેઠી અસગરી, મારી સજાહ એ છે, કે તમે વાતચિત્ત તથા ઉઠવા બેસવામાં પણ પોતાના ધણીનો અદખ મલાહજો રાખજો. આ કેવી રીત છે કે ! શાદી વીહવા મોટા બાવથી થાય છે, અને એ પછીજ વહુ સાથે સાસુ નણદાનો ખીગાડ શરૂ થતો જાય છે ! એનું કારણ ગોર કરવા જોગ છે. લગનની અગાઉ કંઈ છોકરો મા ખાપ સાથે રહ્યો, અને ફકત તેઓની સાથે તેને તાલકો હતો. મા ખાપે તેને પાળી પરવરશ કીધી, ને એવી આશા રાખતાં રહ્યાં, કે બુઠાપામાં અમારી ચાકરી કરશે. પણ વીહવા પછે વહુ ઉંબરમાં પગ મૂકતાંજ એ ફિકર કરવા માંડે છે કે ખાવંદ આજને આજજ મા ખાપને છોડી

દે. એવી રીતે લડાઈ સદા વહુઓ તરફથીજ ઉત્પત્તી પામીછે. અગર વહુ કમીલામાં હળી મળીને રહે, અને શાશુને એવું નહિ જણાવ્યે કે એ છોકરાને અમારાથી છોડવવા આહેછે, તો કદી ફેસાદ ઉભા થાએજ નહિ. આતો સરવે કોઈ જાણેછે, કે લગત પછી મા બાપ સાથનો સંબંધ થોડાજ દિવસનોછે; આખર જ્યુદ્ધ ધર માંડીને માડી બેઅર જ્યુદ્ધ રહેશે, અને દુનિઆમાં એમજ થવું આવેલુછે, પણ નથી જણાવું કે કમખખત વહુઓને એવી અધીરાઈ કયાંથી થાયછે, કે જે કાંઈ થવાનુંકે તે હમણાંનું હમણાંજ થાય. વહુમાં એક એવ્ય સુગલી કરવાની હોયછે, જેથી જ્યાદે ટોટો વધેછે, તે એમકે સાસરેની જરા જરા વાતો આવીને માને કહ્યા કરેછે. મા પણ ખંતી થવને તેને પૂછવા કરેછે. પણ એ કહેવા અને પૂછવાથી લડાઈ તથા સ્થડો ઉડવા શિવાય બીજું કંઈ હાંસળ હોવું નથી. કેટલીએક વહુઓ તો એવી મગર હોયછે, કે સાસરામાં ગમે તેવું સારું આધાનું કે ગમે તેવું મારું પેહડવાનું મળેછે, તોપણ તેને તુચ્છકારથી જ્યુએછે. એ વાતોથી ખાવંદનું દિલ તૂટી જાયછે. માટે અસગરી તમોને ઘણી સંભાળ રાખવી જોઈએ. સાસરાની દરએક સીજની કુદર બુજવી જોઈએ, અને તમારે હમેશાં ખાણું ખાઇને તથા કપડાં પહેરીને આનંદી જાહેર કરવી જોઈએ, જેથી જણાવ્યે કે તમે તે પસંદ કીધું. સાસરામાં નથી વહુએ આ વાતનો પણ ખ્યાલ જરૂર કરી રાખવો જોઈએ, કે ત્યાં ઉચાટ દિલથી નહિ રહેવું. જોકે ધરોમો નહિ હોવાના સમખથી અજાણ્ય લોકોમાં જીવ નહિ લાગે એ ખરુંછે; તોપણ જીવને સમજાવવો જોઈએ. નહિ કે ગમતાં રડતાં, ત્યાં રહ્યાંતો રડતાં, જતાં વખત નહિ લાગ્યો કે આવવાનો તકાળો શરૂ કરવાં માડવો. ધીમે ધીમે ખ્યાર મેળવવાને માટે આલોનો રૈવાજ ધણો સારોછે. ધણો વધારે મહિરાનો શોક જણાવવાથી સાસરીયાને અજાણમત્તું થાયછે. વાતચિતમાં મધ્યમ દરજ્જે રહેવું, ધંઆને નહિ એટલી ધણી કે વગર કારણે બકબક કહેવાએ, અને નહિ એટલી થોડી કે મગર સમજાએ. ધણું બકયાથી છેવટ રંજીદા થવું પડેછે. રાત દહાડો જેતે બકયા કરીએ, તેમાં હજારે તરેહનું ખોલાએ, અને નહિ જણાવ્યે કે એવી ટકટક કરતાં શું વાત મોઠામાંથી નીકળી જાય. વળી નહિ એટલું થોડું ખોલવું જોઈએ કે ખોલવાને વાસતે લોક પુશામદ ને કાલાવાલા કરે. જીદ અને ભરમની કોઈ વાત કરવામાં શોભા નથી. અગર કોઈ વાત તમારી મરજીથી ઉઠાડી પણ હોએ, તો તે વખતે તેને ખમી રાખો, ફરી કોઈ બીજો વખતે લાએક રીતે તે બાહર કાહડવાને બની આવશે. કોઈ સીજની દરમાથ કરવી નહિ જોઈએ. દરમાથ કીધાથી આદમી આંખમાં હલકું પડેછે, અને તેની વાત નકામી થઈ જાયછે. જે કામ સામુ નણુંદો કરતી હોએ તે કામ તમે પોતે કરવાને શરમ ના ધારશો. નાહના ઉપર મહેરબાની

અને માટાનો અદ્ય કરવો, એ સરવેનાં દિલ હરી લેવાને વાસ્તે ઘણી સારી તદ્દખીરછે. પોતાનું કોઈ કામ ખીજાઓના ભરૂઆ ઉપર નહિ રાખવું જોઈએ, તથા પોતાની કોઈ સ્ત્રીજ મેદરમરીથી નાંખી મૂકવી નહિ જોઈએ, કે ખીજું કોઈ તેને ઉઠાવી લે. જ્યારે એ માણસો છુતી છુતી વાતો કરતાં હોય તો ત્યાંથી ખીશી જવું જોઈએ, અને પોતે તેની કનવાર પણ નહિ કરવી, કે તેઓ પોતપોતામાં શું વાત કરતાં હતાં, અને વળી જરૂર કરી એમ પણ નહિ યુમાન કરવું કે તે મારે વાસ્તેજ ધૂશધૂશ કરતાં હશે. પોતાની રીતભાત પેહેલેથીજ અંદાજ મલાહજ સાથે રાખજો. જેઓમાં જલદીથી ઘણો મેળાપ થઈ જાયછે, તેઓમાં ફૂટકાટ પણ જલદીજ ઉભી થવા લાગેછે. છેવટે હું આહુંછું કે તમે દરરોજ જરૂર વગર પણ આ કાગજને કમમાં કમ એકવાર વાંચવા કરજો, કે જેથી એની મતલબ તમારી નજર આગળથી ખસે નહિ; અને દુઆ—

લાં દુઆંદેરીખાન.

સાસર વાસ.

આપનું ઉપલી મતલબનું કાગજ મળ્યાથી અસગરીના દિલમાં મોહોર્ષ-તના જોરસાએ કાંઈ અજબ અસર ઉપજાવી. તેને જેઅખતીઆર રૂડવાનો ડીમા ભરાઈ આવ્યો, પણ તરતનીજ પરણી આવેલી તેથી સાસરામાં રડી શકી નહિ, ને તામોથ કરી ગઈ. પછે આપના કાગજને આંખોમાં ઘાંપી ઘણીએક જતનથી પોતાના રોજમેજની ચોપડીમાં મૂક્યું, અને દરરોજ અસૂક તે કાગજને વાંચવા કરતી તથા તેની મતલબ ઉપર ગોર કર્યાં કરતી હતી. જ્યાંસૂધી અસગરી તરતની સાસરે ગએલી હતી ત્યાં તલક તેનો જીવ ઘણો ધેભરાતો હતો, કેમકે એકદમ માનું ઘર છોડીને નવાં ઘર અને નવાં આદમીઓમાં તેને રહેવું પડ્યું. એનો ખવાસ પેહેલેથીજ કામકાજ, ને મેહેનત કરવાનો હતો, તેથી અહીં આં નકામું તેને એક ઘડી પણ ચેન નહિ પડતું હતું. તેમજ મહિનાઓ સૂધી ઓરડીમાં ચૂપચાપ ખેસવું પડ્યું. આપના ઘરમાં જે ધૂટાપણું હતું તે અહીંઆં નહિ મળી શક્યું. સાસરે આવતાંજ તેની દર-એક હાજઆલને લોકો જોવા તથા ઠીકવા લાગ્યાં. કોઈ મોટું ઠીકવા લાગ્યું, કોઈ ચોટલાની લંબાઈ વિચારવા લાગ્યું, કોઈ કદની ઉંચાઈને જોવા લાગ્યું, કોઈ જાણુસ ભાવ ટોળાજવા લાગ્યું, કોઈ કપડાં તપાસવા લાગ્યું, ખાતી વેળા કોઈને તેના જુકોજ ગણવાપર ધ્યાન. જુક ફેટલો મોટા લીધા? મોટું કેટલું ઉંચાડ્યું, કેમ ચાલ્યું, ને કેમ ગળ્યું? ઉઠતી વેળા સાડી-પર નેલાઈ, કે સાડી કેવી રીતે ઓઠીએ, પાએજ કેમ ખોરવાઈ. સૂતી તો તેના વખત પર નજર રાખવું, ક્યારે સૂતી, ક્યારે ઉઠી. ડૂંકામાં એવી તમામ હરકતો અને શકો તેની આંખ તળે હતી. એ હાલતમાં અસગરીને

જ્યાં દુઃખ થવું હતું. પણ તે પૂરી શાણી અને કેળવણી પામેલી હતી, તેથી આ સખત તપાસમાં તે સરવે વાતે સરસ ઉતરી, અને તેની સરવે આનહાલ સાસરીઆને ભાવી. તે વાત કરતી તો એટલીબધી વધારે નહિ કે લોકોને કહેવું પડે, કે કેવી છોકરીએ, ચાર દિન થયા પરણી આવીએ, ને નથી કોઈ ખોલાવવું તોપણ બકબક કરી રહીએ. વળી એટલું કમ પણ નહિ કે બરી-અલ અને ઠીચકું ચઢેલી જાણે. ખાણું ખાતી તો નહિ એટલું વધારે, કે માહોલામાં ચરચા થાએ, તથા સાસુ નણ દો માથું ઉઠાવી બેસી રહે ને તેની એને કાંઈ અસર નહિ થાએ. સૂતી તો નહિ એટલી મુકાળે કે ચરાગમાં બતી પડે, ને નહિ એટલી ઘણા વખત સૂંધી કે ગોવા સુરદાં સાથે શરત બકી હોય. રીતએ કે નવી વહુને માહોલાની છોકરીઓ ઘેરી બેસેએ. તેમ અસગરીની પાસે પણ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાંચ દસ માજીદ હોતીથી. પણ અસગરીએ કોઈ સાથે ખચીત દોરતી નહિ માંડી હતી. અગર કોઈ છોકરી સારો દહાડો બેસી રહેતી, તોપણ એમ નહિ કહેતી કે બાઈ તમારે ઘેર જાઓ. અગર કોઈ આવી નહિતો તેને એમ પણ નહિ પૂછતી કે બેન તમે ક્યાં હતાં, ને કેમ નહિ આપ્યાં? અસગરીની એવી તરેહની મુલાકાત અને મુદારાતની રીતથી ધીમે ધીમે છોકરીઓનું ઠોણું બોણું થઈ ગયું. અગત કરીને માહોલાના હલકાં લોકોની છોકરીઓ તો આટવાની સહીઓ હોયએ. જ્યારે તેઓએ જોડું કે, નથી પાનનું એક બીડું મળવું કે નહિ કાંઈ સોદો સામાનની ભેટ, તેથી જ સાત દિવસનાં એક પછે એક સઘળી ખરી ગઈઓ.

અસગરીએ પેહેલાં પોતાની નણુંદ મેહમુદા સાથે પ્રીત બાંધી. મેહમુદા જાતે બચ્ચું હતું, તે થોડામાંજ હળી ગઈ. સારો દહાડો તે અસગરીની પાસેજ ધુસાઈ બેસતી. એથી કોઈવાર તેની મા કહેતી કે “આ ભોજાઈ પર એટલી મેહેરબાન થાયએ? વડી ભોજાઈના ઓળાથીતો તું નાસતી ફરતી હતી!” મેહમુદા તેનો જવાબ દેતી, કે “તેઓ તો મને મારતાં હતાં. મારાં નાહનાં બાબીજી તો મારી ઉપર પ્યાર કરેએ.” મેહમુદાના મળવાથી અસગરીએ પોતાનું અચ્છું કામ કાઠાકી લીધું. પેહેલાં તો તમામ ધરનો હાલ બજકે તમામ કમીજા અને માહોલાનો અહેવાલ મેહમુદાને પૂછી પૂછીને જાણી લીધો, તથા જે વાત શરૂઆતમાં શરમ અને લજ્જતા સખબથી પોતે કહી નહિ શકતી હતી, તે મેહમુદાની મારફતે કહેવડાવ્યા કરતી. અસગરીએ ધરના કામમાં ધીમે ધીમે પગપેથારે એવી રીતે કરવા માંડયો, કે માંજના મેહમુદા પાસે જ મંગાવી ચેરાગની બતીઓ વણી આપતી, તરકારી સમાંરતી, મેહમુદાનું કાકું તૂકું કપડું સીવી આપતી, સાસુ તથા વરને વાસતે પાન બનાવી આપતી. રફતે રફતે રાંધણી જરૂરી જતા લાગી, ને ધરમાંની બુઠી દાસી અજમતને ભુજવા, તથા વધારવામાં મલાહ આપવા લાગી, તે ઘલાં જરૂરી કે અસગરીની મરજી પ્રમાણે ખાણું રાંધવા લાગ્યું.

અજમત દાસીનો અખતીયાર.

ન્યારથી અમગરીએ ખાણમાં હાથ ધાલવાનું શરૂ કરીધું, ત્યારથીજ ધર-વાળાંઓએ પણ જાણ્યું કે ખાણું પણ અજમત નેયાંમત છે. પછીતો એવું થઈ ગયું કે જો કોઈ દહાડે અમગરીથી અજમતને સલાહ આપવાને નહિ ખનતું તો ખાણું શીકું શીકું પાણું ફરતું હતું. યાસુ વહુની લડાઈ એતો જાણે મુકરર કાવદો છે, પણ અમગરી એવી લડવાને લાએક હતીજ નહિ; ત્યારે તેનો હુબર લડાઈનું કારણ થઈ પડ્યું. દાસી અજમતે આ ધરની દરએક ખાખદમાં એવું તો માથું મારેલું હતું કે કુલે કામીનો આધાર એ દાસી પર હતો. સોદો, મામાન, કપડાં, અનાજ, જે કાંઈ બજારમાંથી આવતું તે સરવે એ અજમતને હાથે આવતું. ઝવેર, જણસ સુદાં પણ એજ અજમત કરાવી લાવતી. કરજની જરૂર પડતી, તો તે પણ એ અજમતની મારફતે કહડા-પ્યામાં આવતું ! ડૂંકામાં અજમત મરદોની પકે એ ધરનો કારોબાર કરતી. ન્યારથી અમગરીએ ખાણમાં હાથ ધાલ્યો, ત્યારથી એ અજમતની ધાવણી જણાવા લાગી. એક દહાડે મસાલાના કવાખ પકાવા મૂકવા હતા, અને અમગરી રાંધણીમાં બિસી તે દાસીને દેખાડતી હતી. ન્યારે ગોશત ચરીને તેયાર થયું ને દહીં મસાલો લગાડવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે અમગરીએ દાસીને કહ્યું, “દહીં મને આપાડો, ખાટું કે વાસી હશે તો કવાખ ખગડી જશે.” દાસીએ દહીંનું દાણું કાઢીને અમગરીના હાથમાં આપ્યું. અમગરીએ આપ્યું તો ખાટું ખટ, કાંઈ દહાડાનું વાસી, લીલું લીલું, પાણી જીલું ને દહીંની છારી જીલું. અમગરીએ કહ્યું, “ઓહો ! કેવું ખરખ દહીં છે. એતો મુત-લક કવાખમાં નાખવા લાએકનું નથી. ડોસાં જલદી જાએ, અને દુકાનીનું મારું તાજું, મીઠું દહીં જોઈને લાવો.” દાસી બોલી, “ઘેલીખાઈ, મેર ગોશ-તના કવાખોમાં દુકાનીનું દહીં ! ઉટના મોમાં જીરું ! એટલાંથી શું થવાનું ? આ દહીં જે તમે પચાંદ નહિ કરીધું તે એક આનાનું છે.” એ સાંભળી અમગરી અચરત થઈ ગઈ ને બોલી, કે “અમારા ધરમાં તો વારેવાર કવાખ ખનતા હતા, તેમાં હમેશાં શેર ગોશતમાં દોઢ પૈસાનું દહીં નાખતાં હતાં, એ હિસાબે તો દુકાનીનું મેં વધારે સમજીને મંગાવ્યું, કે કવાખ મારા નરમ અને રાતા અને.” દાસી બોલી, “તમે ખાઈ પોતાના મોહોલાનો હિસાબ કેતાખ રહેવા દો. ભણા કયાં આંદોચોક ને કયાં તીર કમાનનો દરવાંજો ? જે અજીજ આંદોચોકમાં પૈસે મળે છે, તે અહીંયાં એક આને પણ નથી મળતી. એ ધૂળમળયો મોહોલાનો તો ઉજડ નગરી ને સુનો દેશ છે; હમેશાં દરેક અજીજો તોટો ને દર અજીજો દુકાણ રહે છે.” જોકે ખાણમાં વાર લાગતો હતો તેથી અમગરી આ સાંભળી ચૂપ રહી ગઈ, અને દાસીને કહ્યું, “ઝેર જેટલાનું મળતું હોય, તેટલાનું તાકાદિ લાવો.” મગર અમગરી એટલી બોળી નહિ હતી

કે દાસીની વાતને ખરી માનતી. તેથી પોતાના દિલમાં કહેવા લાગી કે જરૂર કાંઈ કાળું થાયું છે. દમડી અરધીનો ફરક હોયતો તેની દરકાર નહિ, પણ આતો ગભ્રવ્ય નેવુંછે, કે એક શહેરના બે મોહોદ્દાઓ વચ્ચે બમણો, ચોગણો ફરક ! એ દહાડાથી અસગરી પણ ચોકિલી રહી.

ખીન્ને દિને દાસી પાન લાવી તે જોઈ અસગરીએ કહ્યું, “ડાસાં, તમિતો ખીલકુલ લીલાં પાતરાં ઉઠાવી લાવોછો. એમાં નથી કાંઈ લેજત આવતી, કે નથી કાંઈ સ્વાદ આવતો. હમણાં તો થંડીની મોશમછે, માટે ખાસાં પાકાં પાકાં પાન સોધીને લાવ્યા કરો.” દાસીએ કહ્યું, “પાકાં પાનતો પૈસાનાં બે આવેછે અને ઇંહાં બોદા રાખે અરધી જુહુરીનો રાજનો ખપછે. એ વિચારથી હું નવાં પાન લાવુંછું.” એટલામાં અસગરીને ઘેરથી તેની દાસી કફા-એતનેસા ખેરસમાહની ખખર અંતર પૂછવા આવી પહોંચી. એ વખતે પાનની બાંજગડ ચાલતીજ હતી. અસગરીએ પોતાની દાસીને પૂછ્યું, “કેમ બાઈ કફાવતનેસા, તમિતો આજ કાલ શું બાવે પાન મળેછે ?” કફાવતનેસાએ કહ્યું, “બાઈ પૈસાનાં ૧૯.” અસગરીએ પેટી ઉંઘાડીને બે પૈસા કફાવતનેસાના હાથમાં આપ્યા ને કહ્યું, “આ મોહોદ્દાની પાનવાળી પાસેથી પાન બધ આવ્યો.” કફાવતનેસા મોટા મોટા કરારી દળદાર ચાલીસ પાન બધ આવી. અસગરીએ કહ્યું, “ચાંદનીચોક કરતાં પણ દર પૈસાનાં ચાર પાન બધારે મળ્યાં” કફાવતનેસાએ કહ્યું, “બાઈ આ મોહોદ્દો શહેરને મુખડે આવેલાછે તેથી જે ક્લીજ શહેરમાં આવેછે તે આએ દરવાજે યજ આવેછે. ગોશત, અનાજ, પાન, એ ચીજો આ મોહોદ્દામાં સસતી મળેછે. પણ તાજ તરકારી સખજમંડઈથી સીંધી કાણુલી દરવાજે યજને શહેરમાં જાએછે તેથી તે કાંઈએક મોઘી મળતી હશે. પાકાં પાન ૪૦ મળ્યાં પણ જો કાચાં લેતે તો ૬૦ મળતે.” અસગરીએ કહ્યું, “આ વાંજણી અજમતતો દરએક ચીજમાં એમજ આગ લગાડેછે, વાસતે કફાવતનેસા તમે બે ચાર દિન અહીંઆં રહો, હું માને કહેવાડીશ. ત્યાંનું કામ બે ચાર દહાડા કોઈપણ સંભાળી લેશ.” કફાવતનેસાએ કહ્યું, “ખીની હું હાજરછું.” ટૂંકામાં ચાર દહાડા જરી કફાવતનેસાને હાથે સરવે જાતનો સોદો સામાન બજારમાંથી આવ્યો, અને દરએક ચીજમાં અજમતની ધાવણી જણાઈ. પણ એ સરવે વાત એવી રીતે ચરવાઈ કે તેની કરી ખખર અસગરીની સાસુને પડી નહિ. માત્ર અસગરીએ, કફાવતનેસાએ અને અજમતેજ જાણ્યું, કાંએકે અસગરી ઘણી મુગવત અને શરમવાળી ઓરત હતી. તેણે જાણ્યું કે એ જુદી દાસીને બદલામ ને રસવા કરવાથી કાંએદો નથી. રાતના ખાણથી પરવાઈ પછી માળા ઉપર અસગરી પાન ખાતી હતી, કફાવતનેસા પણ પાસે બેઠેલી હતી એટલામાં અજમત ત્યાં આવી. કફાવતનેસાએ કહ્યું, “કેમ બેન અજમત, એ

શું વાત છે, ચોરી કયો નોકર નથી કરતો, જીએ આ ધરણી બાજુ છે, સાત વરસ સુધી બરાબર એઓની ચાકરી કીધી, ધરના સરવે કારોબાર એઓ ચલાવતાં હતાં, જોદારાએ અમીરી ધર અને અમીરી ખરચ, હજારે રૂપિયાનો સોદો એઓના હાથથી આવ્યો, હક દસગુણીતો કેમ કરી કહું કે નથી લીધી, એટલું લેવું તો હમે નોકરોનો ધરમ છે, જોહએતો જોદા માફ કરે, જોહએતો મારે. પણ એથી બચાવેતો હજમ થઇ શકતું નથી. એથી આગળ વધતું એતો નીમકહરામી કહેવાએ." અજમતે કહ્યું, "બેન, મારે અહેવાલ કોણ નથી જાણતું, કે હમણાં મારી બજા છુપાડે". હા હું તો ચોરછું ને બટુંછું. પણ તે કાંઈ હમણાંથીજ નહિ; પણ મદાયી એતો મારું કામ છે. જરા મારી હાલત પરતો જીએ, કે આ ધરમાં કેવી બજાનું કામ છે? અંદર કે બહાર હું એકલી. માર ચાકરાનું કામ મારા એખત્રીના જીવ પર પડે છે. ત્યારે બેન વગર લાભિતો કોઈ પોતાનાં હાડકાં એથી રીતે નહિ મારે. બાહએ કેટલીએક વખત મને કાહડી વડીક મૂકી હતી, પણ આખર પાછી બોલાવી. સમજનો ફર છે, કોઈ એમ સમજે ને કોઈ તેમ સમજે. માર આદમીને બદલે હું એકલી છું, ત્યારે મારનો પગાર પણ હું એકલીને મળવો જોઈએ."

એ અજમતનો અહેવાલ એમ છે કે એ ઓરત પચીસ વરસથી એ ધરમાં હતી, અને હમેશાં બટવા પર મંડેલી હતી. એક દિનથી વાત હોએતો ઠંકાઈ અંપાઈ જાએ. નવે દહાડે એનો ફરબ નવો નવો જાણાતો જતો. કેટલીએક વખત કાહડી મૂકેની. બ્યારે કાહડી મૂકી ત્યારે વાલિએ, કાપડીયો, સૌની, કસાઈ, તરકારીવાજો ઇત્યાદિ પાસેથી જે જે એની મારફતે ઉધાર-સુધાર મંગાવેલું, તેઓ આવી ઉધારણી અને તકાજો કરતા. એ ધાસતીને મારે તેને પાછી બોલાવી રાખતાં હતાં. એવી રીતે ચોરી અને સરજોરી અજમતનાં કીસમતમાં લખેલી હતી; તેથી તે જાણીને લેતી અને દેખતાં દેખત ચોરતી, તથા દેખાડીને કાહડતી અને લખાવીને મુકર કરતી. ધરમાં આમદાની એછી અને પતરાજી વચેલી. બાહમાં મોટાઈ, કપડામાં વડાઈ, એથી કરી સખજો વડીવટ કરજમાં હોતો, અને કરજની ધીરધાર અજમતના દમથી ચાલતી હતી. તે ગામ વજડીને કહેતી હતી કે "મારું નીકળતું સેહેલું નથી, ધર લીલાંડ કરાવીને નીકળીશ, ઉપકારને બદલે અપકાર બજાવીને જાશ."

અજમતે કીતને કચવા માંડીયો.

- હવે બ્યારે ઉપર કહ્યું તેમ અસગરીએ હિસાબ કેતાબમાં પૂછપરછ કરવી શરૂ કીધી, તો અજમત અસગરીની જાની દુશમન થઇ ગઇ, અને એવી ગોઠવણ કરવામાં પડી, કે અસગરીને તેના ખાવંદ અને શાસુ સાથે અજાણતાવ ઉપજાવે. અસગરી તેની આ ધારણાથી અજાણી હતી; બલકે

ભ્યારે અસગરીએ જોયું કે દાસી ધરની તમામ કુલ મુખતીઆર છે, ને એ પોતાની ચાલથી નથી પાછી ફરવાની, કે નથી ધરમાંથી નીકળવાની, ત્યારે પોતાના દિલમાં કહ્યું કે “હવે નકામી રીકજકમાં શું ફાયદો ? હું કૌપટમાં દાસી આગળ શા માટે બૂંડી થાઉં.” પછે ખખરચી ખાનામાં જવું તથા રાંધણીમાં હાથ ધાલવાનું ખીલકુલ મૂકી દીધું. ધરનાઓનેતો અસગરીના હાથનું સ્વાદ લાગી ગયું હતું, તેથી તેઓ મોઢું મચત્રાવા લાગ્યાં. કોઈ કહેતું, “ઓહોહો! ગોશત મોઢામાં કચર કચર લાગે છે.” કોઈ જોતવું “દાળમાં નીમક જેટલે જેવું થઇ ગયું છે, તે જીભપર નથી મૂકાતી.” પણ અસગરીને કોણ કહે કે “તમે ખાણું રાંધો.” નાચારીએ જેવું સારું મોઢું અજમત રાંધી સીંધીને મૂકી દેતી, તેવું પીરસ્યામાં આવતું હતું. એક વેળા વરસાદની શીશમમાં વાદળ ઘેરાઇ આવ્યું હતું, અને નાહના નાહના છાંટા પડતા હતા. ધંડી હવા ડુંકવા માંડી હતી, એ વેળાએ મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “આજેતો મીઠાં ભજામાં જીવને ભાવે છે, પણ તે ખખરદાર વહુ બનાવે ત્યારે.” અસગરીતો માળા ઉપર બેસી રહેતી હતી, તેને ખખર નહિ કે મોહોમદ કામેલે ભજામાંની ફરમાથ કીંચી છે. અજમત દાસી ધી, સાકર, ચણાનો આટો વગેરે સામાન લઇ આવી, અને મોહોમદ કામેલને કહ્યું, “સાહેબજાન લ્યો, સરવે સામાનતો હું લઇ આવી. હવે જઇ વહુજીને ખોલાવી લાડું છું.” માળા ઉપર ગઇ, પણ અસગરીને ભજામાં વિશે કશું પણ કહ્યું કે જણાવ્યું નહિ, અને તરતજ પાછી ઉતરી આવીને કહેવા લાગી, કે “વહુ કહે છે કે મારું માથું ડુબે છે.” અજમતથી ચાલુ ખાણુંતો નહિ રંધાવું હતું તેમાં વળી મીઠાં ભજામાં શું ધૂળ બનાવે ! સરવે ચીજોનું સતીઆનાસ વાળી કરીને મૂકી. કેટલી હોંસથી મોહોમદ કામેલે ફરમાથ કીંચી હતી તે આવું બદમવાદ પકવાન ખાઈને ઘણો ઉદાસ થયો. માળ ઉપર ગયો તો ખીમીને જોઇ કે તે પોતાની ઈજાર સીવતી હતી. આથી જીવમાં નાખુશ થયો કે ઈજાર સીવતાં માથું નહિ ડુબ્યું, ને જરા ભજામાં બનાવા કહ્યું તો માથાના દરદનું બહાનું કાઠડ્યું ! આ પેહેલીજ નાખુશી મોહોમદ કામેલને અસગરી તરફની પેદા થઇ.

દસતર છે કે માઠી બે અરમાં ખીગાડ એવીજ નાહની નાહની ખાખદાથી પેદા થતો જાએ છે. ધણું કરીને નાહની ઉમરમાં ભગન ધર્મ જાય છે; તેવા વખતમાં લાંબી અક્ષત્ર નહિ ધણીમાં હોતી કે નહિ ધણી આણીમાં. અગર જરા જેટલી પણ વાત મરજીથી ઉતરી જણાઇ તો ધણી જીદા અકરી બેસે છે, ને ધણી આણી યોધરો સહડાવી જીદાં રાવે છે. ભ્યારે એકજ જગોએ રહેવું વસવું થયું, તો આમણસામણના નાહના નાહના કુહુરાપાથી મોઢું રૂપ પકડે તેમાં નવાઇ નથી. જરાજરા અચરાટનો વધારો ધીમે ધીમે પોતાના એખલાસ અને મેલાવટમાં મોઢું શીતર ઉભું કરે છે. અને બનો તરફથી મનાહને અને

આતરદારી ઉઠી જાય છે, ને તમામ ઉમર આસડાં પેલારમાં ચુલરે છે. ઝોથી ઝારી તદ્દપર એ છે કે માટી એ અર સરૂથી પોતાનો મામલો એકમીજની સાથે સાકરાએ, અને સેહેજ જેવા કુહુરાપાને પણ ઉમો થતા નહિ દે. નહિતો એવી નાહની નાહાની અચરાટ એકી થઈને છેવટે જાપરે ફેશદ અને ખીગાડ થઈ જશે. એવો મીનાકેશો ઉમો નહિ થતા દેવાની હીકમત એ છે કે, જ્યારે કાંઈ જરા નેટથી પણ વાત મરજીથી ઉભટી અને ત્યારે તેને દિલમાં નહિ રાખવી. મોઢે મોઢું કરીને તેની સફાઈ કરી નાંખવી. અગર મોહોમદ કામિલમાં અફલ હોતે, ને તે આ હીકમતને સમજતો હોતે, તે ખચીત પોતાની આરતને ઇપકાની રીતે પૂછતે કે, “કેમજી જરા નેટલું કામ તમારાથી નહિ થઈ શકયું ને માયું કુ:ખવાનું મોઢું બહાનું કાહાડયું.” એટલે એજ વખતે મે ત્યાર મોલોમાં બાંજગડ પતી જતે, અને ખુટીયા અજમતના કારમતાન ઉઘાડાં પડતે. પણ મોહોમદ કામિલે તો મોઢા ઉપર છાપ માર્યો, ને દિલમાં કુ:ખનું દફતર ભર્યું હતું.

અસગરીને મોહોમદ કામિલની કમમેહેરખાનીથી ઘભરાટ ઉપજ્યો, ને સમજી કે ખોદા ખેર કરે, લડાઈની શરૂઆત જણાવ્યે છે. સાસુને જોઈ તો તે પણ કંઈ મોઢે જણાઈ. આથી તે ઘણી અચરતીમાં હતી, કે અરે ખોદા એ શું વાત છે! હજી તો એ વાત પૂરી નહિ થઈ હતી, કે અજમતે એક ખીજી પૂતૂર ચલાવ્યું. રમજાન મહિનો નજદીક આવેલો હતો તેથી મોહોમદ કામિલની માએ અજમતને કહ્યું કે “દાસી, રમજાન માયે આવે છે, મોઢે હમણાંથી તે પાસી કરતાં ચાલો. નાહનાં મોઢાં સરવે વાસશે કલઈ કરાવાનાં છે, ઘરને વરજા દિવસ થયો ચૂનો નથી ધોળ્યો. વાસતે લાલા હજરીમુજને કહો કે જેમ અને તેમ કંઈથી ૫૦ રૂપિયા આપે, ઈંદનો ખરચ માયે ચાલ્યો આવે છે.” દાસી અજમત મોલી, “ખચરદાર વહુતો પોતાની માને ઘેર મેહેમાન જશે, અને મેં સાંભળયું છે કે એનો ખાપ તેહસીનદાર પણ આવનાર છે, તે જરૂર ખંભે છોકરીએને જોલાવશે. વળી મેં એક ઉકાણેથી સાંભળ્યું છે કે ખચરદાર વહુનો એવો આરોદો છે કે પોતાના ખાપની સાથે તે પણ પરદેશ જશે. વહુ જશે તો આપણા નાહના સાહેબજાદા પણ જશે. ત્યારે ખીની તમારે એકલો જીવશે તો ઘરમાં ચૂનો ધોળાવી, અને વાસણને કલઈ કરાવીને શું કરશે? પેલો કમખખત હજમીમલતો એવો ખેમરવત થઈ ગયો છે, કે દરરોજ તેનું આદમી દરવાજા ઉપર આવી પેસાનો તકાલો કરે છે, તો તેને કરજ કેમ કરી આપશે?” મોહોમદ કામિલની મા એ સાંભળી થડી થઈ ગઈ, અને થડી થઈ જાએ એવીજ એ વાત હતી. ઘરના ઘણીએ તો જ્યારથી લાહોર ગયા, ત્યારથી ફરીથી ઘરની સિકલ જોઈ હતી નહિ. છ મહિને કે વરસ દહાડે જ્યારે જીવમાં આવ્યું તો કાંઈ મોકલતા, નહિતો કાંઈ નહિ. મોહોમદ આકેલ વડા છોકરો તો માથી જીરો પડી ચૂક્યો હતો. ફક્ત મોહોમદ કામિલનો દમ ઘરમાં હતો. તે ગયો એટલે સરવે

પૂજા હતું. મોહામદ કામિલની માએ અજમતને પૂછ્યું. “ અરે સાચું કહે શું અપરદાર વહુ ખચીત જવાની ? ” દાસી બોલી, “ બાઈ, જાએ તહિ જાએ એતોં આદા જાણે, મેં તો જે સાંભળ્યું હતું તે કહ્યું. ” મોહામદ કામિલની માએ પૂછ્યું, “ અરે કમખખત કોણથી સાંભળ્યું ને કેમ જણાયું ? ” દાસી બોલી, “ સાંભળવાનું જે પૂછે તો કફાયતનેશા પાસેથી મેં જે રૂપિઆ ઉછીના માર્યા હવા. તેણે કહ્યું કે હું આપને તો ખરી પણ પાહાડપર જનારછું, તે ઉપરથી મેં તેને બાબદ પૂછી, તેથી જણાયું કે ઝરવે વાત ઠીકઠીક થઇ ચૂકીએ, માત્ર તેહસીબદારને આવવાની યાદીએ. ઇદને બાન્ને દિને એ સંઘળાએ રવાના થયે. વળી સાંભળવા પર શું મુજકોએ, યોદાને જોયો નથી પણ અફતથી તો પીછા-ચોએ ! બીબી, શું તમોને અપરદાર વહુના ઠંગોથી સ્મજ નથી પડતી. જુઓ, પેહલાં તો વહુ ઘરનું કામકાજ સગવે જોતી બાજતી હતી, હવે તો માજા પરથી નીચે ઉતરવાના પણ જાણે કસમ આધાએ. આપને નામના કાગજપર કાગજને લખાઈ જાએએ, તો જવા શિવાએ વળી તેમાં બીજું શું હોય ? ” મોહામદ આકેલની મા એ અહેવાલ સાંભળીને ઠેસ થઇ એજ વિચારમાં બેસી હતી, તેટલામાં મોહામદ કામિલ, બાહરથી આવ્યો. માએ મોહામદ કામિલને પાસે તેડીને પૂછ્યું. “ કામિલ, એક વાત પૂછું છું તે સાચેસાચી કહેશે ? ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ વાઈ એથી તે શું વાતએ કે હું તમારીથી છૂપાવીશ ! ” માએ જે કાંઈ દાસીથી સાંભળ્યું હતું, તે બોલેબોલ દીકરને કહ્યું. મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ માતાજી, હું સાચું કહું છું. કે મને એની કસી ખબર નથી. મૂરી આગળ અપરદાર વહુએ એવી કાંઈ વાત કીધી નથી. ” મોહામદ કામિલની મા બોલી, “ ચાલ જૂઠા ! મારા આગળ વાત ઉડાવેએ ? આટલી મોટી વાત ને તેની શું તને અપર નહિ ? ” મોહામદ કામિલ બોલ્યો, “ તમને એકીત નથી આવવું, તો તમારા ચિરના કસમ ખાઈ કહું છું કે મને માલમ નથી. ” એટલામાં અજમત ડાસી આવી નીકળી. મોહામદ કામિલની માએ કહ્યું, “ કેમરે અજમત, કામિલતો કહેએ કે મને અપર નથી. ” અજમત બોલી, “ મીયાં, તમે બહુ માનો કે ખુર, તમારી ઘણીઆણી જવાની તૈયારીએ તો કરી રહીએ. કદાચ તમારીથી છૂપાવતી હશે. એ કાંઈ પેલી મીબજદાર વહુ નથી કે જેના પેટમાં વાત સમાતી હતી નહિ, એતો અપરદાર વહુએ, કે જે કોઇને પણ પોતાનો બિદ નહિ આપે. ” મોહામદ કામિલની માએ પૂછ્યું, “ વાઈ કામિલ એ વાત સાચી હોયતો તમારો શું ઠરાવએ ? ” મોહામદ કામિલ બોલ્યો, “ વાઈ એ કેમ કરી બની શકે. કે તમને એકલાં મૂજી હું ચાલી જાઉં ? તેમજ અપરદાર વહુ પણ એવું તે શું માયું ધરાવેએ, કે પૂછ્યા પરછીયા વગર ચાલી જશે. વળી હું આને અપરદાર વહુને પૂછાશ કે એ શું વાતએ. ” માએ કહ્યું કે “ એ વાંજણી દાસીની

વાતપર ભરસો નથી, માટે હમણાં વહુને કાંઈ પૂછપરછ કરતા ના, બ્યારે વાત ખરી પડશે ત્યારે જોઈ લઈશું.”

એવી રીતે દાસી અજમત અસગરીને તેની શાસુ તથા માઠી સાથે અલુ-ખતાવ કરાવાની તદખીરમાં હતી, પણ અસગરીને કોઈએ જાહેરમાં પૂછવું કે કહ્યું પણ નહિ. તે પણ એ સમજાવ્યોના દેખાવથી પામી ગઈ હતી, કે જરૂર કાંઈ એમાં એવતાલુએ. અસગરીની પાસે મેહમુદા માઠી જાહેર હતી, તે જરાજરાની વાતો અસગરીને કહ્યા કરતી હતી. એથી દાસીની સરવે બદ-જતી અસગરીને જણાઈ ગઈ હતી. પણ અસગરી એથી હેમક નહિ હતી, કે જલદીથી ખીગાડ કરી બેસતી. તે એથી ફિકરમાં હતી, કે આ પંચાતીમાં પોતાની તરફથી કાંઈ કહેવું સાંભળવું મુનાસેબ નથી. આખર કોઈને કોઈ વાર વાત ઉઘાડી પડશે, ત્યારે જોઈ લઈશું. અસગરીએ પોતાના દિલમાં કહ્યું કે “ઠીકજે અજમત, જોતો સહી, ધનશાલા તુંને પણ કેવી સીંચી બતા-વુંહું. હમણાં ઈલાંચથી તારું બેજીયું ચળી ગયું છે, કે ધરમાંને ધરમાંજ ફેશાદ કરાવે છે ! ઈનશાલા તને ઇલાં મારું કે બ્યાં પાણી નહિ મળે, અને એવી તને ઉખાડું, કે ફરી આ મોહોલામાં આવવું તારા નસીબમાં નહિ બને.” અજમત તની કમખખતી તેના માથાંપર ચઢી બેઠેલી હતી, તેથી તેણે ત્રીજી એક તદખીર અસગરીપર ઉભી કીધી. હજરીમલની તો આદત હતી, કે બ્યારે કોઈવાર અજમતને પોતાની દુકાનપરથી આવતી જતી જોતો, ત્યારે તેને અટકાવીને છેડતો, કે “કેમ મામા, હમારા હિસાબ કીતાબની કાંઈ યાદ છે ?” જોમજ સાતમે આઠમે ઘેર આગળ ઉઘરાણી કરાવતો. એક દિને રવઘમ્મા મુજબ અજમત સોદો લેવા બજારમાં જતી હતી, તેને હજરીમલે રોકી. અજમત બોલી, “અએ લાલા, શું તમે મને દરરોજ ચીઠવવાનું મુકરર કરી રાખ્યું છે, કે શું ? બ્યારે મને જીએછો ત્યારે તકાજો કરોછો. જેને આપોછો તેની પાસેથી માગો, ને તે ઉપર તકાજ કરો, હું બિચારી ગરીબ આદમી, મારી પૈસાની ઝોકાત, મારી સાથે અને વાલિઆઓના લેણદેણ સાથે શું સંબં-ધ છે ?” હજરીમલે કહ્યું, “એ તમે શું બોલોછો, કે મારી સાથ સંબંધ નથી ! દુકાનપરથી તમે લઈ જાઓછો, હાથને હાથજ પીછાણેછો. માટે અમે તો તમને પીછાણીએ છીએ, ને તમારી સાખ ઉપર ધીરીએ છીએ. અમે ધરવાળાંને શું જાણીએ ?” અજમતે કહ્યું, “ઓ લાલા, જરા ફયાન ધર, એવો ધરનો ભાજો ! મારી એથી તે શું પુંજી તમે જોઈ લીધી. નથી મારી પાસે જગીર કે દોલત, અને તમે આંખ મીચીને શંકડો રૂપિયા મને ધીર્ધા ! અગર મને આપ્યા, તો જાઓ મારી પાસેથીજ લઈ પણ લેજો. મારા જે મહેલ ઉભા હોએ તે વેચાવજો. સરકારમાં જે મારું પેનશન હોએ, તે અંધ કરાવજો.” દાસીની એવી રોકડી વાતો સાંભળીને હજરીમલ ઇલાં ધલ-

રાયો, ને દાસી સાથ મેળાવટની વાતો કરવા લાગ્યો, અને બોલ્યો કે “આને તો તમે કોઈ સાથે વઢીને આવેલાં જણાવો છો, જરા કહો તો શું વાત છે. ખામજી સાહેબે કાંઈ કહ્યું ? ઇઆ સાહેબજદો કાંઈ ગોરસે થયો છે ? અહીંઆં આવો.” એમ અજમતને કહીને દુકાન પર ને છોકરી બેઠેલા હતા, તેના હાથમાં એક પૈસો આપીને કહ્યું કે “જલદીથી બે ખીડાં જરદો નખાવીને તૈવાર કરાવી લાવ.”

બ્યારે દાસી બેઠી, ત્યારે હજરીમલે હશીને પૂછ્યું. “જણાવો છે કે આને ખચીત કોઈ સાથ મરાઈ આવ્યાં છે ?” દાસીએ કહ્યું. “જોદા ન કરે, શા વાસતે લડું ? તમે ખીજવી તો ખરેખર મેં પણ કહી દીધું. સાચી વાતથી ખુર શું કરવા લાવો છો.” હજરીમલે કહ્યું, “એતો ઠી-છે. વેહેવાર તો માલિક સાથે છે, પણ તે તમારા હાથથી થાય છે કે નહિ ? નથી અમારે નામની ચીઠી કે પતરી. તમે ધણીના નામથી ને માગ્યું તે આપ્યું.” અજમત બોલી, “હા એમ બોલો, એમાં હું ક્યાં ના પાડું છું, ને લઈ ગઈ છું તે હજરોમાં કહી દેઉં, લાખોમાં કહી દેઉં, અને અમારી ખાઈ પણ રૂવે રૂવેથી દોઆ નીકળે છે બિચારાં કદી તકવાર નથી કરતાં.” હજરીમલ બોલ્યો, “મામા, બેગમ સાહેબ તો ખરેખર ધણાં અમીર છે; વાહ શું વાત છે.” પછી હજરીમલે ધીરજથી પૂછ્યું, “નાહની વહુજીના કેવા હાલ છે ? તે કેવી છે ? પોતાની મોટી મેનના પગલાં પર છે, કે જુદી તરેહને મીજા છે ?” દાસીએ કહ્યું, “લાલા, કાંઈ પૂછોના, છોકરી તો અમીર ધરની છે, પણ દિલની ધણી કંઠૂસ છે. દમડીને સોદા પણ જ્યાંજ્યાં ચારવાર બદલાવી નહિ મંગાવે ત્યાંજ્યાં પચંદ નથી પડતો. હા જોદા રાખે હુનર, સંલુક તો દુનિઆંની વહુ દીકરીઓ કરતાં ભરપૂર છે. ખાણું સારામાં સારું પકાથી શકે છે, ને સીવવામાં દરજીઓ, ને દરજીઓને માત કીધાં છે. પણ લાલા, અહીંઆં અમીરીની વાત નથી. પેહેલ પેહેલાં તો મારી ઉપર પણ રોક તો ક શર કીધી હતી. લાલા, તમે તો જાણો છો, મારું કામ કેવું ઠાવકું હોય છે ? આખરે તેઓ થાકીને બેઠાં. બેગમ સાહેબતો ઝોલીઆં આદમી છે, અને તેઓનાજ દમ કદમની ખરકતથી ધર ચાલે છે, હમે ગરીબ પણ તેમના દામન પકડી રહેલાં છીએ. ધણા સોદાએ બેગમ સાહેબને ભડકાવ્યાં, પણ જોદા સલામત રાખે, તેમના દિલ પર ક્રોધ નહિ આવ્યો, અને કોઈ રીતના સખુન તેમણે મોઢથી કાઠાડયો નહિ.” હજરીમલે કહ્યું “મેં સાંભળ્યું છે, કે નાહની વહુજીને ધણી મોટી રીત મળી ?” અજમત બોલી, “ખાક, મોટી કરતાં પણ ઉતરવું.” હજરીમલે કહ્યું, “ધણું તાજુબ છે, એના બગનની વખતે તો એના ખાપ ખાનસાહેબ તેહસીબદાર થયેલા હતા, વડી છોકરી કરતાં વધારે આપવું લાજમ હતું.” અજમતે કહ્યું, “ઓહો ! તેહસીબદારને

કાંઈ દાથ નથી, તે જિઆરાએતો ઘાટી તૈયારી કીધી હતી, પણ એજ છોટી ઝાટીએ માખાપના બહાને માટે કહી કહીને સરવે ચીનિ કમ કરાવી." હજારીમલે કહ્યું, "અગર એમછે, તો વડી બેનની પકે એ પણ જીવું ધર માડી રહેશે." અજમત બોલી, "જીવું ધર શાનું પણ એતો જખરી ધૂળ ક્રાવશે. વડી વહુ મીભજદાર હતી, પણ દિલની સાફ, અને એતો જીઆનની મીકી ને દિલની ઝાટીએ, કોઈ ગમે તેવું પણ જીવ પટકીને કામ કરે, તેએ એના ખાતરમાં નહિ આવવું. વાત પણ કહે તે બિદમાં, ઘાઠાપર કંઈ ને દિલમાં કંઈ, નહિયા એ ઝોરત એક દહાડો નિભાવનારી નથી. હમણાંતો ખાપ પાસે પાહાડ ઉપર જવાની તૈયારીઓ કરી રહીએ." હજારીમલે પૂછ્યું, "લાહોરથી હમણાં કોઈ કાગજ આવ્યુંએ કે નહિ?" અજમત બોલી, "દરરોજ ઇતેજરૂરી એંએએ, નથી જણાવું કે શું શમખએ. કોઈ કાગજ પતર નથી આવ્યું, ખાઇજીતો ખરચની વાટેવાટ જીવેએ, ઇદના દહાડા માયે આવી ચૂકયાએ. વખી પરમ કે ચોયે દહાડે મને કહેતાં હતાં, કે હજારીમલ પાસેથી પચાસ રૂપિઆ કરને લાવને." હજારીમલ કરજનું નામ સાંભળતાંજ ચોકચો ને બોલ્યો, "આગલા રૂપિઆનો રરતો કરી આપો, તો હવેપછીનાને વાસતે થઈ ચૂકશે. હવેતો મારો ભાગીયો માનતો નથી, બેગમ સાહેબને સારીપકે સમજવીને કહેવું, કે જ્યાંથી બની આવે ત્યાંથી રૂપિઆ આદા કરે, નહિતો મને બદનામ ના કરશે." અજમત બોલી, "તમારા રૂપિઆ ઝોદા અપાવશે તોજ મળશે, બેગમ સાહેબ ક્યાંથી આપશે? તેવણ બાલેબાલતો કરજદાર થઈ ગયોએ. કણીએ જીવો જીવે, કાપડીયો જીવો તંકાને કરેએ." હજારીમલે કહ્યું, "મને ખીજ માગનારાએ સાયે શું લાગેવળગે? હમારી દુકાનનો હિસાબતો બેગમ સાહેબને સફાઈ કરવોજ પડશે. હુંતો બેગમ સાહેબના ધરનો ઘણો મત્રાહળો રાખુંએ, પણ મારો ભાગીયો છદમીલાલ હવે માનતો નથી. અગર તે એ અહેવાલ જાણેતો આને ફરિઆદી કોકી દે." અજમત બોલી, "એ સરવે વાત બેગમ સાહેબને હું કહીશ, પણ ધરનો જરાએ જરા હાલ મને ખખરએ. ફરિઆદી કરો કે નાલેસ કરો, નથી રૂપિઆ કે નથી તેમાં આપવાની શક્તિ, રૂપિઆજ હતેતો વખી કરજ શું કરવા કરતે?"

એટલી વાતો થયા પછી, અજમત હજારીમલ આગળથી ગમ, ને સોદા સામાન લઈ ધરમાં આવી તો ખીખીએ પૂછ્યું, "મામા, તું બખરે જાએએ, તો એટલી બેફિકર થાએએ, કે રાંધવા સીધવાનો કાંઈ પણ વિચાર તને રહેતો નથી? જોતો ખરી, કેટલા દિવસ અહીં ગયોએ, હવે કયારે ગોશત ચહડશે ને પકશે? ને કયારે ખાણું તૈયાર થશે?" અજમત બોલી, "મુઆ હજારીમલના જઘડામાં એટલો વખત થઈ ગયો. તે મુએ દરરોજ જતાં આવતાં મને ટાકવા કરેએ. આને મારો જીવ ઉકળી આવ્યો તેથી મેં કહ્યું, કે

શું તુંએ મારી રાજ રેવડી કરવાનો ઠરાવ કરી રાખ્યોછે કે શું?—જીવ કાંએ કાહાડયા કરેછે, જરા ધીરજ ધર, લાહોરથી ખરચનું આવવા દે, પછે તારા આગણો પાછળો સરવે હિસાબ ચૂકવ્યામાં આવશે, તે મુઆનો મારે માથે થઈ ગયો, ને બરી બજારમાં મારી ફૂલેલી કરવા લાગ્યો.”

ખીખી બોલી, “હજરીમલને શું બરાઈ ગયું? તેનો એવો નહિ હતો! ઘણા વરસોથી તેની સાથે લેણુદેણુ ચાલેછે, કોઈવાર વેહેલું પણ આપ્યું ને કોઈવાર મોડેથી, પણ કોઈ વખતતો તેણે તકરાર નહિ કીધી હતી?” અજમતે કહ્યું, “ખીખી, કોઈ ખીખી માહાજન દુકાનમાં બાગીચો થયોછે, તે મુઆએ ધાંધલ કરવા માંડીછે. જેની જેની ઉપર લેણું હતું, તે ઉભાં ઉભાં વચ્ચન કરી લીધું છે. જેણે નહિ આપ્યું, તેની ઉપર ફરિઆદી માંડી. હજરીમલે કહ્યુંછે કે, ‘બેગમ સાહેબ આગળ ઘણા ઘણા હાથ જોડીને મારી તરફથી કહેવું કે, એમાં મારું કાંઈ ચાલતું નથી, જેમ અને તેમ બે ચાર દિવસમાં રૂપિઆનો રસ્તો કરી આપવો; નહિતો છદામીલાન ખચીત ફરિઆદી માંડશે.’” એ ખખર સાંભળવાથી મોહામદ કામલની માને જખરી ધાસતી ઉપજી. તેની નાહની બેન અમીર બેગમ, ખાનમના બજારમાં રહેલી હતી, અને તે જરા જીવણી હતી, તેથી ખીખીએ અજમતને કહ્યું કે, “મામા, લાહોરથી તો કાગજ પત્ર કે કાંઈ આણું નથી, ત્યારે ખરચનું આવવાની ઉમેદ ક્યાંથી હોય? અગર સાચેમાચે હજરીમલે ફરિઆદી માંડી તો કેમ થશે? મારી પાસેતો એટલો સરસીમાનું પણ નથી કે તે વેચીને આપીશ, અને ફરિઆદી થયા પછી પણ આપીશું તો બેહજતીછે, નામ તો આપ્યા શેહરમાં વગોવાશે. ડાલી લઈ આવ હું અમીર બેગમ પાસે જઈશું, જોઈ ત્યાંથી કાંઈ તદખીર બની આવે.” અજમત બોલી, “ખીખી, ફરિઆદતો કરી રાખેલીછે, જેણે મોઢેથી કહ્યું તેને કરતાં શું વાર લાગેછે? અને નાહની બેગમ સાહેબ બિચારીની પાશે ક્યાંથી રૂપિઆ આવે? તેનો પોતેજ હમણાં તંગીમાંછે.” ખીખી બોલી, “આખરે કાંઈ કરવું તો પડશેજ.” અજમતે પાસે જઈને ધીમથી કહ્યું, કે “એક મહિનાને વાસતે ખખરદાર વહુ પોતાનાં કડાં આપતે તો વાત ઢંકાઈ જતે. તરત થેલા એ કડાંને મારગેજ મૂકીએ, તો અરધું દેવું હજરીમલનું અપાઈ જાય. મહિના એકમાં મીયાં ખરચનું મોકલી દેતો તેમાંથી, હમણા હું કોઈ ખીખી સરફ પાસેથી લાવી તે છોડવીશું.” ખીખીએ કહ્યું, “અરે તું કાંઈ થેલી થઈછે, ખખરદાર! એવી વાત મોઢેથી પણ કાહાડવી નહિ. અગર રહેવાનું ધર સુધાં વેચાઈ જાએતો તે મને કબૂલછે, પણ વહુને તો નહિ કેહું.” અજમત બોલી, “ખીખી, મેંતો એવા વિચારથી કહ્યું, કે વહુ હોય કે દીકરી હોય તે કોઈ પારકું નથી. વળી જો ખાદા ન કરે, વેચી નાંખવાની નહાંખત હોએતો એક મહિનાને વાસતેછે. એક ચીજ હસકોતરીમાં નહિ પડી રહી,

ને સરાફને ત્યાં રાખી મૂકી, કે જેમાં તેની ખાતરજમ રહે.” ખીખીએ કહ્યું, “વહુ ઈકરીમાં ઘણો ફરક હોય છે, અને વળી તરતના વીહવા થએલીને કોઈ એવી વાત કહેવું હોય ? જો ખખરદાર ફરીથી એવી વાત જખાનથી નો કાહાડતી. એવું નહિ થાય, કે મેહમુદાના કાનપર જાય, અને તે વહુ આગળ ફાડી ખાજે.” અજમત બોલી “મેહમુદા હમણાં ઉભી ઉભી સાંભળતી હતી, પણ તે બચ્ચું, તેને હજુ એવી વાતોની સમજ નથી.” ખીખીએ કહ્યું “ડાલી બધ આવ, હું ખેન આગળ જાઉં તો ખરી, પછી જેમ સલાહમાં આવશે તેમ કરીશું.”

ખીખીતો ડાલીમાં ખેસી ખાનમના બખર તરફ ગયાં, અને મેહમુદાએ સરવે વાત ખખરદાર વહુને જખને જણાવી. અસગરીને ખીખીતો કાંઈ જાણ્યું નહિ, પણ તરત પોતાના વડા બાઈ ખેરઅદેશખાનને એક કાગળ નીચેની મતલખનું લખ્યું.

અસગરીએ લખેલાં કાગળની નકલ.

“ખોજોરગ ખેરાદર સાહેબ,

“માન તથા ધજત સાથ સજામત.

“અદબ બંદગી કીખાખાદ—જરૂરની મતલખ અરજ કહેલું કે, ઘણા દિવસ થયા મેં પોતાનો અહેવાલ તમને નથી લખ્યો, કાંએકે જે અરજ પતર ખોજોરગ ખાવાની ખીદમતમે મેં કહ્યું છે, તે તમારા વાંચનામાં પણ ખચીત આવતો હશે. હમણાં એક જરૂરની વાત અખી પડી છે, તે હું તમારી જ ખીદમતમાં અરજ કરવી વાજબી સમજ્યું છે. તે એએ કે જખારથી સાસરે આવી છે, ત્યારથી કોઈ તરેહથી મને રંજદા થવું પડ્યું નથી, અને વડી ખેનને જે વાતોની રાવ ફરિઆદ કરવી પડતી હતી, તેથી કોઈ વાત તમારી દોઆથી મારી માથે નથી. સરવેજણા મારી ઉપર મોહોખત રાખે છે, અને હું ખુશી બરેસી રહું છું, ફકત એક દાસી અજમતના હાથથી એવી મને ધખા છે, કે જેવી કોખને ખરાખ મીજાજની સાસુ, કે બદખુખાન નણંદથી પણ નથી હોતી. એ ખોરત આ ઘેરની પુરાણી દાસી છે, અને ધરમાંના તથા બાહોરના સરવે કામે એના હાથમાં છે. એ ખોરતે ધરને લૂંટીને સીલા ખાક કરી નાખ્યું છે. હમણાં એટલું ફરજ થઈ ગયું છે, કે તે અદા કરવાની તદખીર જાણવી નથી. કોઈ પણ તરેહનો બદોખરત ધરમાં નથી. મેં ફેટલાએક દહાડા સૂધી ધર ખટલાના ચાલુ કારોખારમાં હાથ ધાલ્યો હતો, તેથી જણાઈ આવ્યું, કે દરએક ચીજમાં ધાવત્રી અને દરએક વાતમાં ઠગાઈ હતી. મારી રોખતોકથી મામા અજમત મારી દુશમન થઈ પડી છે, અને તે દહાડાથી દરરોજ નવો નવો ફેસાદ ઉભો કરતી રહી છે. જોકે હજુ સૂધી કોઈ નાખુ-

શીની વાત ઉઠી નથી, પણ એ દાસીનું રહેવું મને ઘણું ધાસતી ભરેલું લાગે છે, તેમ એનું નીકળવું પણ ઘણું મુશ્કેલ છે. તમામ બજારનું કરજ એની જ મારફતથી છે. એને કાલાડી મૂકવાનું નામ પણ નીકળે તો માગનારાઓને જલ્દને બડકાવે. વળી કરજનો નથી હિસાબ કે નથી કેતાય, જ્યુબાનગી ટેંકપર સરવે લેણું દેવું રહેલું છે. હું ચાહું છું કે સરવે લોકોના હિસાબ કેતાય નક્કી થઈને લખાએ, નોંધાએ, અને હરેકના પરમાણુ મુજબનો હિસો મુકરર કર્યામાં આવે, અને હવે પછી કરજ લેવાનો ચાલ બંધ થાએ; તથા દાસીને કાલાડી મૂકવામાં આવે. ભરેસો છે કે બેબેરગ બાપની સાથે તમે પણ રમજનના તીરથ પર તસદી લેશો. હું ચાહું છું કે તમે મેહરબાની કરીને લાહૈર થઈને આવો, અને મારા સસરાજનને જેવી રીતે બગી આવે તેમ ઓછામાં ઓછા બે હકતને વાસતે પોતાની સાથે લાવવા. તમે સરવેની સાથે એ તમામ મામલો પૂરતી ખૂબી સાથે ચૂકી જશે. હું આ કાગજને ઘણા ઘભરાટના વખતમાં લખું છું. કોઈ સરાફ ફરિઆદી કરવા ઉઠ્યો છે, ને દાસીએ સલાહ આપી છે કે મારા કડાં મારગેજ મૂકવાં. માસુમાએ રૂપિઆના બંદોબસ્તને વાસતે આ વખતે માસીમાસુને ત્યાં ગયાં છે.”

મસીઆઈ બેહુનો વચ્ચે ચાલતી વાત.

એકમથા આવી રીતે અસગરીએ બાહર કાગજ લખ્યો, અને ખીણ તરફથી પોતાની માસીને કહેવડાવ્યું કે “હું એકલી છું, માટે બેન તમારો પાનમને બે દહાડા મોકલવી; મેં સાંભળ્યું છે, કે તે તમારે ત્યાં રહેવા આવેલી છે.” તેજ સાંજના તમાશાપાનમ પણ આવી પહોંચી, ને ડાલીમાંથી ઉતરતાં જ મોટેથી બોલી, “અરે બલી બેન અસગરી, તમારા જેવીતો કોઈ બેમરવત નહિ હોએ. મેં માસાબાવાનું કાગજ તમારી પાસે મંગાવ્યું હતું! તે તમે નહિ આપ્યું!” અસગરીએ કહ્યું, “અરે! કોણ માગવા આવ્યું હતું?” તમાશાપાનમ બોલી “જુઓ, આ મામા અજમત હાજર છે. કેમ બાઈ, ગયા શુકરવારે તમે મારે ઘેર આવ્યાં હતાં, તારે મેં તમને કહ્યું હતું કે નહિ?” અજમત બોલી, “હા બાઈ, એમણે તો કહ્યું હતું, પણ હું કમબખતને વાત યાદ રહેતી નથી; અહીંઆં આવતાં ઘરના ધકારામાં બૂલી ગઈ.” અસગરી ધીમિથી બોલી, “તમનેતો હટવા ને કજીઓ કરાવવાનું જ યાદ રહે છે.” પછે તમાશાપાનમને કહ્યું, “કાગજ હાજર છે, અને વળી એક નવી ચોપડી પણ આવી છે, તેમાં ઘણી મજબૂતી વાતો છે, તે પણ તમે લેતાં જાઓ.” અસગરીએ દાસીની સરવે વાત જરાએ જરા તમાશાપાનમને કહી. તમાશાપાનમ મીઠજની ઘણી આકરી હતી, તે તરતજ પાનમનું લખને ઉઠી, ને અજમતને મારવા આવી. અસગરીએ તેના હાથ પક-

દીને પાછી ખેસાડી દીધી, ને કહ્યું, “આદાને વાસતે બેન એવો ગળ્ય ના કરો, હમણાં ઉતાવળાં ના થાઓ, સરવે ધાન બગડી જશે.” તમાથાખાનમને કહ્યું, “તમે એમજ અખાડા કરીને પોતાનો વફર ખુઓછો, બેન અગર હું તમારી જગાએ હોતેતો ખાદાના કસમ લઈ કહું છું, કે મુએલીને ખાસડાંના મારથી એવીતો સીધી બનાવતે, કે ઉમર સૂધી વાદ રાખતે.” અમરગરીએ કહ્યું, “જુઓતો ખરાં ખાદા કરેછે તો એ નીમકહરામપર ખાદાનો માર પડશે, હજુ થોડા વખતની ઢીંઢે.

એ પછે તમાથાખાનમને પૂછ્યું, “તમારી સાસુ પોતાની બેનને ત્યાં થા માટે ગયાંછે?” અમરગરીએ કહ્યું, “તે બિચારાં પણ એજ વાંજણી દાસીના હાથથી ઘેરઘેર અથડેછે. કોઇ શરાફનું દેવુંછે, તે વિશે દાસીએ આજે આવીને કહ્યું કે ‘તે ફરિઆદી કરનારછે,’ તેના રૂપિઆની તદખીરમાં ગયાંછે.” તમાથાખાનમને પૂછ્યું, “કયો શરાફ ફરિયાદી કરનારછે?” અમરગરીએ કહ્યું, “નામતો હું નથી જાણતી.” તમાથાખાનમને દાસીને તેડી પૂછ્યું, “અજમત કયો શરાફછે?” અજમત બોલી, “બીબી, હજરીમલ.” તમાથાખાનમને પૂછ્યું, “પેલોજ હજરીમલ નહિ, કે જેની ડુકાન ખેરી બાંજરમાંછે?” અજમતે કહ્યું, “હા બાઈ, હા તેજ હજરીમલ.” તમાથાખાનમ બોલી, “તેની સાથે તો હમારા સાસરાને પણ લેણુંદેણું, જેઠું શું મુઆની તાકાદેછે કે ફરિયાદી કરશે. હું અહીઆંથી જઈને તમારા સાસરીઆ બાંધને કહીશ, જુઓતો ખરાં તે કેવો તેને પાંસરો બનાવેછે.” બે દિવસ તમાથાખાનમ અમરગરીની પાસે રહી, ને ત્રીજે દીને રવાને થઈ અને જતાં જતાં કહેતી ગઈ કે, “બેન અમરગરી તમોને મારા મિરના સોગંદેછે કે જ્યારે તમારા સાસરા આવે, અને આએ સરવે બાંજગડ નીકળે, ત્યારે મને જરૂર બોલાવજો, અને અજમતને મને સોંપજો.”

મોહોમદ કામિલની મા જે પોતાની બેનને ઘેર ગએલી હતી, તેને બેને એવું કહી થોખાવી રાખી કે, “હે બેન કદીમદીતો તમે આવ્યાંછો, તો એક હફતોતો રહો.” તોપણ દરરોજ આદમી ખબરદાર વહુની ખબર અંતર પૂછવા આવતું હતું. અજમતે બેકી બેકી વળી એક નવો બુકો ઉભો કરીવો. એ વખતમાં “લાટ” સાહેબને આવવાની વધી હતી તેથી શહેરની સફાઈ કરવાને વાસતે હાકેમ તરફથી ઘણી તાકીદ થઈ. દરેક મોહોમદા અને દરેક ગલીમાં એવાં જાહેરનામાં ચોટાડવામાં આવ્યાં કે, ‘સરવે લોકોએ પોતપોતાની ગલીગુચીઓ સાફ કરવી તથા દરવાજા બહાર ચૂનો ઢાળાવવો, અગર કોઈ જગોએ કચરો પુત્રો મળશેતો ધર લીલામ કીધામાં આવશે.’ એવીજ મતલબતું એક જાહેરનામું એ મોહોમદાની બાગળ ઉપર પણ ચોટાડવામાં આવ્યું હતું. બુકીયા અજમત રાતની વખતે જઈને મોહોમદાના દરવાજા ઉપરથી

તે જાહેરનામાનું કાગળ ઉઘડી લાવી છુપાછુપ પોતાના દરવાજા ઉપર ચોંટાડી દીધું, પછે બડી બામદાદ થતાં અંધારામાંજ, પ્તાનમના બજારમાં મોહોમદ કામિલની માને અપ્પર કરવાને દોડી ગઇ. હજુતો ધરનો દરવાજો પણ નહિ ઉંધ-ઉંધો હતો, તેવામાં તેણે સાદ માર્યો. 'મોહોમદ કામિલની માએ સાદ પીછાણ્યો, અને ખોલી, "અરે દોડો દરવાજો ખોલો, અજમત આવે કવખતે કેમ દોડવો આવીએ!" અજમત સામે આવી તો પૂછ્યું; "મામા, ખેરીયતતોએ?" અજમતે કહ્યું, "બીબી, ધર પર એશતાર હમ્મા અશતાર (એશતેહાર) કંઈ થા-એએ તે ચોટાડેલુંએ. જલ્લાએએ કે હજરીમલે ફરિઆદી કીવીલી." મોહોમદ કામિલની માએ પોતાની બેનને કહ્યું, "લ્યો બેન, હુંતો જાઉં છું. જઇને હુજરીમલને ખોલાવીને સમજાવીશ, ખોદા તેના દિલમાં રહેમ મૂકે." બેન ખોલી, "બેન, હું ઘણી શરમીનદિછું, કે મારાથી રૂપિઆનો ખંદોખસ્ત નહિ થઈ શકયો, પણ મારા ગજાની હાંસડી હાજરએ તે લેતાં જાએ, ગીરવી મૂક-યાથી કામ નીકળે તો ઠીક, નહિતો વેચી નાંખજો." મોહોમદ કામિલની માએ કહ્યું, "ખેર, હાંસડી હું લઈ જાઉં છું, પણ પેલાના રૂપિઆ ઘણા વધી ગયાએ તે એક હાંસડીથી શું થશે?" બેન ખોલી, "આપર તેમને પણ તો કહ્યુંએ, કે હુખીજા કોઈ શરાફ પાસેથી કરજે લાવી આપશ, વાસતે તમે ખોદાનું નામ લઈને સીધારે, તે આવેએ, તો હું તે પણ પાછળથી મોકલું છું.

અસગરી સાસુને સાહે થવા ભાગી.

મોહોમદ કામિલની મા પાછી ફરી ધર આવી પહોંચી. દરવાજા પર ઉતરી તો એશતેહાર (જાહેરનામું) વળગાડેલું જોયું. અફસોસ કરતી આવીને ચૂપ બેસી ગઈ. સાસુનું આવવું સાંભળીને અસગરી માળા પરથી ઉતરી આવી; સલામ કીવી, અને સાસુને ગમગીન જોઈને પૂછ્યું, "સાસુમાએ, આજે તમારો ચેહેરો ઉદાસ દીસેએ?" સાસુએ કહ્યું, "હા, શરાફ ફરિયાદી માંડીએ, ને રૂપિઆની તદખીર કેયેથી બની નથી આવતી. અમીર બેગમે પણ જવાબ દીધો, અને ધર પર એશતેહાર લગાડવામાં આવીએ. જોઈએ હવે શું થાયએ." અસગરીએ કહ્યું, "તમીએ હરગેજ એની ચીંતા કરવી નહિ. અગર હજરીમલે ફરિઆદી કીવીએ તો કાંઈ ધાસતી નહિ. તમાથા-પ્તાનમના સાસરામાં તેને લેલુદેલુએ. તમાથાપ્તાનમે મને બરસો આપ્યોએ કે, હું હજરીમલનું કહેવડાવીશ, અને જો નહિ માનશે તો તેના રૂપિઆનો કાંઈ રસતો કીધામાં આવશે. રજુદા થવામાં શું ફાયદો?" સાસુએ કહ્યું, "મારો કામિલ હેતેતો, હું તેને હજરીમલ પાસે મોકલતે." અસગરી ખોલી, "તમે મુખતીઆરએ પણ મારા વિચારમાં તો શરાફથી ખીલીવા જેવું નથી, નહિતો તે હવે પછે વધારે સેર થઈ પડશે, ને વારેવાર ફરિઆદીનો ડર દેખા-

ડ્યા કરશે. મૈંથી મારું તો એ છે કે આપણી તરફથી કાંઈ જાણાવવું નહિ, ને બારોબારથી તેના ઉપર કાંઈ દબાણ કરાવવું, કે તે ફરિઆદી કરવાના વિચારથી પાછો ફરે.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “તમાશાખાનમ હજી છોકરી છે, તે દરબાર કચેરીની વાતો શું જાણે ? એવું નહિ થાય કે તેના ભરોસામાં કામ બગડી જાય, ને હાથથી કાણુ જતો રહે.” અસગરીએ કહ્યું, “હા, ખરું છે કે તમાશાખાનમ છોકરી છે, મગર મેં વાત ઘણી પકી કરી લીધી છે, ને મારી ખાતરી થયેલી છે.”

આ વાત ચાલતી હતી, તેવામાં મીયાં મોસલમે દરવાજા ઉપર સાદ કીધી. અસગરીએ કહ્યું, “જીવો મોસલમ આપ્યો છે, તે જરૂર આ બાબદમાં કાંઈ ખબર લાવ્યો હશે.” અસગરીએ મેહમુદાને એશ્વારત કીધી, તેથી તે ત્યાંથી જતી રહી. મોસલમને અંદર બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, “મોસલમ શું ખબર લાવ્યા છે !” મોસલમે કહ્યું, “બેને તમીને સલામ કહેવાડી છે, અને તમારી ખેરઆશીઆત પૂછાવી છે, અને કહ્યું છે કે હજીમલને નેડાવ્યો હતો, ને ઘણાએક ધમકાવ્યો તથા થયરાવ્યો છે, તેણે ભરસો આપ્યો છે કે ફરિઆદી નહિ કરશે.” એ વાત સાંભળીને મોહામદ કામેલની માને કાંઈએક સંતોષ થયો. પણ અસગરી ઘણી અજાએનીમાં હતી, કે તમાશાખાનમે તો એમ કહેવાડ્યું છે, કે ફરિઆદી નહિ કરશે, ને હજીમલ ફરિઆદી તો કરી ચૂક્યો છે, એ શું વાત છે ! વળી એથતેહારની બાબદ પણ અજાએ છે. હું ઘરમાં ખરેખર બેઠેલી છતાં તેની મને ખબર નહિ. હાકેમની એથતેહાર હોતે તો કોઈ અપરાસી કે સિપાઈ પોકારતે ધમ્મા સાદ કરતે ! મોસલમ ગયો, ને અસગરીએ મેહમુદાને કહ્યું, “જાએ દરવાજા ઉપર જે કાગળ ચોરાડેલું છે તેને ધીમેથી ઉખેડી લાવો.” મેહમુદા કાગળ ઉખેડી લાવી. અસગરીએ વાંચ્યું તો, તેમાં માત્ર મોહાલ્લા સફાઈ કરવાની બાબદ હતી, ફરિઆદીનું કશું જીકર નહિ હતું. સમજી ગઇ કે એ પણ અજાએતબાઇની ચાલાકાઈ છે ! સાસુને તો એ વાત જાણાવી નહિ, પણ તેમને સારીપડે ધીરજ દીધી, કે “તમે ખાતરીથી બેસી રહો, ફરિઆદીની કશી ધાસની નથી.” સાસુએ કહ્યું, “તમારા કહેવાથી ફરિઆદી વિશે તો ખાતરજમે થઇ, પણ ‘શમેખરાત’ તથા ‘રમજાન’ ના તેહવારો માથે ચાલ્યા આવે છે, બધી તીરથોમાં ખરચજ ખરચ છે. લાહોરથી કાગળ પતર પણ આવવું બંધ છે, એ ફિકરથી મારું લોહી ઉડી જાય છે.” અસગરીએ કહ્યું, “રમજાનને તો હજી ઘણા દિવસ પડેલા છે, બોદા રોજી રજકને પહોંચાડનાર છે, તેટલા સૂચી તો ગેબથી કોઇ તદબીર બની રહેશે. હા શમેખરાતને તો ચારજ દહાડા રહેલા છે, પણ શમેખરાત કોઈ એવો તેહવાર નથી, કે જેમાં ઘણા ખરચની જરૂર પડે.” સાસુએ કહ્યું, “મારે ઘેર તો વર્ષોવરસ શમેખરાતમાં વીથ રૂપિઆની ઉંઠે છે.

પૂછે, એજ અજમત પરમ કરનારી માન્યુદે." અસગરીએ કહ્યું, "પરમ કરવામાં અજમતેની શું ? પરમ એક જરૂરીઅતને વાસતે, અને એક વગર જરૂરીઅતે થાએએ, તે મુજબ શમેખરાતમાં કાંઈ એવી જરૂરીઅત નથી, કે તેને વાસતે એટલા રૂપિઆની અગત પડે." સાસુએ કહ્યું, "દીકરી, પીર પેગંમખર વરા વડેરાના ફાતીઆ કરાવવાએ, વળી લોકોને ઘેર માકલવું ચાકલવું જરૂરએ. ખોલવામાં તે સેહેલએ, પણ લેએ પાંચ રૂપિઆ હોયતો ચાલતી રીત મુજબ તમારા મીયાં અને મેહમુદાને વાસતે ફટાકા, દાડમડીનું યાએ. મોહોમદ કામિલના પેવાહ થઇ ગયા તે શું થયું, જોદા રાખે તેનામાં તે હજુ અડચાંની વાતો ચાલી જાએએ. જ્યાંચઢી સો દાડમડી, વીશ પતંગ ને ફટાકા લેશે નહિ, ત્યાંચઢી મારો જીવ ખાઇ જવાનો, અને મેહમુદા પણ રડી રડીને બુરા હાલ કરવાની." અસગરીએ કહ્યું, "ફાતીઆને વાસતે પાંચ શેરની મીઠાઈ ઘણી થશે. માકલવા ચાકલવામાં તે અહીંથી આવશે, ને તેજ ખીજગમ જશે, અને મેહમુદા હવે ફટાકાને વાસતે જીત નહિ કરશે, હું તેને સુમજાવી લેઈશ. એ મુજબ શમેખરાતનો કારોખાર જેમ ખનશે તેમ હું સંભાળી લેઈશ, તે ખાખદના કરજની ફિકર તમારે કરવી નહિ."

સાસુ સાથે એ વાતો થઇ, પણ અસગરી વિચારમાં હતી કે મીયાને ફટાકા, દાડમડીથી કેવી રીતે વારું. એવટે આ હીકમતથી અસગરીએ મીયાને સુમજાવ્યો, કે વાતની વાત કહેવામાં આવે ને મીયાને માહું નહિ લાગે. મોહમદ કામિલની સામે મેહમુદાને છેડીને પૂછ્યું, "કે કેમ ખેન, તમે શમેખરાતને વાસતે શું ધારી રાખ્યુંએ ?" મેહમુદા ખોલી, "જ્યારે બાઇ દાડમડી, ફટાકા લાવશે, ત્યારે મને પણ આપશે." હજુ મોહોમદ કામિલ કાંઈ ખોલે, તે અગાઉ અસગરી ખોલી ઉઠી, "બાઇતો એવી નકામી સ્ત્રીજ તમારે વાસતે કેમ કરી લાવશે ? મેહમુદા, દાડમડી ફટાકામાં શું મજાહ હોયએ ?" મેહમુદાએ કહ્યું, "બાબીજી, જ્યારે દાડમડી છૂટેએ, ત્યારે કેવો મજાનો દેખાવ થાએએ !" અસગરી ખોલી, "મોહોમદામાં હજારો દાડમડી છૂટેએ, તે માળ ઉપરથી તમે પણ જોઇ લજો." મેહમુદા ખોલી, "વાહ ! શું ત્યારે હું નહિ છોડું ?" અસગરીએ કહ્યું, "શું તમને ખીક નહિ લાગશે ?" મેહમુદા ખોલી, "હું શું મારે પોતાને હાથે સજગાવુછ કે ?" અસગરીએ કહ્યું, "ત્યારે જેવી રીતે તમે તમારી દાડમડી ખાજને હાથે છૂટાં જોશે, તેમજ તેને અદલે મોહોમદાની જોવી, વળી મેહમુદા સાંજો એ ધણી માડી રમતએ, એમાં ખજી જવાની ધાસતીએ. એક વખતે મારા મોહોમદામાં એક છોકરાના હાથમાંથી દાડમડી ફાટી ગઇ હતી તેથી તેની ખંજે આંખો ફટી રદ થઇ, માટે એવી ગમત જોવીજ હોએતો તે દુરથી જોવી. મેહમુદા વળી તમે સાસુમાનો હાલ જીવોએ ? તેવો ઉદાસએ કે નહિ ?" મેહમુદાએ કહ્યું, "હા, ઉદાસતોએ." અસગરીએ પૂછ્યું, "કો-

ધવાર તમે એમ પણ વિચાર્યું છે, કે તેઓ શા થકી ઉદાસ છે ?” મેહમુદાએ કહ્યું, “એતો હું જાણતી નહિ.” અસગરી ખોલી, “વાહ ! તમે કહો છો કે માછને હું ધણી ચાહું છું, તે એવીજ રીતે કે ?” મેહમુદાએ પૂછ્યું, “ખારાં ભાભીજી, માછ કેમ ઉદાસ છે ?” અસગરીએ કહ્યું, “ખરચની તંગી છે, સરાફ કરને નાણું આપતો નથી, તેથી તેઓ એ ચીંતામાં છે, કે મેહમુદા દાડમડીએને વાસતે મમત કરશે, ત્યારે ક્યાંથી મંગાવી આપીશ ?” મેહમુદા ખોલી, “ત્યારેતો હું દાડમડી નથી મંગાવાની.” અસગરીએ કહ્યું, “શાખાથ—શાખાથ તમે ધણા ખારાં ખેનહો.” પછી મેહમુદાને ગળે લગાડીને તેના ઉપર ખાર કીધો. મોહમદ કામિલ આ સરવે વાત ચૂપ ખેસીને સાંભળ્યા કરતો હતો. જોકે એ વાત વાજની હતી, તેથી તેના દિલે પણ તે કબૂલ કરી લીધી, અને તેજ વખતે નીચે ઉતરીને મા આગળ ગયો, અખિ ખાલ્યો, “માછ, મેં સાંભળ્યું છે કે તમે શખેખરાતની ફિકરમાં ખેડાં છો, તો મારી ફિકર ના કરતાં, મને દાડમડી ફટાકાની જરૂર નથી, અને મેહમુદા પણ કહે છે કે હું પણ નથી મંગાવાની.”

ખરચની એક રકમતો એવી રીતે ઝોઢી થઇ. ફાતીઆને વાસતે જો રૂપિઆમાં ખાસી મીઠાઇ બની ગઇ. મોકલવા મોકલવાનો ખંદોખસત અસગરીએ પોતાને માથે લીધો. જ્યારે ખાહેરથી ભાગજો આવ્યો, તે ધરમાં નહિ રાખતાં, આપીને માણસ ગયું, એટલે તરત તે આ ધરને નામે ખીન્ને કેકાલે મોકલી દેવા લાગી. જ્યાં જ્યાં મોકલવાનો હતો તે સુખળી જીયાએ અવાર નવાર પહેંચાડી દીધું, અને જો રૂપિઆમાં ખાસી શખેખરાત થઇ ગઇ. આ ખંદોખસત જોઇને અજમતતો બળી જળી ગઇ, કેમકે તેની મોટી રકમ જતી રહી. જો કાંઈ ખાહેરથી આવવું, તે સરવે એ લેતી, અને જો ધરમાંથી જવું તેમાંથી પણ અરધું કાઢાડી લેતી હતી. વળી શખેખરાતને હલવો જો સૂકવીને રાખતી હતી, તે મહિનાઓ સૂકી વસાણાની માફક ફાકવા કરતી.

શખેખરાતની ખાદ અસગરીના ખાપનું આવવું થયું, ને નવ દસ દિવસ વાત વાતમાં યુજવી ગયા. રમજાનને ચાર દિવસ અગાઉ અસગરીના ખાપ દૂરઅંદેશખાન સાહેબ દિલ્લીમાં આવી પહેંચ્યા. અસગરીને પોતાના ખાપ આવનાર છે તેની ખબર આગમચથી હતી, અને સાસુ તથા ખાવંદને કહી મૂકેલું હતું, કે જો દિને તેહસીદાર આવશે તેજ દિને હું તેમને મળવા જઈશ. જ્યારે અસગરીને ખાપના આવ્યાની ખબર પડી, ત્યારે તરત ડોળી મંગાવી પોતાને ઘેર જઈ પહેંચ્યા. ખાપે જોતાં ગળે લગાડી, અને આંખમાં પાણી લાવ્યો. ધણીવાર સખી તેની ખબર અંતર પૂછી, અને અસગરીને કહ્યું, “તમારી ખાહેશ મુજબ ખેરઅંદેશખાન લાહેર ગયા છે, અને આહું ખાદાનું છે, તો કાલે ઈયા પરમશીને વેવાઈ સાહેબને લઇને આવી પહેંચશો. તે-

ઓનું એક કાગળ પણ મને રસતામાં મળ્યું હતું, વેવાઇ સાહેબને રજા મળી ચૂકી છે.” અસગરી એક રાત તથા ખીજો દહાડો પોતાની માતા ધરમાં રહી, અને સાંજની વખતે ખાપને કહ્યું, કે “ અગર રજા આપો તો આજે હું પાછી જઈ.” ખાપે કહ્યું, “ જાણી, એક હફતો તો રહે, હું વેવાઇને કહેવડાવીશ.” અસગરીએ કહ્યું, “ જો તમે ફરમાઓ તેને તાપેહું, મગર સસરાજીના આવ્યા આગઉ ધરમાં મારે હાજર રહેવું હરસત દિસે છે.” ખાપે વિચારીને કહ્યું, “ હા, એ વાત તો ઠીક છે.”

અસગરીના સસરાનું આવી પહોંચવું.

અસગરી ખાપથી રજા લઈને સૂરજ આથમતા આગઉ ધરમાં આવી પહોંચી. ખીજો દિને આધાની લગભગ વખતે મોહામદ કામિલના ખાપ માલવી મોહામદ ફાજલ સાહેબ પણ એકાએક આવી પહોંચ્યા. એ માલવી સાહેબ લાહોરના સરદારને ત્યાં મુખતાર હતા. એ સરકારથી તેઓને પચાસ રૂપિઆનો ફરમાહેઓ મળતો હતો, તથા મકાન અને સ્વારીના ઘોડાનો ખરચ સરદારને માથે હતો. ખેરઅંદેશખાન અસગરીની જાલામણ મુજબ લાહોર ગયો હતો, અને અસગરીનું કાગળ માલવી મોહામદ ફાજલ સાહેબને દેખાડ્યું. માલવી સાહેબ વહુનું કાગળ જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. અમગીનો કદાચ તેઓ રજા નહિ યેતે, પણ હવે વહુને જોવાના શોધથી સરદારને ધણુએક પઠાવી સમજાવી, એક મહિનાની રજા મેળવી, ખેરઅંદેશખાનની સાથે આવ્યા. જોકે અસગરી લગન ખાદ સસરાની સાથે નહિ આવેલી હતી. તેથી સસરાને આવેજા જાણી શરમને લાધે માજ ઉપર જઈ બેઠી. મોહામદ કામિલની મા ધણી અચરત હતી, કે એઓ એકાએક કેમ આવી પહોંચ્યા ! મતલબ, ખાધા પીધા પછે, વાતો શરૂ થઈ, માલવી સાહેબે ખીખીને કહ્યું, “ સાંજોજી, મનેતો તમારી નાહની વહુએ ખેંચી તાણીને ખોલાવ્યો.” અને પેલાં કાગળનો તથા ખેરઅંદેશખાનને આવવાનો સરવે અહેવાલ ખીખીને કહી અને કહ્યું, કે “ વહુને ખોલાવો.” સાસુ માલ ઉપર ગયાં ને કહ્યું, “ દીકરી ચાલો શરમાવાનું કામ નથી, તમેતો એમની જોદમાં રમેલાં છો.” સાસુના કહેવાથી અસગરી ઉઠીને સાથે ગઈ, અને સસરાને ધણુ અલ્પથી નમીને બેઠી. માલવી સાહેબ ખોલ્યા, “ સાંજો ખાઈ, હું-તો ફક્ત તમારાં ખોલાવ્યાથી આવ્યો છું; ને તમારું કાગળ જોઈને મારો જીવ ધણો ખુશ થયો છે. જોદ તમારી ઉમર અને નેકબખતીમાં જીઆદતી કરે. ખારીકીથી જોઈંધું તો અમારા ધરના ધન બાએગ છે, કે તમારા જોતાં અમારા ધરમાં આવ્યાં, ને હવે મને એકીન થઈ છે, કે આ ધરનો દહાડો ફરો છે, અને જોદ કરે છે તો કાધે તમારી મરજી, તથા તમારા વિચાર મુજબ સરવે જોદવણુ થયો.”

બે ચાર દિવસ સુધીતો યોલવી સાહેબ તરતના આવેલા હતા, તેથી મળતા બિટવામાં રાકાયા, તેમજ પેહેલા બે ચાર દહાડા રોજને લીધે ધરના કામકાજ તરફ ધ્યાન આપવાને બંધુ નહિ. એક દિને વહુને યોત્તીવાસે બેસાડી, અને અજમતને પણ યોત્તીવાસે કહ્યું, કે “મામા, હું છું તેટલામાં સરવે હિસાબ કેતાબ કરી લ્યો, જેનું જેનું લેણું રેવું હોય, તે સરવે લખાવોતો જેને જેટલું મુનાસેબ હોય, તેટલું આપવામા આવે, અને જે કાંઈ બાકી રહે તેના હકતાનો બંદોબસત કરી આપવામાં આવે.” અજમતે કહ્યું “એકનો હિસાબ હોયતો હું માઠે પણ યાદ રાખું. કણીઓ, કાપડીઓ, કસાઈ, તરકારીવાજો, હલવાઈ એ સરવેને દેવું છે, અને હજરીમલનો હિસાબ એક જીવીજ રકમનો છે. જેને જેટલું આપવું હોય તે મને આપો, કે હું આપી આવું, એટલે આપને નામ જમ થઈ જશે.” યોલવી સાહેબતો સીધા સાદા આદમી હતા, તેથી તેઓએતો આપવાનું મન કીધું, પણ અસગરીએ કહ્યું, “એમ વગર હિસાબે આપવામાં શું કાપદો? પેહેલાં દરએકનું કેટલું કરજ છે, તે જણાવે પછી તેને સુજી સમજીને આપવું જોઈએ.” અજમતે કહ્યું, “આણાથી ફારેગ થાઉંતો હું દરેકને પૂછી આવું.” અસગરીએ કહ્યું, “પૂછી આવ્યાથી શું થવાનું. જેનું લેણું હોય તે હલાં આવી હિસાબ કરી જાય” અજમત યોલવી, “બીબી, તમેએતો એક વાત યોલી દીધી, પણ હું કયાં કયાં યોત્તીવાસી ફરે? વળી તે લોકો પોતાના કામ ધંધાથી કયાં છૂટ પામે છે, કે મારી સાથે ચાલી આવશે?” અસગરી યોલવી, “મામા, કાંઈ રોજ રોજના તેડવાના નથી, એક દહાડાની વાત છે. જહને યોલાવી લાવો, સાંજના ખાણાની ગોઠવણ હું કરીશ, તમે આજે એજ કામ કરો. લેનારાએતો આપવાનું નામ સાંભળતાંજ દેડતા આવશે. હજરીમલ બે કોસ ઉતર કચેરી સુધીતો ગયો, ત્યારે અહીં આ આવતાં શું તેના પગમાં મેદી લાગી છે? વળી દૂર કોણ છે? તરકારીવાજો, કસાઈ, કણીઓ, હલવાઈ સઘળાએ આ એજ ગનીમા છે. ફક્ત કાપડીઓ અને હજરીમત દૂર છે. એ બેને કાનપર રાખો, ને આએ ફૂટકલ હિસાબ આજે નક્કી કરી નાખો.” અજમતની કાંઈ રીતે મરજી નહી હતી, કે હિસાબ થાય, પણ અસગરીએ વાતોમાં તેને એવી ધાખી કે કાંઈ જવાબ બની નહિ આવ્યો.

અજમત ડોશીનાં કરતુકોનું કુટવું.

સૌથી પેહેલાં હલવાઈ આવ્યો. તેને પૂછ્યું કે “લાલા, તમારું શું નીકળે છે?” હલવાઈ યોલવી, “૩૦ રૂપિયા.” પૂછ્યું કે, “શું શું ચીજ તમારે ત્યાંથી આવી હતી? ત્રીસ રૂપિયાતો ઘણા વધારે કહે છે.” હલવાઈએ કહ્યું, “સાહેબ ત્રીસ રૂપિયા શું ઘણા છે? પંદર રૂપિયાનો સમાનતો આ વેજાની સબેખરા-

તના તહેવારમાં આવ્યો, તેમાજ ફક્ત એક રકમ દસ સેર ચુણીની છે.” મોહમદ કામલની મા બોલી, “અરે યાની ચુણી ! આએ વખતેતો અમારે ઘેર ને કાંઈ રાંધણું રંધાણું તે સરવે રાકડે બજારેથી આવ્યું.” એ સાંભળી અજમત ઉજલી ફકે યઈ ગઈ, અને હજવાઇને કહેવા લાગી, કે “તે દસસેર ચુણી તેં એએના હિસાબમાં કેમ લખી નાંખી ? તેતો ખીજાં ધરને વાસતે હું લઈ ગઈ હતી, ને તને જણાવ્યું હતું” પણ.” હજવાઇએ કહ્યું. “મનેતો તમે કોઈ ખીજાં ધરનું નામ નહિ કહ્યું, એજ સાહેબના નામથી લઈ ગયાંછો, નહિતો મને શું કાપદો હતો, કે ખીજાની ચીજ એએના નામે લખ્યું ? મનેતો ખીજા કોઈ સાથે પીછાણુ પણ નથી.” આથી અજમત સાંઈ પડી કાંઈ બકવા લાગી. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ઠીક, ચુણીની રકમ ફાહાડી નાખો, અને ખીજા ચીજો ખતાવો.” દૂધમાં તેણે એવી રીતે કેટલીએક ચીજો કહી કે ને કદી ધરમાં આવેલીજ નહિ હતી. ચારસેર બાલુસાંઈ મીઠાઈ “મોલુદશરીફ” ના બેકને વાસતે આવેલી જણાવી. પણ રમુજતો એ હતી, કે અહીઆં કદી કોઈએ મોલુદની મજલસ કીધીતોજ નહિ ! એવી રીતે સરવે રકમો ૨૬ કરતાં ફક્ત છ માત રૂપિઆ ખરેખરા નીકળ્યા, બાકી સરવે જૂકું હતું. આથી મોલવી સાહેબને જીવ બગી ગયો, અને ધણેજ ગોરસો ઉભરાઈ આવ્યો, તેથી પૂછ્યું, “કેમરે નીમકહરામ અમજત ! એવુંજ દુનિઆંબર કરજ તુંએ આ ધર ઉપર કરી ચૂક્યું કે ? અને એજ રીતે બે ધરને ધૂજમાં મેળવ્યું છે !”

હલવાઈનું થઈ ચૂક્યું, પછી તરકારીવાળો આવ્યો, તે બોલ્યો “મીયાં, મારે તો રાજના ઉકરે છે, રાજ બે આનાની તરકારી.” મોહમદ કામલની મા બોલી, “અરે ! સેરબર તરકારી મારા ધરમાં આવે છે, તે રાજના બે આનાની થઈ ?” તરકારીવાળો બોલ્યો, “બાઈ સાહેબ, મારી દુકાનેથી અજમત દરરોજ ત્રણ સેર લાવે છે.” અજમત બોલી, “હા ત્રણસેર લાવું છું, એક સેર તમારા નામથી, તથા એક સેર મારી છોકરીને વાસતે, અને એક સેર ખીજાં ઘેરને વાસતે, હું કયાં નામુકર જાઉં છું ? એ સુએ સધળું તમારે જામે અડાવે છે.” તરકારીવાળાએ કહ્યું, “અરે બેઇમાન જુડીયા, અસલથી તું આજ ધરને હિસાબે ૩ સેર લાવતી હતી, ને જ્યારે તેના રૂપિઆ મળતા તે પણ એજ ઘેરથી મળતા હતા” હવે કસઈ અને કણીઆનો હિસાબ થયો, તે તેમાંથી પણ હજારે કગાઈ નીકળી, અને શખેત થયું કે અજમત આ ધરના સોદામાંથી પોતાની દીકરી ખેરાતન તથા બે ત્રણ પડોશણેના ધરમાં પ્રફ પાડતી હતી, અને આ ધરના નામે સોદા લાવતી, ને ખીજા જગેએ વેચી નાખતી. એવી રીતે સાંજ તલક પરચુરણુ હિસાબ થયો. હવે ફક્ત કાપડીયો અને હજારીમજ બાકી રહ્યા. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “હવે આને મુબતથી રાખો, કાંઈ જોઈ શકાયું.”

પણ મોહથી સાહેબે હજવેથી કહ્યું, કે એવું મહિ બને કે અજમત નાસી જાય.” અસમરીએ કહ્યું, “ધરખાર, છોકરાં બચ્ચાં છોકીને ક્યાં નાસી જવાની હતી. હા, જો શરમવાળી હોયતો કાંઈ ખાધ પીને કરે, પણ એવી શરમવાળી હોતોતો આવું કરમ કેમ કરતે. તેપણ એવી સંભાળ રાખવી સારીછે, તે ફક્ત એટલીજ કે બાહર જાએ આવે તે કોઈ આદમી નોખા કરે.” મોહથી સાહેબનાં ખીદમતગારે જે સાથે આવેલા હતા તેમાના એકને છુપું કહી રાખ્યું હતું, કે “અજમતને આવતી જતી નોખા કરજો.” જ્યારે આધારી કારેગ થયાં, ત્યારે અજમત ધીમે ઉડીને બાહર આવી. પેલા ખીદમતગાર પણ પછવાડે પછવાડે લાગુ રહ્યો. અજમત પેહેલાંતો પોતાને ઘેર બંધ, અને ત્યાંથી બાંધ બગાડમાં મારીને, તીરની પાસે સીંધી કાપડીવાને ઘેર જઈ તેને સાદ માર્યો. કાપડીયા ધભરાઈને બાહર આવ્યો, ને બોલ્યો, “માઠીખાઈ, તમે આ વખતે ઘલાં કાંએ ?” અજમતે કહ્યું, “કે મોહથી સાહેબ આવેલા છે, જેનું જેનું દેવું છે, તે સમજાનો હિસાબ નફી થાયછે. કાલે તમોને પણ મોહાવશે, ત્યાં જાએ તો એવી વાત નો કરશે, કે જેમાંથી મારી ફજેતી થાય.” કાપડીયાએ કહ્યું, “હિસાબ કરવામાં તમારી ફજેતીની શું વાત છે ?” અજમત બોલી, “લાલા, તમે તો જાણો છો, કે એ કમખખત બાલકચ્છણી માટી હોય છે. શેઠના હિસાબમાં હું પોતાને વાસતે પણ તમારી દુકાનેથી કોઈ કોઈવાર શીટીન, નેનસુખ અને જમદાની લઈ ગઈ હતું.” કાપડીયાએ કહ્યું, “હું શું જાણું, કે તમે પોતાને વાસતે શું શું લઈ ગયાં છો ?” અજમતે કહ્યું, “મને આ વખતે હિસાબ કરવાનું તો બાલુ નથી, પણ જે આર-થાન જમદાની અને શીટીન, નેનસુખના તથા દસ ગજ રંગીન કપડ મારે હિસાબે નીકળશે. ત્યો, આ મારા હાથની આર બંગડી. એ સોળ રૂપિઆની છે, ધસાવાથી એક રૂપિઆ એછા થયો હશે. પંદર રૂપિઆ મારે નામથી જમે કરવા, અને જે આર રૂપિઆ જે મારી ઉપર બાકી નીકળશે તે આપવાને હું હાજર છું.” કાપડીયાએ કહ્યું, “બંગડીએ તમે આપો છો તો ખેર, હું તે લઈ રાખું છું, પણ રાતનો વખત છે ને ખાવું દુકાન ઉપર છે, તે સિવાએ શું જણાએ કે શું આવું છે, ને શું આપવાનું છે ?” અજમતે કહ્યું, “આ વખતે મારી આખર તમારે હાથ છે, જે રીતે ખતી થકે તેમ ચલાવજો.” એમ કહી કાપડીયા પાસેથી રજા લઈ પાંચવી હજારીમનને ધર જઈ પહોંચી.

હજારીમન પણ અજમત થઈ બોલ્યો કે “આ વખતે તમે ક્યાંથી ?” અજમત તેના પગપર પડી, અને રડીને કહેવા લાગી, કે “મારાથી એક જુન થઈ છે.” હજારીમને પૂછ્યું “તે શું ?” અજમત બોલી, “તમે કપૂલત આપો, કે માફ કરીશ તો હું કહું.” હજારીમને કહ્યું, “વાતતો કહે !” અજમતે કહ્યું, “આર મહિના થયા, બાહોસ્થી ખરખરું આવ્યું હતું, ને મોહથી સાહેબે ૧૦૦ રૂપિઆ તમારે

સાઈ મોહલ્યા હતા, તે મારે હાથે ખરચાઈ ગયાછે, અને ઘરમાં મેં ધાસતીને મારે જણાવ્યું હતું નહિ. હમણાં મોલવી સાહેબ આવી પહોંચ્યાછે, તેઓ તમીને હિસાબને વાસતે બોલાવનારછે. હું એ રૂપિઆનું કેકાણું લગાડીશ, વાસતે તમે એ રકમ જાહેર કરતાનો.” હજારીમલે કહ્યું, “બે ચાર રૂપિઆની વાત હતેતો હું કદાચ છુપાવી લેતે, એટલા સો રૂપિઆનો મારેથી છુપાવી શકવાના નથી.” અજમતે કહ્યું, “શું એટલા સો રૂપિઆનો પણ મારે એવખાર નહિ ?” હજારીમલે કહ્યું, “ખરી વાતતો એએ, કે તમારે એક કોરીનો પણ એવખાર નથી, જે ઘરમાં તમે ઉમરબર પરવરશ પાખ્યાં તેમનીજ સાથ તમે આવાં સલુક કીયાં, તો ખીજની સાથે તમે કેમ ચૂકો તેવા આશામી છો.” અજમતે કહ્યું, “હા લાલા, બ્યારે ખૂરો દહાડો માથે આવેએ, ત્યારે સૌ દુશમન થઇ જાએએ. ખર, જે તમુને એવખાર નથી, તો આ મારી દીકરીની પહેાંચીઓ તથા બાજુબંદ લઇ લ્યો.” હજારીમલે કહ્યું, “હા, એ લેવડ દેવડની વાતએ, પણ દિસ હોએતો માલ પારખ્યામાં આવે, ત્યારે જણાએ કે કેટલાનેએ, અટકળથી તો એ માલ પચાસ ચાલાકનો હશે.” એજમતે કહ્યું, “એહો ! લાલા, એવો જુદમ ના કરો. હજુતો ચાર મહિલા થયા બધી જણુસ નવી કરાવીએ, સો સંવાસોની લાગટ થએનીએ.” હજારીમલે કહ્યું, “એમ ખુર માનવાનું શું કારણ, તમારી ચીજ સોની હોય, હઆ બસોની, કોઈ કાહાડી તો નથી ખાવાનું, તોળાવ્યાથી જેટલાની ડડથે ભે જણાશે.” એ સરવે બંદોબસત કરીને અજમત ઘેર પાછી આવી. આણી તરફ મોલવી સાહેબનો ખીદમતગાર આગમચથી હોડતો આવ્યો, ને સરવે વાત મોલવી સાહેબને જણાવી, અને મોહમદ કાચેલની માની મારફતે અસગરીને પણ ખખર પડી.

સહવાર પડીતો કાપડીઆ તથા હજારીમલને બોલાવી મંગાવ્યા. હિસાબ તપાસતાં કાંઈ તકરાર થવા લાગી. અજમત ચીરઠાઈ ચીરઠાઈને મોલવી હતી. કાપડીઆએ કહ્યું “તું ખુડીયા શું બડબડ કર્યા કરેએ, લે તારી ચૂંકીઓ, તુંતો પંદર રૂપિઆની કહેતી હતી, બજારમાંતો નવ રૂપિઆની અંકાએએ.” તેમજ હજારીમલે પણ પહેાંચે તથા ચૂડા કાહાડીને સામે ચૂકયા, અને અજમતને કહ્યું, “નહિજ એ માલ અમારે કામનો નથી.” મોલવી સાહેબે કાપડીઆ તથા હજારીમલ બન્નેથી પૂછ્યું, “કેમ ભાઇ એ શું ચીજી છે ?” ત્યારે બંન્નોએ રાતગી વાત જાહેર કીધી. આ વેળા અજમતના મોંપર ગોયા લાએ ખાસડાં પડતાં હતાં. હિસાબ નફી થઈ ચૂકયો, ને મોલવી સાહેબે આપવાને સાઈ રૂપિઆ કાહાડયા, અને જેના જેટલા વાજખી નીકળતા હતા, તે પેટે અરધા અરધા સરવેને આપ્યા અને કહ્યું, મેં લાહેરથી રૂપિઆ મંગાવેલાએ, તે પાંચ દસ દિવસમાં આવશે, ને બાકીના પણ

ચૂકથી આપ્યામાં આવશે, સઘળાઓએ પૂછ્યું, કે “અજમતની ઉપર ને અમારું નીકળે છે તે કંઈ પાસેથી લખ્યે ?”

આ વાતો ચાલવી હતી, તે માસુબમ ને નિશાજે જતો આ તરફ આવી લાગ્યો તે સાંભળતો ગયો. તેણે જાંબને તમાશા આનમને કહ્યું, કે “આજિતે અસગરી ખેનના દરવાજા પર જામી બીડ થયેલી છે, ને તેમના સસરા હિસાબ કેતાબ કરે છે.” તમાશા આનમ એ સાંભળતાં જ ડાહીમાં થેરી આવી પહોંચી. ઉતરીને અસગરી ઉપર રાહોંસો કીધો, “કેમજી, તમે મને ખબર નહિ કીધી તો શું થયું ?” અસગરીએ કહ્યું “હજીતો હિસાબ ચાલે છે, એ બખેડા થઈ ચૂકતે તો હું તમોને ખબર કરતે.” પછી મોત્રથી સાહેબે તે લોકોને કહ્યું, કે “અજમત પાસે ને લેહેલું હોય તે એની પાસેથી લ્યો,” અને અજમત તરફ માટું કરીને બોલ્યા, “હજરત, એઓના રૂપિઆ આદા કરો.” અજમતે આંખો નીચી કરીને કહ્યું, “મારી પાસે ઘીકરીનું ઝવેર છે, તેમાંથી એઓ પોતપોતાનું સુજી સમજીને લે.” છોકરીનું તમામ નેવરતો તરકારી વાજો, કસાઈ, દાણાવાજો, કાપડીઓ એઓના અરધા માગતામાં આવી ચૂક્યું. હજરીમલના સો રૂપિઆને વાચતે રહેવાનું ઠીકરું ગીરવી રાખ્યું પડ્યું. સ્ટાંપના કાગજ ઉપર લખત પતર કરી ચાર ચારા માણમની સાંખ કરાવી. પછી મોત્રથી સાહેબે અજમતને કહ્યું, “બસ, હવે તમે ખેર સાથે મહાંથી સીધાથી આવો, તમે જેવાં નીમકહરામ, દગલખાજ, ખેમમાન આદમીનું અમારા ઘરમાં કાંઈ કામ નથી.” અસગરી બોલી, “એતામાં નીમકહરામી ઉપરાંત એક ખીજી પણ સેફત હતી, તે એકે ઘરમાં ટુંટો ઉભો કરાવાની તદખીર કરતાં હતાં. કેમ અજમત, પેલાં બજીઆંની વાત યાદ છે ? જેની મેહમુદાના ભાઈએ ફરમાથ કીધી હતી, અને તમે મારી તરફથી જાંબને જૂડું કહ્યું હતું, કે વહુ કહે છે કે ‘મારું માથું દુખે છે !’ કહોતો સહી, ક્યારે તમે મને કહ્યું હતું અને ક્યારે મેં માથું દુખવાનું બાહાનું કીધું હતું ?” અજમતે કહ્યું, “ખીખી, તમે માણ ઉપર કુરાન પઢતાં હતાં, હું કહેવા ઉપર આવી ત્યારે તમોને વાંચતાં જોઈ પાછી ફરી આવી.” અસગરીએ કહ્યું “ત્યારે માથું દુખવાની વાતતો તમે તમારાં દિલમાંથી જ ઉભી કીધી નહિ ?” અજમતે કહ્યું, “મેં વિચાર્યું કે સવારથી હમણાં ચાંતીતો તમે વાંચ્યા કીધું છે, તો હવે ચૂકામાં કયાં માથું દુખવશે.” અસગરીએ કહ્યું, “વારું, પાહણ પર જવાની વાત તમે શું મતજામથી કહી હતી ? મેં તમારી સાથ વાત કીધી હતી યા તમે મને કહેતાં સાંભળ્યું હતું ?” એનો કાંઈ જવાબ અજમતથી નીકળ્યો નહિ, પછી અસગરીએ પેલું જાહેરનામું કાંઠાડીને મોલવી સાહેબની સામે મૂક્યું, અને કહ્યું, કે “જીઓ, આ ખીખી અજમત કેવા ગુણુની છે ? પોતે જ મે હેલાની ભાગજેથી જાહેરનામું ઉખેડી લાવી, પોતે જ ઘર પર એક-

રાડકું, અને પોતેજ સાસુમાએને કહેવા દોડી મઘ!" અસગરી એ વાતો કહેતી હતી, કે મોલવી સાહેબનો એહેરો લાલ વધ આવતો હતો. એણીમિર તમાશાખાનમ દાંત પીસી રહી હતી. મોલવી સાહેબે કહ્યું, "તને ફક્ત કાં-હાડી મૂકવીજ બસ નથી, તું જબરી બદલત આરતછે." એમ કહીને પોતાના ખીદમતગારને બોલાવ્યો ને કહ્યું, કે "બાહાદર, આ નાપાકને પોલીમમાં લઈ જા, અને કાગજપર એનો સરવે લાલ હું લખી આપું છું." અસગરીએ મોલવી સાહેબને કહ્યું, કે "બસ, હવે એ પોતાની સજાએ પહોંચી મઘ, પોલીમથી એને માફ રાખો." પછી અજમતને ઈશ્વરત કીચી કે વડી જા. બલકે દરવાજા ઝૂંધી તે અજમતની સાથે મઘ.

એવી રીતે અજમતને તેના કરતુકો પછી કાહાડી મૂખી. તે પોતાની છોકરીને ઘેર જઈ પહોંચી, તો તેની છોકરી બનાની પેઠે તેને વળગી. તે બોલી, "મા, હું નહિ કહેતી હતી, કે એવી ભૂટ તમે ન ચલાવો? સો દહાડા ચોરના તો એક દહાડા શાહનો. એવું નહિ થાયે કે કોઈ દહાડા પકડાઈ જાયો. પણ તમે કોઈનું માન્યું નહિ, ઠીક થયું, જેવું કીધું તેવું પામ્યાં. હવે સાસરામાં મારું નામ જૂઝું ના કરો, જ્યાં તમારો જોદા મોકલે ત્યાં ચાલો જાયો. મારા ઘરમાં તમારું કામ નહિ. જલુશો ઉપરતો મેં પાણી મૂક્યું, કીસમતમાં હશે તો ફરી મળી રહેશે."

એવી તદખીરથી જોદા જોદા કરીને અસગરી પોતાના દુશમનને કાહાડવા છિપર ફતેહ પામી, ને ઘરને સંકટમાંથી છોડવ્યું. જ્યારે અસગરીના મનભાવતો સૂકાદો ધર્ષ, ગયો, ત્યારે અસગરીએ બાપને ઘર જતાની ફરીથી રજા લઈ રાજપુરીથી માને ઘર આવી. એક અકવાડીકે બરાબર ત્યાં રહી, અને જે જે વાતમાં બાપથી મજાહ લેવાની હતી તે લીધી. બાપે પૂછ્યું, "અજમત નીકળી મઘ?" અસગરીએ કયું, "સરવે બખેડો તમારી પુના-હથી સાંત થયો. જે વડા ભાઈ લાહિર નહિ જતે, તો સસરાજી નહિ આવતે, કે નહિ વરસોનો આ હિસાબ નકી થતે, કે નહિ અજમત નીકળતે." ખાનસાહેબે પૂછ્યું, "હવે ઘરનો કારોબાર કેમ ચાલશે?" અસગરીએ કહ્યું, અજમતના નીકળતાંજ હું અહીંઆં આવી છું, હવે કારોબાર શું સુશકેલકે? સૌમાં એજ અજમતની મોહોકાણુ હતી. હવે હું સરવે જોઈ ભાંજી લેઈશ." ખાન સાહેબે પૂછ્યું, "બાંજી શું શું તમે ઘરમાં સુધારો કીવો?" અસગરીએ કહ્યું, "હજી મેં કર્યું જોયું સાંભળકું નથી, શરૂથીજ અજમતનો બખેડો વચમાં આવ્યો. હવે ધરાદોછે કે હરેક વાતની ચોકસી અને મોઠવણુ કરે, અને ચાહાણું જોદાનુછે, તો તમોને કાગજની મારફતે જાણુ કરતી રહીશ." ખાન સાહેબે અસગરીના નેકાહ બાદ તેને દસ રૂપિઆનો મહિનો મુકરર કરી આપ્યો હતો, તે છતાં અસગરીને પૂછ્યું કે "અગર તમોને ખરચની તંગી

પડતી હોએતો હું કોઈ રૂપિઆ તમને આપતો જાઉં?” અસગરીએ કહ્યું, “પેલા દસ રૂપિઆ મારી જરૂર કરતાં વધારે છે, બલકે આજ સંસીના સખળા રૂપિઆ મારી પાસે આનામત છે, હવે વધારે લખને હું શું કરવાની હતી, જો જરૂર પડશે તો હું પોતે માગી લેઈશ.”

સાસુ વહુનું મલી ભેટીને ચાલવું.

અસગરી બાપ પાસેથી રજા લઈ સાસરે આવી, ત્યાં આવતાં જોયું કે સાસુ ચૂલો ફૂંકે છે. અસગરીએ અચરતીથી પૂછ્યું કે “શું હજુ તલક કોઈ દાસીને નથી રાખી?” સાસુ બોલ્યાં કે “રહેવાનેતો ઘણીએક આરતો આવી, પણ પગાર સાંભળીને હીમત નથી થતી કે કોણને આકરીએ રાખું, અજમત જૂંડીતો હતી, પણ આઠ આનાને મહિને પચીસ વરસ તેને આકરી કીધી, હમણાં જે કોઈ દાસી આવે છે, તે બે રૂપિઆને મહિનો ને આધાનું માગે છે, એથી આજાનું નામ નથી લેતી, મેં તમારા આવવાપર રાખ્યું હતું.” અસગરીએ કહ્યું, “દાસીતો એક મારી નજરમાં પણ છે, પણ મહિનો તે પણ જ્યાં માગે છે, કફાયતનેસાની નાહની બેન દેઆનતનેસા રાંધીસીધી સર જે જાણે છે, અને એકવાર કફાયતનેસાએ કહ્યું પણ હતું, કે “કોઈ સારું કેશુણું હોયતો દેઆનતનેસા આકરી કરવાને ઉમેદવાર છે.” મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “તે શું પગાર લેશે?” અસગરીએ કહ્યું, “તેતો પોતાને મોઢથી ત્રણ રૂપિઆ, ને આધાનું કહે છે. પણ સમજાવીઆથી કદાચ બે રૂપિએ રાજી થશે.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “બે રૂપિઆ ને આધાનું આપવું હોએતો આપણી સામેબાર ભોંડું ફરીવારાની બેરી ચુનીયાની મા આજીજી કરે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “ચુનીયાની માને હુંતો ચાર આનાને મહિને પણ નહિ રાખું.” મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “આરે કેમ?” અસગરી બોલી, “પડોસમાં રહેનાર આદમી જુરી આંખથી જોએ, અને જે સીજ આહે તે ઘરમાં લઈ જઈ મૂકી આવી. વળી પાસે પાસે ઘર થયુંતો વારેવાર ચુનીઆની મા પોતાને ઘેર જ્યા કરવાની, અને ઘણું કરી રાતના પણ પોતાને ઘેર રહેશે.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “બપુસુની બેરીએ પોતાની દીકરી જોલફનને વાસતે મને ઘણી વખત કહ્યું છે, અને જોલફનતો સર્ધઆદ શીરોજવા બંગલામાં રહે છે.” અસગરીએ પૂછ્યું, “પેલીજ જુલફન કેની? જે બની થનીને રહે છે?” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું “હા, બનીથનીને શું રહે, હમણાંજ પરણી છે, કપડાં લત્તાનો જરા શોક છે.” અસગરીએ કહ્યું, “એવું આદમી પણ નહિ રાખવું જોઈએ.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “જોલફનની મા ખુદ પોતે આકરી કરવા રાજી છે.” અસગરી બોલી, “તેની સાથે એક પૂછડું નાહની દીકરીનું વ-

જગેલું છે, તે એક પણ માને ઊડતી નથી, ત્યારે નામ તો એક આદમીનું થયે, ને આશી તો ખમ્બે જાયું.” મોહામદ કામિલની મા ખોલી, “ખીજું તો કોઈ માણસ મારા ધ્યાનમાં નથી આવતું.” અસગરીએ કહ્યું, “જુઓ, પેલી દુઆનતનેસાને ખોલાવીશ.” મોહામદ કામિલની મા ખોલી, “પણ પગારનું કેમ થયે.” અસગરીએ કહ્યું, “હમાનદાર આદમી તો એણે પગારે મળવું મુશકેલ છે, એવાં લોકોને ખીની જગાએ ત્રણ આપવામાં શુભ છે, પણ અજમત જોવીને આઠ આના આપીને ઘર ભટાવવું પસંદ નથી. આ કહેવત સાચી છે કે “ગેરાન બ હેકમત, અરબાન બ હલલત.”

આજનું આણું તો સાસુ વહુએ મળીને રાંધી સીધી લીધું, જમ્યા પછી અસગરી મેહમુદાને સાથે લઈ માળ ઉપર ગઈ. ભ્યાંઝંઝી મોલવી સાહેબ સહેલા હતા, ત્યાંઝંઝી અસગરીએ માળ ઉપરથી ઉતરવાનું ઘણું કમ કીધું હતું, ફક્ત સહવાર ને સાંજના નીચે ઉતરતી હતી. તેમજ મેહમુદાને પણ મને કીધી હતી, કે “દર વેળા નીચે ના જ્યા કરો.” મેહમુદા તો ઊંચકરી હતી, તેણે પૂછ્યું કે “ભલી બાઈ વાઈ કેમ ?” અસગરીએ કહ્યું, “વડાઓની સાંધે વારેવાર ક્ષ્યા કીધામાં મલાહજો નહિ.” બાધા પછી ધરના હિસાબ ફતાવની બાબદમાં મોલવી સાહેબ તથા ખીખી વચ્ચે ભાંજગડ થવા લાગી. ખીખીની ફરિયાદ એ હતી, કે તમે “ખરખનું” ઘણું થોડું આપો છો, ને અહીંઆં લગન વીવાહ, સગાં વહાલામાં આપવું લેવું, આપવું જવું, તીરથ તહેવાર સરવે મને કરવું પૂડે છે.” મોલવી સાહેબ કહેતા હતા, કે “મહિને દહાડે વીસ રૂપિયા કાંઈ થોડા નથી.” તમારામાં કારોબાર કરવાનો સલીકો નથી તેથી કરી ધરમાં ખરકત નથી રહેતી.” એટલામાં મોલવી સાહેબે મેહમુદાને ખોલાવીને કહ્યું કે “ભાલીને ખોલાવી લાવ.” અસગરીએ તેડવાનું સાંભળ્યું તો ધભરાવા લાગી, કે આ વખતે શા વાસતે ખોલાવે છે. મેહમુદાને પૂછ્યું, “નીચે શું છે ?” મેહમુદાએ કહ્યું “ભાંજગડ ચાલી રહી છે.” અસગરી ગઈ તો મોલવી સાહેબે કહ્યું, “કેમ દીકરા, હવે કારોબાર કોણ કરે ?” અસગરીએ કહ્યું “સાસુમાએ જેમ હમણાં ઝંઝી કરતાં હતાં તેમ કરશે.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “એમના કારોબારનો નતીજોતો જોઈ લીધો. વીસ રૂપિયા મહિને દહાડે જે ધરમાં આવતા હોય તે ધરની આવી ઝરત હોય, કે નથી લાએકનું કોઈ વાસણું, કે નથી ધજતની કોઈ ચીજ ! અગર કોઈ વેળા એક અમરો શરખત જોઈએ તો ખોદા વાસતે તેનો સામાન પણ ધરમાંથી નથી મળવાનો.” અસગરીએ કહ્યું, “સાસુમાની એમાં કાંઈ કઢર નથી, કંગાલ અજમતે ધરને ખરાબ કરી નાખ્યું.” મોલવી સાહેબ ખોલ્યા, “એઓમાં ધર સાંભાળવાની અકલ હોતેતો અજમતની શું તાકાત હતી; અજમત ચાકરડી હતી કે ધરની ધણી હતી ?” અસગરીએ કહ્યું, “પચીસ વરસનું પૂરાણું આદમી જ્યારે ભટવા પર કમર

ખાંધિતો તેના ફરિયાને કોણ સમજી શકે ? એવાં જીવના આદમી પર તેા કાંઈ શક પણ નખાઈ નથી શકતો.” માલવી સાહેબ બોલ્યા, “આખર તમિને શક ઉપ-
 ન્યો કે નહિ ?” અસગરીએ કહ્યું, “મને ક્યાંથી શક આવતે, તેના અભાગ્ય તેથી
 તેણે આડી ચુગલી કરવા માંડી, ને ઝૂતા સાપને જગાડયો.” એવામાં સાસુ
 બોલ્યાં, “પચાસના પગારમાથી તેા તમિ પોતાના એખલા જીવને વાસતે ત્રીસ
 રૂપિઆ રાખો, અને અહીંઆં આખા કબીલાને વાસતે શું વીસ રૂપિઆ બચા !”
 માલવી સાહેબે કહ્યું, “ઘરનો ખરચ ને બાહેરનો ખરચ કાંઈ ખરોખર થઈ શકે ?
 તમિ તેા મને એકલો જ જાણ્યો અને આકરો, ઘોડો, ધર, કપડું લતુ ક્યાં
 ગણ ?” ખીખી બોલ્યાં, “ધર અને ઘોડો તેા સરકારથી મળેછે.” માળવી
 સાહેબે કહ્યું “ઘોડો મળ્યો પણ ઘણા, ધાસતો મને ગીરોથી ખવડાવવા
 પડેછે. આર રૂપિઆનો ઘોડાવાજો અને ધરની મરામત, તે ઉપરાંત સરકાર
 દરખાસ્તની શક્તિ મુજબ લેવું દેવું હજાર પંચાતીએછે, નથી જાણ્યો કે હું
 કેવી રીતે ગુજારો કરું છું.” અસગરીએ સાસુની તરફ મોઢું કરીને કહ્યું,
 “સાસુમા, વીસ રૂપિઆમાં તકરાર કરવાથી શું ફાયદો, ને મળેછે તે પર હજાર
 શોકરછે. ઝાદા સમરા બાવાની કમાઈમાં ખરકત આપે એ પણ હજારેછે.”
 સાસુએ કહ્યું, “ઠીકરી, મારાથી તેા વીસમાં ધર નહિ ચલાવાવું.” અસગ-
 રીએ ઇશારતથી સાસુને ઘોખાડયાં, અને માલવી સાહેબને કહ્યું, “તમારી
 મરજી હોએતો એમાંથી પણ બે રૂપિઆ ઝોછા આપો, પણ ને કાંઈ આપો
 તે દર મહિને મહિને મળયા કરે. ત્યારે વખતે પૈસા નથી હોતા, ત્યારે જરૂર
 લેવા પડેછે, અને કરજથી ધરની રહીસહિ ખરકત પણ ઉડી જાએછે.” મા-
 લવી સાહેબે કહ્યું, “દેશી સરકારમાં પગારનો દસતૂર ઘણો ખરાબ હોએછે.
 કોઈવાર છ મહિને વેંહચણી થાએછે, ને કદી વરચ દહાડે મળેછે, એ સખ-
 બથી ખરચ ચોકસ વખતે બની નથી આવતો, પણ હું હજારીમલને કહેતો
 જઈશ, કે મહિને ને મહિને તમિને વીસ રૂપિઆ આપ્યો જાએ.” અસગ-
 રીએ પૂછ્યું કે “સરાફને સોંપી જશો તેા, તે તમારી પાસે વ્યાજ માગશે ?”
 માલવી સાહેબે કહ્યું, “નહિ વ્યાજ શું લે. અમારી સરકારમાં પણ એવું
 ઘણુંદેણ ચાલેછે, ત્યાંથી હોકમ મોકલાવીશ.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્યારે તેા
 ઘણું સારું.”

અસગરી ઘરનો કારોબાર ચલાવવા લાગી.

ટૂંકામાં, વીસ રૂપિઆ દરમાહેએ નકી થયો, પણ મોહોમદ કામિશની
 માને તે નાપસંદ બાગ્યો, તેથી હલુસે જઈને અસગરી આગળ બખાડયાં.
 અસગરીએ કહ્યું, “ઝાદા કરેછે તેા ઘેર વીસ રૂપિઆમાં હું ચલાવી આ-
 વીશ, તેની તમિ કાંઈ ફિકર ના કરો, અને ખરેછે કે માલવી સાહેબ ત્રીસ

રૂપિઆ થાણે ઝોઘામાં પોતાનો કાબુ દરૌમત રાખી નથી શકતા, સુખતા-
રીની નોકરીમાં પેહલાં તે ઉપરની પેદાશની કોઈ વાત નહિ, અને જો કાંઈ
હોયે પણ તે માલવી સાહેબ કેમ લે ? માટે ખોટું નહિતો શરવા. માલવી
સાહેબ પોતે ઈલામાં રહે ને બે ચાર રૂપિઆ ધરમાં જ્યાંદે પણ આવે તે
સુનાસેબ નથી.” એ સાંભળી સાસુ ચૂપ રહ્યાં. અમગરીએ દેવ્માનતનેસાને
માલાવી મંગાવીને કહી કાવીને બે રૂપિયા તથા આધાપર રાજી કીધી, અને
જાણાવી દીધું કે, “દેવ્માનતનેસા ! અચરદાર કોઈ વાત એવી નહિ થાયે, કે
જેથી તમારા એતબારમાં ફરક પડે, જેવી રીતે તમારી વડી બેન અમારા
ધરમાં રહેછે તેજ માફક તમારે રહેવું.” દેવ્માનતનેસાએ કહ્યું, “બીબી,
ખોદા તે વખતે મોત આવે, કે પરાયા માલપર નજર કરે, કાંઈ જરૂર પડીતો
તમારીથી માગીને આઈશ, પણ જ્યાંજ્યાં હુકમ નહિ મળે, ત્યાંજ્યાંથી ચાખવું
દરામ સમજાવું.”

ઈંદને આગલે દિને માલવી સાહેબ તે લાહોર સીધાંથી, અને અગત
જોગી શરવે ચીજો અમગરીએ સામગ્રી મંગાવી લીધી. તેમજ હમિયાં મો-
સમ પર સમી જોઈને સામગ્રી ચીજો લઈ ભરી રાખતી હતી. મરચાં, કાંદાં,
ધાણુ, અનાજ, દાળ, ચોખા, ખાંડ, લાકડાં, છાણું, પોટા, કણુ, મેથી, શ-
લગમ, સુવાની ભાજી, ઈત્યાદિ ઘટતે વખતે ખરીદ કરી મુકતી હતી. ધરમાં
દાસી સુધ્યાં પાંચ આદમી હતાં. અંબે વખતે ઠાા શેર ગોશત આવતું
હતું, સૌમાંથી દવાનતનેસા બે વાણી કરતી, અરધામાં તરકારી અને અરધું
સાકું. કોઈવાર અરધામાંથી કવાબ બતાવતી. દિવસમાં એકવાર દાળ, અને
દર માતમે દહાડે પલાવ અથવા મીઠા આવણોનો ધારૈ કીધો હતો. ધરમાં
બે ત્રણ જાતની ચટણી, તેમાં કોઈ ચાશનીદાર, કોઈ કુદનાની, કોઈ સરકાની
હતી. બે ચાર તરૈહનો મુંરખો બતાવી રાખતી. તે ઉપરાંત અનારનું,
લીંચુનું, શેકજખીનનું શરખત. શરખતે બનકથા, શરખતે બીલોફર, શરખતે
ફાલસાની એકેક ખાટલી બતાવી મૂકતી. દરએક જાતનો જરૂરી સામાન ધર-
મા હાજર રહેતો હતો. એવા સામાન છતાં દર માસે પંદર રૂપિઆથી વધારે
ખરચ નહિ થતો હતો. પાંચ રૂપિઆ જે ખચતા હતા, તેમાંથી મોટાં મોટાં
પાંચસેરીઆં તથા દસસેરીઆં બે તપેલાં, એક કડઠો, નાહના ચમચા, બે કળ-
સીઆ, થોડાંએક સાહેના પ્યાલાં, એવી ચીજો ખરીદ કીધી. બે પેટી કરાવી,
તથા બે કબટ, તેમાંની એક બાવરચીખાનામાં અને એક સામાનની કોટડીમા
મૂકાવી. ખેસવાનો બાજટ જૂનો યઈ ગયો હતો તે સમરાવ્યો. બે પલંગ
નવા કરાવ્યા. વધુ ખાનાસો એકે, અમગરીએ એ વીસ રૂપિઆમાં ધરને
એવા જલકાટ દીધી, કે જોતાં ઘણો ભપકો માલમ પડતો હતો. દરેક ચી-
જમાં કીફાએત અને દરએક ચીજનો બંદોબસત કરી મૂક્યો. અજમતના

વખતમાં હમેશાં મેહમુદાને વાસતે દરરોજ તરણુ આર પેશાનો સેલિા બબર-
માંથી આવતો હતો, કેમકે સુફરા ઉપરથી એક કટકો પણ બચતો નહિ હતો.
હમણાં બંને વખત બંને અચાર રોડીઓ સુફરા ઉપર વધવા લાગી. કોઇ
વાર બુજવાનામાંથી બે બોટી મેહમુદાને સારું કાઠાડી મૂકતાં, કદી એક અમરી
ખાંડ મૂકી આપતાં, કદી મુરબાની એક ચીડ કાઠાડી આપતાં. એવી રી-
તથી રોજનું લાવવું બંધ થયું. કોઇ દહાડે કદીમદી જે મેહમુદાને ભાવી
આવ્યું, તે કાંઇ મંગાવી આપતાં. એ ઘેરથી ઉમરમાં કોઇ ફરીને એક
અમરી આટો કે કાંઇ રોડીનો ટુકડો પણ નહિ મળ્યો હતો, પણ હમણાંતો બેકે
વખત બંને રોડી ફરીને પણ આપ્યામાં આવતી હતી. ઘરમાં જે કાંઇ
સરસામાન હતો, તે બાજુ મૂળાની પકે બેઠપથી અને બેજતતથી પડયો રહેતો
હતો. હવે તે દરએક ચીજ કેકાણાસર ગોઠવાઇ. કપડાની ગાંઠકી-
ઓમાં કપડાં સારી ઘડી વાળીને અછી સંભાળથી બંધાયાં. અનાજ પાણી-
ની કોઠડીમાં હરેક જણસ જરૂર પરમાણે ગોઠવાઇ. વાસણો સાફ સુતરાં પોત
પોતાની જગાએ મૂકાયાં, કોરીના જીદાં, તાંબાના જીદાં. ગોયા ઘર એક
ઘંડીઆળ હતું. જેનાં ખુંટા, ચકર સરવે ઠીક હતાં, અને તે ઘડીઆળની
કૂંચી અમ્મગરીના હાથમાં હતી. જ્યારે કૂંચી ઘીથી કે ઘડીઆળ પોલાના
રાખેતા મુજબ સાબવા લાયું. ધીમે ધીમે બંને અચાર રૂપિઆનો બચાવ
થવા લાગ્યો, અમ્મગરી તેને અમાતત જીદા જમે કરતી ગઈ.

જ્યારથી અમ્મગરીએ ઘરનો કારોબાર પોતાને હાથ લીધો, ત્યારથી બકરજ
લેવું હરામ થયું. ભૂજથી પણ દમરી દુકાનીની સ્ત્રી બબરમાંથી ઉધાર
નહિ આવતી. અમ્મગરી ઘરનો સરવે હિસાબ એક કેતાબમાં લખ્યા કરતી
હતી. જ્યારે કોઇ ચીજ ખરી જવાપર આવતી, અને દેઆનતનેસા ખ-
બર આવતી, કે “બીબી, ધી બીબ બે દિનજ સાબશે,” તે અમ્મગરી પોતાની
ચોપડી કાઠાડી તપાસતી, કે કઈ તારીબે કેટલું ધી આવ્યું હતું, ને રોજના ખપ
મુજબ કેટલા દિવસ આવ્યું. અગર હિસાબમાં ફેર દિસતો તે દેઆનતથી
તેની પૂછપરછ કરતી. તાકાદ નહિ હતી, કે કોઇ ચીજમાં ધારા કરતાં વધારે
ખરચાએ ને હિસાબમાં ફરક પડે. દળતારીની દળાઇ, અને ધોબીની ધોળાઇ
સુદ્ધાં અમ્મગરીની ચોપડીમાં લખાતું હતું. જ્યારે દરએક ચીજનો કાપદો
બંધાઇ ગયો, અને ગોઠવણ સંપૂર્ણ થઇ, ત્યારે અમ્મગરી ખીન્ન કામોમાં
ધ્યાન આપવા લાગી. મોહોમદ કામેલ લખતો વાંચતોતો હતો પણ તે બે-
તદખીર અને વગર શોકથી. જેમ છૂટાપણું પામેલા અને આપ મુખતી-
આર થએલા છોકરા સીએએ જેમ હતું. ખાપતો બાહર રહેતા હતા, ને મો-
હોમદ આકેઇ જેકે મોટો ભાઇ હતો, તેપણ બંને ભાઇઓમા નાહના મોટાનો
ફરક માતર ૨૫ વંરસનો હતો, તેથી મોહોમદ કામેલ પર તેનો કાણુ થોડોજ

હતો. તે સહવાર સંજ પાઠ કરવો હતો, ને પોતાની બરોબરી આ ઊકરાએ સચ જાણી, શેતરંજ ને ચોપટ પણ રમ્યા કરતો હતો. કોઈ કોઈવાર રમતમાં ચુતતો તો પોહાર પોહાર રાત યુજ્યા પછી ધરમાં આવતો. અસગરી એ જાણતીતો હતી પણ કાંઈ ભાગ સોંપતી હતી, કે એવા વપથી કહેવું જોઈએ કે જ્યાં તેને ફરિયાદ નહિ લાગે.

મોહોમદ કામિલને સમજાવવા.

એક દહાડે ઘણી રાત ગયા પછી મોહોમદ કામિલ આવ્યો, અને ધાર્યામાં આજી જીતી આવેલો હતો, તેથી ખુશીમાં હતો. આવતાંજ આણું માગ્યું. દુઆનત આણું ગરમ કરવા દોડી. મોહોમદ કામિલ સમજ્યો કે, હજી રાંધ્યા કરે છે. તેથી પૂછ્યું, “દાસી, હજી તક તમારાં હાંધાં ચૂલેથી ઉતર્યાં નથી કે ?” અસગરીએ કહ્યું, “કેટલીએક વાર ઉતરીને પાછાં ચઢી ચુક્યાં છે. એવે કવખતે તમે આણું આઓ છો, કે આણું થડું થઇને ખૂજ થઈ જાય છે. તમે જોઈએ તો એવો બંદોબસ્ત કરો, કે સકાળેથી આઇને જાઓ, યા આણું બાહર મંગાવ્યા કરો. અહીં આં તમારી ઇનતેજરીમાં ત્રાસુમાને દરરોજ રાકાઈ રહેવું પડે છે.” મોહોમદ કામિલે પૂછ્યું, “અર ! તમે લોકો શું મારે વાસતે ખાટી થઈ રહો છો કે ? હું તો જાણતો હતો કે તમે ખાઈ લેતાં હશો.” અસગરીએ કહ્યું, “મરદોની અગાઉ આરતોએ આણું ઠાંસવું શું જરૂર છે.” મોહોમદ કામિલે કહ્યું, “બે આર દિવસની વાત હોયતો ચાલી જાય. એમાં જીવ કરવાની શું જરૂર છે. તમે લોકો આણું ખાઈ લેવા કરો.” અસગરી આ વખતેતો ચૂપ રહી ગઈ. માળા ઉપર ફરી મોહોમદ કામિલ એ વાત છેડી. અસગરીએ કહ્યું, “તાજીબની વાત છે કે તમે પોતાનો કાયદો ફરવી નથી શકતા, ને અમા લોકોથી ચાહો છો, કે અમે પોતાનો રવજા ફરવીએ, તમે સકારથી આવ્યા કરો.” મોહોમદ કામિલે કહ્યું, “આધા પછે બાહર નીકલવાને જીવ નથી ચાહતો, ને મને ઉંઘ મોડેથી આવે છે. ધરમાં નકામો પડયો પડયો જીવ ધભરાય છે, એટલા માટે હું હાથે કરી મોડેથી આવું છું, કે આઇને સુઈ રહું.” અસગરીએ કહ્યું, “કામમાં ચુતવું તો આપણા હાથમાં છે. અગર આદમી પોતાના વખતનો ઉપયોગ કરવા માગે તો હજારો કામિલે, ફક્ત એક વાંચવામાંજ વખત કાઢાડવો શું કમ છે ? હું મારા વડા જાઇને જોતી હતી, કે અરથી રાત સૂચી ચોપટી વાંચતા, ને જે દહાડે ન ધારેલાં ઉંઘી જતા, તો ઘણો અફસોસ કર્યા કરતા હતા. તમે વાંચવામાં ઓછી મેહેનત કરો છો, એથી કરી વગર કામ તમારો જીવ ધભરાય છે.” મોહોમદ કામિલે કહ્યું, “એથી વધારે શું મેહેનત કરું ? ખંને વેળા પાઠ વાંચું છું. યાદ કરું છું.” અસગરીએ કહ્યું, “હું નથી જાણતી કે તમે શું શીખો પઠાઓ.”

ને દહાડે અજમતનો હિસાબ કેતાબ થતો હતો, ત્યારે સસરાખાવા નમીને હિસાબ પૂછતા હતા, ને તમે તે કરી નહિ શકતા હતા, એ વેળા મને સરખાવું પડતું હતું.” મોહામદ કામલે કહ્યું, “હિસાબ એ જુદી વાત છે. હું અરબી શીખું. તેને ને હિસાબને શું નીસખત ?” અસગરીએ કહ્યું, “વાંચવું લખવું એટલા માટે હોય છે કે દુનિઆનું કોઇ કામ અટકી નહિ રહે. મારા વડા બાઇ અરબી ફારશી ધણું પઠયા છે, પણ કેયે નોકરી મળતી નથી. ખાવા કઢા કરી છે કે ‘હિસાબ કેતાબ અને કચેરીનું’ કામ જ્યાંતક નહિ શીખા, ત્યાંતક આકરીની ઉમર ના કરો.’ હમણું મારો બાઇ માલઅંદેશ મદરેસામાં શીખે છે, અને હિસાબ કેતાબમાં વડા બાઇ કરતાં વધારે હાથિઆર છે, અને ખાવા તેથી ધણા ખુશ છે, અને કઢા કરી છે કે ‘બે વરસ વધારે મદરેસામાં શીખા પછી તમીને આકરીએ રખાવીશ.’ મોહામદ કામલે કહ્યું, “મદરેસામાં તો નાહની ઉમરના આદમીને દાખલ કરી છે, મારી ઉમર વધારી છે.” અસગરીએ કહ્યું, “મદરેસામાં દાખલ થવા ઉપરજ શું મદાર છે ? શું શહેરમાં ખીલ શીખવનારા નથી ? જેટલો વખત તમે ખેલમાં યુખાવો છો, તેટલો તેમાં રોકો.” મોહામદ કામલે બોલ્યો, “રમત શું હું રાત દહાડા રખા કરું છું ? કદી ઘડી બે ઘડી બેઠા તો બેઠા.” અસગરીએ કહ્યું, “રમત એ અપીણીના જેવી આદત છે. યોડામાંથી શરૂ થઇને વધી જાય છે, તે હાંસલથી કે આગળ ચાલતાં લત પડી જાય છે, ને ફરી છૂટવી મુશ્કેલ હોય છે. પેહલું તો રમતજ યુનેહ છે, ખીજું તો આદમીને ફાયદો હાંસલ કરતાં રોકે છે. કામખજના આદમી કદી રમત નથી ખેલતાં. નકામા લોકો અલખનાં એવી રીતે દહાડા યુજાર છે. એ ખેલોમાં જેમ બાજુ જીતવાથી જીવ ખુશી થાય છે, તેમ હારવાથી દલગીરિ પણ ધણી પેદા થાય છે, અને જેમ તે વગર હાંસલની ખુશી હોય છે, તેમ એ દલગીરિ પણ નાહકની હોય છે. વળી ધણુંકરી રમતાં રમતાં પોતપોતામાં નકામી તકરાર થઇ જાય છે. મારી સલાહ માનેતો એ ખેલોને ખીલકુમ છોડી દો. લોકો તમારા મોઢાંપર તો કાંઈ કહેતા નથી, પણ પાછળ હસે છે. પરમની વાત છે કે તમીને કોઇ મરદ બોલાવવા આપ્યો હતો. દાસીએ અંદરથી જવાબ દીધો કે ‘બાહરે સીધારેલા છે.’ તે મરદે પોતાની સાંઘવાળાને કહ્યું, ‘મીવાં, માસતર હોસેનીના મુકામપર ચાલો, ત્યાં ચેતરજના જુમખામાં મળશો.’ સસરાખાવાનું શહેરમાં મોટું નામ છે, લોકો તેમીને ધણુ આહે છે, માટે એવી જગાએ જવાથી નામ હલકું થાય છે. વળી મેં સસરાખાવાને અફસોસ કરતાં સાંબળવા હતા કે, ‘શું અમારાં નસીબ ! બે છોકરાઓમાં કોઈ પણ એવો નહિ થયો, કે તેને જોઇને જીવ ખુશ થાય. આકેલને કાંઈએક લખસા વાંચવા શીખ્યો હતો. હવે તે પણ પોતાની આકરીની પાછળ એવો પડયો છે, કે લખવા પઠવાનું પણ વીસરી મેયો છે, અને

આ નાહના સહેબને તો એલવા કૂવાથી ફરસુક નથી.' બંધકે મારા બાવાને પણ કોઈએ ખબર કીધી હશે, તેથી મને પૂછતા હતા. મેં કહ્યું, 'સરવે ખાકું છે, અગર એથી વાત હોતેતો મને ખચ્ચીત જણ્યુતે.'"

અસગરીની આવી નસીહતે મોહમદ કામિલપર ઘણી સારી અસર કીધી, અને તેને રમવું પસંદકુશ છેડી દીધું, તથા પેહેલાંની માફક અરબની ઉપર જવાદા મેહેનત કરવા લાગ્યો, અને એક માસતર પાસે મદરેસાની બાહેર હિસાબ કિતાબ ધત્યાદિ શીખવું પણ શરૂ કીધું. જોદાએ વખતમાં મોઠી ખરકત મૂકેલી છે, તેને સંભાળથી વાપરવાથી થોડા દિવસમાં મોહમદ કામિલને અરબની આસાન થઇ ગઇ, અને અંકગણિતની પણ કેટલીએક ચોપડીઓ શીખી ગયો.

એક અમીરની દીકરી હોસનઆરા.

મોહમદ કામિલનો એવી રીતે રાકાયો. તે અરસામાં અસગરીએ એક ખીચું કારખાનું બની કીધું. એના મોહોલામાં હકીમ રહેઅલાખાન નામે મોઠા નામીયા આદમી રહેતા હતા. એ હકીમ ખેતે તો પંતીઆલામાં માહાજબના દીવાન હતા. પણ ધરખાર, બચ્ચાં છેકરાં સરવે એ મોહોલામાં હતાં. ધર, હવેલી, નોકર, ચાકર, ધત્યાદિ મોટું કચખાર હતું, અને એ ધર શહેરના નામીયાં ધરોમાં ગણાવું હતું. મોઠી મોઠી જગ્યાએ સયું નાવું, ને પેટુકે વાઘેના લોકોની માફકની રીતમાત હતી. એ હકીમ સહેબના નાહના બાઈ કુતેહઅલાખાન ઘણી સુલત સ્ત્રી ધંદોરની સરકારમાં કુજ માખતાર હતા. પણ જ્યારે તે સરકારમાં સુનશી અમુજબનો કાબુ વધી પડ્યો, ત્યારે સન્નામત વખત જોઇને તેઓ ત્યાંથી ખીસી ગયા. ધરમાં લાખા રૂપિયાની દોખત હતી, ચાકરીની કાંઇ પરવા નહિ હતી. હજારો રૂપિયાની મિલકત શહેરમાં ખરીદેલી હતી. સેંકડો રૂપિયા દર મહિને બાડાંના ચાલ્યા આવતા હતા, અને મોઠા દબદબાથી રહેતા હતા. દરવાજા ઉપર સીપાઇઓની ચોકી હતી. અંદર બાહેર મળી ત્રીસ ચાળીસ આદમી ચાકર નોકર. થોડા, હાથી, પાલખી, બગી, સવારીને વાસતે તૈયાર હતા. એ કુતેહઅલાખાનની બે દીકરીઓ જમાલઆરા તથા હોસનઆરા કરી હતી. જમાલઆરા તો નવાબ અસફંદીયારખાનના દીકરા સાથે પરણેલી હતી, પણ તેઓ વચ્ચે એવો અભુજબનાવ થએલો, કે છેવટે તેઓ વચ્ચેનો વેહેવાર બંધ પડી ગયો; જોદા ન ખાસતે માત્ર તલાક નહિ થએલા હતા, પણ તેમ યૈવામાં બાકી પણ કાંઇ રહેલું નહિ હતું. પલાનો સામન સુકાં પાછો ફરી ચૂકેલો હતો. ખીજી દીકરી હોસનઆરાની માગણી જહજરના નવાબના પાનદાનમાં થઇ હતી. એ દીકરીઓની માસી નામે શાહજમાની બેગમ, અસગ-

રીના મહીરાંવાળા મોહોલામાં રહેતી હતી. તે મોહોલામાં તે અક્ષયગીની કીચાકતનો શોર મચી રહેલો હતો, તેથી શાહજમાની બેગમ અક્ષયગીના હાલથી મારીપકે વાકેફ હતી. એટલું જ નહિ પણ કેટલીએક વખતે ચાંદી વીલાંદમાં તેને જોએલી હતી.

એક દને શાહજમાની બેગમ પોતાની નાહની બેન સુલતાના બેગમ તે હોસનઆરાની માને મળવાને વાસતે આવી. દુનિઆના હમુર સુબુબ કાઈ આદમબદ દુઃખથી ખાલી નથી, અને એ હુકમ આદા તરફીજહે, અખર બધાનેજ ખુશી હોતેતો ઇનશાબ આદાને બૂલથી પણ યાદ નહિ કરતે, અને પોતાને બંદો કરી પણ નહિ ગણતે. એજ સુબુબ શાહજમાનીની નાહની બેન સુલતાના બેગમને દુનિઆની સરવે મબદ હાંસબ હતી, પણ દીકરીઓની તરફથી તે દુખી દિલથી રહેતી હતી. એક તરફથી જમાલઆરા લગન વીવાહ કરાવીને ઘેર બેઠી હતી, ને ખીજી તરફથી હોસનઆરાનો સ્વભાવ એવો તો ખરાબ થઇ ગયો હતો, કે પોતાના ઘરમાં સરવે સાથે ખીગાડ થએલો હતો. નહિ માને મલાહજો, કે નહિ વડી બેનનો અદબ, કે નહિ બાપની ધાક. જ્યાં જુઓ ત્યાં ચાકરો રડતા, ને લાનડીઓ ખૂલે ખૂલે નાચતી બરાતી. મતલબ હોસનઆરા આપ્પા ઘરને માથે ઉઠાવી બહી હતી. શાહજમાની બેગમના આવવાથી આપણે જાણીએ, કે વડી માસી જાણીને હોસનઆરા ધડી બે ધડી ચૂપ થાઇ બેસશે. પણ શું કહીએ ! શાહજમાની બેગમને હજુતો પાકખીમાંથી ઉતરતાં વાર નથી લાગ્યો, કે લાગતી બે ત્રણ ફરિઆદો આવી ! નરગેસ દાસી રડતી રહતી આવી, કે “બેગમ સાહેબ જુઓ ! નાહની સાહેબબદીએ મારો દોપટ્ટો ચીરીએચીરીયાં કરી નાંખ્યો !” સુસન ફરિઆદ કરતી આવી, કે “બેગમ સાહેબ, નાહની બાઇએ મારા ગાનપર ચમટા બર્પો !” ગોલાબ બબલુતી ઉડી, કે “મારો કાન લોહીલુવાણું કરી નાંખ્યો !” દાયા ચાલી આવી, કે “જુઓજી, મારી કમખખત છોકરીને એવા જોરથી લાકડી મારી, કે બાજુમાં લોહી ધાઇ આણ્યું !” બખરચીખાનામાંથી દાસીએ પોકાર માર્યો, કે “જુઓ વાણીની તપીત્રીઓમાં મૂકીએ જરીબરીને રાખ નાંખેજે !” શાહજમાની બેગમે સાદ કીધી, કે “હોસના અહીંઆં આવ.” માસીનો સ્વભાવ પીછાનીને હોસનઆરા આવીતો ખરી, પણ નહિ સલામ કે નહિ દોઆ. હાથમાં રાખ, પગપર કચરો, એવી હાલતમાં દોડતીઆસીને વળગી ગઈ. માસીએ કહ્યું, “હોસના, તમે ધણી શોખી કરવા લાગ્યાં છો ?” હોસનઆરાએ કહ્યું “આએ ચુરેલ નરગેસે રાવ કીધી હશે ?” એટલું બોલીને માસીના પાસામાંથી નીકળી ઝડપથી નરગેસને ચોટલો ધરી રાજવા લાગી. ધણ્યુંએક માસીએ હેં હેં કીધું, પણ કાંઈપી સંબળું નહિ. શાહજમાની બેગમ પોતાની બેનની તરફ મોઢું કરી બોલી, “બેન સુલતાનાં,

એ છોકરીને મળેતે વાસતે બેઠાને કોઈ ઉચ્ચતાદની રાખો." સુભલાના બેઠાને કહ્યું. "મા, હું શું કરું, ધણી મહિના થયા ઉચ્ચતાદનીની સોધ કરું છું, પણ કંઈ મળતી નથી." શાહજમાની બેગમ બોલી, "અરે! એવું, તમારી પણ પેલી કહેવત થઈ 'ધંધેરા થેહરમે', લડકા બગલમે" ખુદ તમારા ચોહોલામાં મોહોમદ ફાજલની નાહની વહુ લાખ ઉચ્ચતાદનીઓની એક ઉચ્ચતાદની છે!" સુભલાનાએ કહ્યું, "મને આજ પુણીક એની ખપર હતી નહિ, જુઓ, હું હમણું આદમી માકલું છું." એમ કહેને પોતાના ધરની માનીજી નામની કારબારણને બોલાવી ફરમાવ્યું, "માનીજી, કોઈ મોઝવી સાહેબ આએ મોહોલામાં રહે છે. એવજી કહે છે, કે તેની નાહની વહુ ધણી શીખેલી પઢેલી છે. જુઓ, અગર ઉચ્ચતાદીગરીની આકરી રહેતો તેમને બોલાવી લાવો. ખાધાનું, કપડાં, અને દમ રૂપિયા મહિનો, ને પાન સોપાચીનો ખરચ હું આપવાને રાજી છું, અને જ્યારે છોકરી પેહલો સેપારે પૂરો કરશે, અને અદખ કાએદો શીખી જશે, ત્યારે દરમાહેઆ ઉપરાંત શીખશકજીને હું ખુશી કરીશ."

માનીજી મોઝવી સાહેબને ઘેર આવી. મોહમદ કામેજની મા સાથે સાહેબ સંલામ થઈ. પછે પૂછ્યું, "બલાં ખાઈ, મોઝવી સાહેબના ધણીઆંની તમને જાણે?" દેઆનત દાસીએ કહ્યું, "હા એઓજી છે. આવો બેસો, કબાંથી આવ્યાં?" માનીજીએ કહ્યું, "તમારી નાહની વહુ ક્યાં છે?" મોહમદ કામેજની માએ કહ્યું, "માલાપર છે." માનીજીએ પૂછ્યું, "હું તેમની પાસ ઉપર જઈઉં" દેઆનતે કહ્યું, "તમે પોતાની નિશાન ખતાવો, વહુ સાહેબ પોતે અહીંઆંજ આવશે." માનીજી બોલી, "હું હકીમ સાહેબના ઘેરથી આવી છું." આથી મોહમદ કામેજની માએ સરવે નાહના મોટાંની નામવાર ખેર આજીવત પૂછી, અને માનીજીને પૂછ્યું, "ખપરદાર વહુ સાથે શું કામ છે?" માનીજીએ કહ્યું, "તેઓ આવેતો કહું." ખપરદારને નીચે ઉતરવાનો વખત પણ થએલો હતો. કેમકે વખતની નીમાજ પઠીને અમરગરી નીચે ઉતરી આમલતી હતી, અને સાંજની તથા રાતની ખંધો નીમાજો તે નીચે પઢતી હતી. અમરગરીને માનીજીએ જોઈતો શીખશકપણાની નોકરીને વાસતે કહેલાં અચકી, ને વાતચિતમાં એવું કહ્યું, કે "બેગમ સાહેબને પોતાની દીકરીને ફેળવણી અપાવાની મરજી છે. મોટાં બેગમ સાહેબે તમારી બલા-મણુકીધી, તેથી બેગમ સાહેબે મને માકલા છે." અમરગરીએ કહ્યું, કે "ખ-ને બેગમ સાહેબને મારી તરફથી ધણી ધણી સન્નામ કહેવી, અને કેહવું કે જે કાંઈ બાગડું તૂટ્યું મને આવડે છે, તે શીખવવાને મને કશી ઝોજર નથી. ઇનશાન એટલાજ વાસતે શીખે પઢે છે, કે ખીજને ફાપદો પહેંઆડે. વળી મોટાં બેગમ સાહેબને ખપર હતી, કે હું મારે મહિરે ફેટકી છોકરીઓને શીખવતી હતી. મારે જીવ ધણો આહે છે, કે બેગમ સાહેબની દીકરીને શી-

ખુશ, પણ શું કરું, નથી બિગમ સાહેબ દીકરીને અહીંઆં મોકલવાના કે નથી મારું તેઓને ત્યાં જવાનું થઈ શકતું.” માનીજીએ પગારનું નામતો આજ્ઞું નહિ દીધું, પણ અસેમસે બોલી, કે “બિગમ સાહેબ સરવે રીતે ખરચ ખુશ્તુ આપવાને તૈયારછે.” અસગરીએ કહ્યું, “એ સરવે તેમની મહેરબાનીએ, ને એ વાત એઓના મરતખાને થાભતીએ. અમે ગરીબ પણ એઓના છાપા તમે પડલાં છીએ, તેથી જોદા નાગાં ભૂખ્યાં નથી રાખ્તો. વગર પૈસે દાસ્તી ખનીનેતો ચાકરી કરવાને હું હાજરછું, અને જો પગારદાર શીક્ષક જોઈતી હોમતો મહેરમાં ધણી મળશે.” એ પછી માનીજીએ અસગરીનો અહેવાલ પૂછ્યો, અને જ્યારે એવું સાંભળ્યું, કે એ તેહસીલદારની દીકરીએ, અને મોલવી મોહામદ ફાજલ સાહેબખી પચાસ રૂપિઆના દરમાઠેઆ ઉપરછે, ત્યારે માનીને પચતાયો થયો, કે નોકરીનો એશારો નાહિક કીધો. પણ અસગરીની વાતચિત સાંભળીને માની શીદા થઈ ગઈ. જોકે દરરોજ તે નવાખી કારખાનું જોતી હતી, તોપણ અસગરીની લીલાકત ભરેલી વાતચિત સાંભળીને દીંગ થઈ ગઈ, અને મારી ચાહી, કે “બાઈ મને મારું કરજો.” અસગરીએ કહ્યું, “શાવાસતે તમે મને કાંટા ચોખો. પેહલાંતો ચાકરી કરવી એમાં કાંઈપણ એવ નથી, તેમ ધુનાહ પણ નથી, અને એમ કરતાં પણ તમે અભાણપણથી પૂછ્યું તો તેનો શું મુજોએ.”

એ પછી માનીજી રજા લઇને ગઈ, અને ત્યાં જઇને કહ્યું, કે “બિગમ સાહેબ, ખરું જોતાં ઉસતાદનીતો લાખ ઉસતાદનીઓમાં એકએ. જેનો ચૈદરોજ જોતાં ખુબખ પણ આદમી ખની જાએ; જેની પાસે ખેઠાથી ધનસાનીઅત હાંસલ થાએ; જેનો છાયો પડયાથી સખીકો સીખાએ, ને હવા લાગવાથી અદખ પકડાએ; પણ તેતો નોકરી કરનારી નથી. તેહસીલદારની દીકરીએ, ને લાહોરની હકૂમતના મુખતારની વહુ થાયએ. ઘરમાં દાસ્તી નોકરએ, ઝોર-ડામા સેતરંજી ખીજાવેલીએ. સુજની, અંગીગવાના તકીયા મૂકેલાએ, સારી ખુશ રીતે જીંદગી ચુભરએ. વાઈ તેને નોકરીની શું પરવા હોય ?” શાહ-જમાની બોલ્યાં, “ખરું છે, બેન સુખતાના, તમે માનીજીને મોકલીતો ખરી, પણ મને ભરસો નહિ હતો કે તે નોકરી રહેશે.” માનીજીએ કહ્યું, “પણ તેતો એવું મારું આદમીએ, કે મુક્ત શીખવવાને ખુશીથી રાજીએ.” સુખ-તાનાએ પૂછ્યું, “શું અહીંઆં આવીને ?” માનીજીએ જવાબ દીધો, “વાઈ બિગમ સાહેબ; જે નોકરીની પરવા નથી રાખ્તી, તે અહિં કેમ કરી આવશે !” સુખતાનાએ પૂછ્યું, “ત્યારે શું છોકરી ત્યાં જવા કરશે ?” શાહજમાનીએ કહ્યું “તેમા શું અડચણએ. બે ડગલાં ઉપરતો ધરએ, અને મોલવી સાહેબને તમે શું કાંઈ હનકા પોચા જાણોએ ? તે બાઈઅલી નકીખાનની સગી ધુઈની છોકરીના છોકરા થાએએ.” સુખતાનાએ કહ્યું, “વાઈ ! ત્યારે

તો એક સેએ આપણી સગાઇમણિ.” શાહાજમાનીએ કહ્યું, “તો જોદા ન કરે કાંઈ નેવાતેવા છે કે. પેહેલાં તેમનું કામ ખૂબ અઘરું ચાલતું હતું, ત્યારથી હકિમ બગડ્યો, ત્યારથી બિચારા ગરીબ થઈ પડ્યાછે; તોપણ હમેશાં દાસીતો રહેલીએ, તેમજ દરવાજાપર પણ એક બે માણસો રહેછે.” સુલતાનાએ કહ્યું, “ઠીક ત્યારે હોશનઆરા ત્યાંજ જ્યા કરશે.”

ખીજે દિને શાહજમાની બેગમ તથા સુલતાના બેગમ હોશનઆરાને લઇને અસગરીને ઘેર આવ્યાં. જોકે અસગરીને ત્યાં ગરીબી સામાન હતો, પણ તેની અછી ગોઠવણ અને સારા બંદોબસતને ક્ષીધે બેગમાની એવી મદારત થઇ, કે હરેક જોઇતી સ્ત્રીને ખેડાખેડામાં માથુદ થઇ ગઇ. બે ચાર જોતનાં અત્તર, એલચી લવંગનો ચોધરો, સ્ત્રીકણી સોપારી, ચાએ ઇત્યાદિ; વાતમાને વાતમા સરવે હાજર થઇ ગઇ. સારાં મજના ખીડાં તૈયાર થઇ ગયાં. બંને બેનોએ અસગરીને કહ્યું, કે “મહેરખાની કરીને આ છોકરીને ખરે દિલથી સીખવી આપો.” અસગરીએ કહ્યું, “પેહેલાંતો ખુદ મનેજ શું આવડે, મગર જે બે ચાર ખોલો સુરખીઓની મહેરખાનીથી જાણ્યું, તે અહવું જોદાનું છે, તો મારી સકિતએ ત્યાંજથી એમને દેખાડવાને પાછી નહિ રહીશ.” આગળ વાતચિત થતાં સુલતાના બેગમ એક મોહોર અસગરીને આપવા લાગ્યાં. અસગરીએ કહ્યું, “એની કાંઈ જરૂર નથી. કેમ બને કે હું શ્લીખવાઈનું તમારી પાસેથી લઉં !” સુલતાનાએ કહ્યું, “તોખાહ, શીખવાઈ આપવાને હમારું શું મોઢું ધાયું છે. એતો શરઆતની મીઠાઇનું છે.” અસગરીએ કહ્યું, “શરઆતમાં વધાઇને વાસતે મીઠાઇ વેહેંચી આપવાને આજએ, તેટલાને વાસતે શું એક મોહોર ! બરબાઓનું મોઢું મીઠું કરવાને શર અધશેર મીઠાઈ બસએ.” એ કહીને દીવાનતને અસારત કીધી, તેથી તે કોટડીમાંથી એક તખ્ત બરીને યુંદી કાઢાડી લાવી. અસગરીએ પોતે કાલીએ પઠીને તેમાંથી પેહેલાં હોશનઆરાને યોડી આપી, અને પછી બરી તખ્ત દીઆનતને આપી, કે સરવે છોકરાંઓને વેહેંચી આપો. સુલતાના ખોલી, “ઠીક ! તમે મને શરખીનદી કીધી.” અસગરીએ કહ્યું, “અમે બિચારાં ગરીબ કથાને લાએક નથી, અહીંઆં જે કાંઈએ તે પણ તમારુંજ છે. અહમને મારું આપવુંતો ત્યારેજએ, કે હોશનઆરા બેગમને શીખવી આપું, ને તે દહાડો જોદા દેખાડે, કે હું તમારી આગળ સૌરખર થાઉં.” મતલબ, ફુનિઆંદરીની વાતચિતો થયાખાદ શાહાજમાની બેગમ તથા સુલતાના બેગમ પાછાં ગયાં, અને હોશનઆરાને અસગરીના હવાલામાં સોંપી ગયાં.

અસગરીએ જે ક્ષયથી હોશનઆરાને તાલીમ આપી તેની વિગતની એક

જુદી ચોપડી બનાવ્યામાં આવશે. * અગર તે સરવે અહેવાલ અહીંઆં બનાવ્યામાં આવતે, તો આ ચોપડી ઘણી વધી પડતે. આ જગોએ એટલીજ મતલબ છે, કે હેસનઆરાને મદરેશમાં ખેસતાંજ મોહોલો ને મોહોલો તૂટી પડયા. જેને જુઓ તે પોતાની છોકરીને લઈ આવેલુંજ છે. પણ અસગરીએ તેમાંથી ધરસથોની છોકરીએને ચૂંટીને લીધી, અને બાકીતાએને એવી તદખીરથી ખસાડી મૂકી, કે હું આંતરે આંતરે પોતાની માને ઘેર જયા કહ'છું, ને પરવું પઠાવવું જ્યાંજરી ખંતીનું નહિ હોએતો તે નકામું છે. એમ છતાં પણ ૨૦ છોકરીઓ સીખવા ખેડી હતી. પણ અસગરીને કોઈ છોકરી પાસેથી લેવા લેવાડવાના કસમ હતા. બલકે એક બે રૂપિઆ તેના પોતાની ગીરના છોકરીઓ ઉપર ખરચાતા હતા.

અસગરીની નીશાળ.

સહવારથી બપોર તલક વાંચવું પરવું ચાલવું હતું, અને તે પછે ખાધાને વાસતે આર ઘડીની છૂટી મળતી હતી. તે પછી લખવું, અને પોહાર દહાડા રહ્યા કે સીવવું. સીવવાનું કામ મોની યુંજમ માફક હતું. કેમકે ફકલ સીવવાનુંજ શીખ્યામાં આવતું નહિ હતું, બલકે હરેક તરેહનું યુંથવાનું હરેક તરેહની સીવાઈ, હરેક તરેહનું વેતરવું, જોડવું અને ઠાંકવું હતું. પેહેલાંતો તેના સામાન એકઠો કરવામાં અસગરીના દમ રૂપિઆ ખરચાયા. પણ પાછળથીતો તેજ કામમાંથી આવક થવા લાગી. જે કામ છોકરીઓ ખનાવતી, તેને દેયાતલ છુટી જઈ બજારમાં વેચી આવતી. એ રીતથી નિશાળને હિસાબે એક માઠી રકમ એકઠી થઈ ગઈ. જે જે છોકરીઓ ગરીબ હતી, તેઓના એ રકમમાંથી કપડાં કીધામાં આવતાં, તથા ચોપડીઓ વેચાતી લેઈ આપવામાં આવતી હતી. છોકરીઓને પાણી પાવા તથા પંખા એવવાને વાસતે ખાસ એક ઓરતને નોકરી રાખી હતી; અને નિશાળના ફંડમાંથી તેને પગાર મળતો હતો.

છોકરીઓની રીત હોયછે કે શીખવનારીઓ આગળ જતાં તેઓનો દમ નીકળી જાએછે, પણ અસગરીની નિશાળીઓ તો પોતાની ઉમતાદની ઉપર મોહીત હતી. હજુતો મુઠને ઉઠે નહિ, કે છોકરીઓ પોતાની મેજેજ નિશાળમાં આવતી શરૂ થાતી, અને પોહાર રાત ગયા સૂતી ત્યાંબ બેગી રહેતી હતી, તથા મુસકેલેથી ઘેર જતી હતીઓ, કેમકે અસગરી મોની ઉપર ખરાં દિલથી ખ્યાર કરતી. તેણે શીખવવાની રીતે એવી તો શારી રાખી હતી, કે

* આ કબૂલત મુજબ મોલવી મોહોમદ નજર એહમદે સન ૧૮૭૨ માં "બનાવુત નાશ" નામની એક ચોપડી બનાવી બાહરે પાડેલી છે, જેમાં હેસનઆરાને કેવી રીતે કેળવણી મળી તેનું અરહી રીતે બયાન કીધેલું છે.

શાતયિતમાંજ તાલીમ મળતી હતી. તે એવી રીતની તાલીમ નહિ હતી, કે સવારથી ૮' ૮' નો ચરખો જો ચાલ્યો, તો દિવસ આઠમે ત્યાંજેથી બંધ નહિ પડે! જેવી રીતે અચ્ચગરીને તેના ખાપે શીખવ્યું હતું, તેવીજ રીતે અચ્ચગરી પોતાના શાગેરદાને શીખવતી હતી. તેથી એ છોકરીઓ જાણે શાગેરદની શાગેરદ અને સહીઓની સહીપો હતી. જે કોઈ છોકરીના લગણુ થતાં, તેા નિશાળના કુંડમાંથી તેને થોડીધણી જલુથ ક્રીધામાં આવતી હતી.

અગર અચ્ચગરી પોતાની નિશાળને વધારવા માંગતે, તેા શેરુરમાંની સ-
ખળી નિશાળો ઉજ્જવડ થઇ જતે, કેમકે સેંકડા ઓરતો પોતાની છોકરીઓને
પાસને ખુસામદ કરતી હતી. અને છોકરીઓ પોતેજ દોડી દોડીને ઘડાં આ-
વતી હતી, તેના સંખળ એકે ખીજી નિશાળોમાં ચારે દહાડો ઘેંધાઇ રહેવું
હડવું હતું. તેઓ ઉપર શીખવનારીઓનો ભારી જાપતો, શીખવું થોડું,
માર ખાવો, ને કામ ધણું કરવું પડવું હતું. આપ્પા દહાડામાં શીખ્યાં તેા
માત્ર બે બોલ, સવાર ચાંજતો કરવેસો માર હોયજ હોય. અને જ્યાં જોઇએ
ત્યાં સો ચુગાચુગા. ઉચતાદનીજીની નજર પડી ગઇ, તેા જાણે આકૃત આ-
બી! ત્યાંના ધસડખોરા વિશે પૂછેા તેા સવારના આવતાંજ ધરનેા કચરો કાઠા-
ડવેા, ઉચતાદનીજી તથા ઉચતાદજી અને દસ ખાર માનીટરજી બધકે પડોશિઓ
તલકના ખીજાનાં ધડી વાજવાં ! ચચાર પાંચ પાંચ જણીઓએ મળીને કમબ-
ખત ભારી પચર જેવા પલંગો ઉંચકવા ! એમાંની બે ચારની કમખખતી જો
જમદી આવી હોયતો સેપારા લઇને બેસે, કકત મોઢથી રાગડા નીકળે, અને
ઉચતાદનીજીની તરફથી દડી ફંકવી શરૂ થાયે. વળી બે ચાર જણી જેઓ
સહવારના કોઇનું ચારે મોઢું જોઇને ઉઠેતી ! તેઓ કાચે કાચે વળગી જતી.
કોઈ ઉચતાદનીજીનાં છોકરાંઓને કેડે લેતી, જેના બોલથી કમર ભાગી જાયે,
તોપણ ધાકને મારે ગરદનપર બજાને સવાર રાખી મૂકી વખત કાપતી ફરે.
૨૩તી ટરલતી છોકરીઓનો અધાજ કાનમાં ચાલ્યો આવતોજ હોયે. કોઇનું
તો દિલમાંને દિલમાંજ ૨૩વું સમાઇ જાય. એવાં દુઃખ કરતાં કેટલીઓને આ
સુસીખત ગનીમત ભાગે, કે કોઇ રાતનાં વસીદાં વાસણેા માંજવાં માડવું, જેમાં
અંગ પટકાઇ જવું, અને ખાધો રહી રહી જતી. એમ છતાં પેલીચેરથી
નાહની બેન જીવપછાડી અને દિલ તોડી રહી હોય, કે “બજાં ઉચતાદનીજી, હું
મરી ગઇ, બજાં હું તમારી ઉપરથી ઓવરાઈ ગઇ, બજાં ખોદાને વાસતે,
બજાં રસુકને વાસતે, બજાં હું માનીટરજીની લોન્ડી ધઈ ગઇ. હાએરે ! હા-
એરે ! હાએરે ! હાએરે ! ઉઈ માજી ! ઉઈ ખાવાજી ! ઉઈ બેનોજી !! ” જે વડી
બેનો હોયતો તેઓ આવું સંબળી જટ જટ વાસણેા માંજવા માડે. એ કા-
મોથી ફારેગ થવાં, તેા મચલો પીસવા, આગેા ચુંદવા, અ તથ સગમાવવા, જે
ગોથત વધારવાનો વખત આવ્યો. વળી અપીરના ઉચતાદનીજી સ્તાંજ છે,

ને નિરદોષ ભર્યાં પંજો નાખી રહેલાં હોય છે, ને કંઠાખાથી દિલમાં કુઆ માંગે છે, કે “જાદા કરીને એવાં ઉંધાએ કે ફરી કદિ ઉઠજ નહિ !!!”

આવી આવી મુસીમતો ખીજી નિયાજોમાં હોએ છે. અસગરીને ત્યાં નહિ માર કે નહિ ફાર. મોટામાં મોટો ધાક એજ હતો કે “સાંજો ખાઈ, તમે પાઠ પાઠ નથી કરતાં? તમારે લીધે મારી નિયાજનું નામ વાએકું વાએ છે, હું તમારાં માજીને બોલાવીને કહી દષ્ટ, કે ખાઈ તમારી છોકરી અહીં-આં તો નથી શીખતી, એને તમે કોઈ ખીજાં ઉસતાદનીજી પાસે ખેસાડો.” એટલું કહેતી, કે છોકરીનો દંમ નીકળી જતો. પછી જોઇલ્યો કે પાઠ નોકે. જીખાન થએણાજ છે. અથવા જેણે પાઠ નહિ કીવો, તેને કહેતી, કે “બેન, આજે તમે પાઠ પાઠ નથી કીવો, અને છોકરીઓ બપોર પછે સીવવા ખેસશું, ત્યારે તમારે વાંચવા ખેસવું.” એટલું કહેવું કે પેલી જલદી જલદી પાઠ પાઠ કરી નાખતી. નિયાજમાં મેહમુદા અને હોસનઆરા એ બે વડી નિયાજી અજો હતી. અહીંઆં નહિ ઝાકું દેવી પડતી, કે નહિ ખીજાના ઉચકવાં પડતાં. નહિ પલંગો ઉકરા કરવા પડતા, કે નહિ વાસણો માંજવાં પડતાં, કે નહિ માનીટરની ઉડવેક કરવી પડતી હતી. બનકે ખુદ છોકરીઓપર એક એરત આકર હતી. માયા અને સુખ સાથે વાંચવા, લખવા અને સીવવા, એ ત્રણ કામની અચ્છા શોકથી છોકરીઓ કેળવણી પામતી હતી.

આ જગોએ એ નિયાજની એક વાત લખ્યામાં આવે છે. જેથી અસગરીની શીખવવાની રીત ડૂંકામાં જણાયે. સરીહન નામની એક એરત હતી, તેની કુજબત નામની છોકરી દસ વરસની હતી. એ કુજબતને જાતી ઉજાટથી વાંચવા, લખવા અને સીવવા ભરવાનો શોક હતો. તેની મા સરીહન એમ આહાતી; કે કુજબત ધરમાં રહી ઝાકું કરે, લીધે, વાસણ માંજે. પણ એવાં કામોપર કુજબતનું દિલ નહિ લાગતું હતું. માતા કહેવાથી કરતી તો હતી, પણ તે બેદિલીથી. એક દહાડે સરીહન કુજબતપરે ધણી ચીરડાઈ ગઈ, તેથી તેને પોતાની સાથે લખને અસગરીની નિયાજમાં લાવી ખેસાડી, અને કહ્યું, કે “ઉસતાદનીજી, આ છોકરી નકામી છે, જે કામ કહું છું, તેના તરતજ જવાબ આપે છે, વાસતે એને એવો અદબ શીખવે, કે ધરના કામોમાં એને જીવ લાગે.” અસગરીએ જ્યારે તપાસી તો કુજબતને પોતાની મરજી મળતી જોઈ, અને આ તરફ કુજબતને પોતાની મરજી માફકની ઉસતાદની થળી. સહવારનાં સરજ ઉગતાંજ તે આવતી, ને બપોરના આજી આવા જતી. આજી આજી, કે પાછી ઉભે પગે આવી નિયાજમાં પાણી પીતી, અને ત્રીજ પૃઠોરની આવેલી તે ચાર ઘડી રાત થયે જતી હતી. કોઈ કોઈવાર સરીહન તેની ખબર લેવાને મકતબમાં આવતી, તો કેટલીએકવાર તેને છોકરીઓની સાથે ઢીંગલાં રમતાં, અને ખેચાર વાર કુણાંઓમાં પકાવતાં જોઈ હતી.

એક દહાડાં ચાર ધડી રાત ગુજરી ગઈ, અને ફજલતને જતાં વખત લાગ્યો, તેથી સરીહન તેને ખેત્રાવા આવી તે જોએયું, કે મેહમુદા એક વારતા અલાવે છે, ને આસપાસ નિશાળની સરવે છોકરીઓ બેઠી છે, તેમજ ખુદ ઉચ્ચતાદનીજ પણ છોકરીઓની અંદર બેજાઈ બેસી વારતા સાંભળે છે. આ જોયાથી તે સરીહનનો જીવ બગી જલીને પાક થઈ ગયો, અને ખોલી, કે “વાહ! ઉચ્ચતાદનીજ! તમે છોકરીઓનો સારો નાશ કરી રાખ્યો છે! જ્યારે પણ હું ફજલતને જોવા આવીશું, ત્યારે કોઈવાર પણ મેં તેને પઠતાં જોઈ જ નથી. આ કાંઈ નિશાળ નથી, પણ ફક્ત રમતખાનું છે. એમ છે તેજ છોકરીઓ દોડી દોડીને આવે છે.” અસગરીએ કહ્યું, કે “બેન, અગર તમારી મરજી મુજબની કેળવણી તમારી છોકરીને નથી મળતી, તો તમારી દીકરીને ઉઠાડી લઈ જાઓ, પણ તાહક નિશાળને બદલામ ના કરો. વાઈ હું તમોને પૂછું, તમારી ફજલત માઈજી ઉચ્ચતાદનીની નિશાળે કેટલા દિવસ શીખી હતી, અને શું શીખી હતી?” સરીહને કહ્યું, “ત્રણ મહિનામાં પાંચમી સીપારે આજો, અને છઠા અરધો.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્રણ મહિનામાં ૧૧૧ સીપારે તો મહિને અરધો સીપારે થયો. અને આમારે ત્યાં તમારી ફજલત રજબ મહિલાથી બેઠી છે, અને હમણાં જીકાદ આવે છે, એટલે ચાર મહિના થયા, તેમાં તેરમો સીપારે આજો પૂરો થયો, હમાને જા સીપારા શીખી. તે હિસાબે મહિને દહાડે નજદીક એક સીપારાની આવરજ આવે છે. જુઓ, માઈજીની નિશાળ કરતાં બમણો! અને જ્યારે ફજલત અહીં આવી, તો એક કાળી બીડી પણ દોરતાં તેને આવડતી નહિ હતી, અને હમણાં તે નામ લખે છે, વળી શકિત મુજબ એના દસકત પણ કાંઈ ખરાબ નથી. આવી ત્યારે વીસ તલક પણ પાઘરી ગણી નહિ જાણતી હતી, હમણા પંદર-એકાનો પાડો બહુ કરે છે. સીવવામાં દોસઠવું પણ પાઘરું નહિ હતું, હમણા એના હાથને બખીયો જુઓ. અક્રીલા, પેલો કંડિઓ લાવીને ફજલતે કુરતીમાં જે બખીયો બરેલા છે, તે જરા એઓને દેખાડો, અને ફજલતને હાથનાં બરેલાં ફૂલો, મમરા, બુકીઓ, લેહેરો, પોપટા, ખાનેતોડ, ખાડા-આન, કેટરા, સોકટાં, ખાકો, તારશુમાર, અમતેલીની જાલર, તરેપનવેલ, ઠીનિકામ, ઈત્યાદિ જે પણ કાંઈ હોય તે પણ ઉઠાવી લેતી આવ.” ફજલત ખોલી “ઉચ્ચતાદનીજ હું જ જાણને લાવું?” ફજલત દોડતી દોડતી જઈ ખેત્રાને નમુને ઉઠાવી લાવી. સરીહન એક વાતના દસ દસ જવાબ સાંભળીને થયરી જ રહી. અસગરીએ કહ્યું, “બેન લ્યો, કાંઈ ધનસાફ પસુ છે! ચાર મહિનામાં તમારી દીકરી એથી વધારે શું શીખતે?” સરીહન તો એવી ચરમીનદી થઈ ગઈ, કે ધરા બરી પાણીથી બીજાઈ ગઈ. હવે તો ચરમને ધીવે ઉચ્ચતાદનીજની સામે આંખ પણ ઢંચી કરી નહિ શકતી હતી.

કમખખત સરીહનના આવવા જવાથી મેહમુદાની પેરી મજાહની વારતા તો રહી ગઈ, તેથી સઘળી છોકરીઓ એની તરફ ધોરી ધોરીને જોવા લાગી. સરીહને કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, મને એની શું ખબર? કુજીત સારી દહાડા તો અહીંઆં રહેછે, રાતના એટલે કે માડેથી આવેછે, કે ખાણું ખાઈું કે સુઈ ગઈ. મને એને પૂછવા પરછવાનો કાંઈ જોગ ખનતો નથી. જે આર વાર હું અહીંઆં આવી, તો કોઈવાર લીગનાં રમતાં જોઈ. કોઈવાર કુશામાં રાંધતાં, કોઈવાર કહાણીઓ સંભળતાં જોઈ. એથી મને વેહેમ આવ્યો, કે એ પોતાનો વખત રમવા કુશવામાં પુએછે. હવે તો મારા માહામાંથી વાત નીકળી ગઈ, મને માફ કરો.” અસગરીએ કહ્યું, “ખરે છે કે તમારો વેહેમ વગર કારણનો નહિ હતો, પણ હું એવી રમતની વાતોમાં એઓને કામચી વાત થીખડુહું. કુશાથી છોકરીઓ હરેક તરેહના ખાણાની ખનાવટ શીએછે. એથી મસાલાનો અંદાજો, નીમકની અટકળ, સવાદની પીચાણુ, વાસળી સમજણુ તેઓને આવડેછે. કેમ કુજીત? પરમદીને સુકરવાર હતો, ત્યારે તમે સરવે છોકરીઓએ મળીને કેટલો જરદો પકાવ્યો હતો? તેની ખનાવટ, અને તે પાછળ થએલો સરવે હિસાબ કીનાખતો અમીને સંભળાવ.” કુજીલતે કહ્યું, “હિસાખતો મેહમુદા જેગમે પોતાની ચોપડીમાં લખી રાખ્યોછે, પણ તેના ખનાવટો મેં તમારા ફરમાવ્યા મુજબ સારાં ધ્યાનથી જોઈ લીધી છે, અને તે મારી સમજમાં સારી રીતે આવી ગઈછે. એક સેર ચોખ્ખા હતા, તેને પેહેલાંતો એક બધાનામાં ભીજવી કાઢાડયા, અને એક અસ્પીની પીળી દાંખની મંગાવી તે પેસાભાર ભેળી હતી. તેને દાંદળેર પાણીમાં જોથ આપ્યો, જ્યારે પાણી ઉકળયું, ને તેમાં રંગ પીગળી ગયો, એટલે તેને ગાળી કાઢાડી, તેમાં પેલા ચોખ્ખાને નીતારીને નાંખ્યા. જ્યારે આવલ અપકચરા થયા, ત્યારે આવલને એક કપડાં ઉપર વીખરી નાંખ્યા, કે તેમાં જેટલું પાણી હોય તે નીકળી જાય. પછી નવટાંક ધીને તપેલાંમાં નાખી લવંગનો વધાર આપીને કકડાણું, અને તે ઉપર આવલ નાંખ્યા. ઉપરથી આવલના ખરોખર વળનની કાચી ખાંડ નાંખી, અને અટકળથી એટલું પાણી નાખ્યું, કે આવલની જે કણી બાકી રહી હતી તે પલળી જાય. પછી છ ટાંક કીસમીસને ધીમાં કકડાવીને જગરે તે ફૂલી ગઈ, એટલે આવલમાં નાંખી, અને ઉપર તથા નીચે અંગારા મૂકીને દમપર મૂક્યું.” અસગરીએ કહ્યું, “ખનાવટની કીક કહી, પણ જ્યારે મેં આવલને જોયા હતા, ત્યારે તે ખેસી ગએલા હતા, એથી જણાયછે, કે તમે કપડાંપર ફેલાવીને થાંડા પાણીથી તેને ધોયાતા નહિ.”

પછી અસગરી સરીહનની તરફ માટું કરીને બોલી, “કેમ ખેન, જરદોતો તમારી કીકરીએ કીક પકાવ્યો? એ સરવે હાંધાં કુશાંની દોલતથીછે. ખેન મેહમુદા, તમે તમારા જરદોનો હિસાબ સંભળાવો.” મેહમુદા જઠને હિસા-

બની ચોપડી લખ આવી, અને ખોલી, “ ઉચ્ચતાદનીજી, રૂપિઆના ૭ સેર ચોખા લખે એક સેર પોણાવણુ આનાના થવા, અને એક પૈસાની હજવ તથા લવંગ. બસેર સેચેનું ધી હતું તે પોણો પા મંગાવ્યું, તેમાંથી અરવિક પા વધારતી વખતે નાખ્યું, અને ૭ ઠાંક નેટલું ક્રીસમીસ કકડાવી દમ આપવી વખતે લાગ્યું, મળી ૧૧૧ આનાનું ધી થયું. અને આર સેર લખેની ખાંડ તેનાં એક સેરના ૪ આના, અને એક પૈસાની ક્રીસમીસ મળી કૂખ પોણા અગિઆર આનાના પૈસા ખરચ થયો. હમો દસ છોકરીઓનો ઉધરાટ હતો, તેમાં પોણાખે આના મારા હતા, તથા એક કુજીલત, ખાજી અક્રીલા, ત્રીજી હોસનઆરા, ચોથી અમતદ્લા, પાંચમી આલીયા, છઠી સલમા, સાતમી અમતબની, અને અક્રીલા તથા જમીલા બે બેનો મળી ૯ એ સરવેનો એકેક આનો.” અસગરીએ કહ્યું, “ મેહમુદા, તમે હિસાબમાં બૂલ આધીએ.” મેહમુદાએ તપાસી જોઇને કહ્યું, “ હા ઉચ્ચતાદનીજી, ચોખામાં ઉપરની કોરી-ઓ બચી તે વાંજીઆ કણીઆએ હજમ કીધી. આહા! દાંખડીઓ અને લવંગ તેટલામાં આવી જતેતો એક પૈસો ખચતે. દેઆનત જતો, કણીઆ પાણેથી તે કોડીયો લાવ.” અસગરીએ કહ્યું, “ હું હું એ શું કરોછો? કો-ડીની મામલત ને પરમ દહાડાની વાત. હવે કાંઈ ખોસીના. તમારી બૂલની સજા એછે, કે તમે એટલું સેહુવો.” અસગરી હોસનઆરા તરફ જોઇને ખાલી, “ જરદાની ખતાવટ અને લાગરતો જણાઇ, પણ વાઈ તપેલું બરી કીવેલા સેઈબર જરદાનું તમે સધળીઓએ મળી શું કીધું? ” હોસનઆરાએ જવાબ દીધો, “ કાનવાળી બે રકાખીઓ બરીને તો ઝાદાને નામ મસજીદમાં મોકલી હતી. આકીનામાંથી ૧૩ ખુમચીઓ બરી હતી. નિશાબમાં અમે બધી મળી ૨૫ છોકરીઓ છીએ, તે બધે વચ્ચે એકકી ખુમચી આવી. તેરમી ખુમચીમાં હું એકલીજ હતી.” અસગરીએ પૂછ્યું, “ ત્યારે શું તમે ખમણો હિસ્સો લીધો? ” હોસનઆરા ખોલી, “ નહિ. મારી ખુમચી અ-રધી હતી, મૈને પૂછી જીઓ.” અસગરીએ પૂછ્યું, “ ત્યારે તમે બાઇબ-દીમાંથી જીદાં કેમ પડ્યાં? ” હોસનઆરા તો ચૂપ થઇ ગઇ, પણ અમત-દ્લાએ કહ્યું, “ ઉચ્ચતાદનીજી, એઓને મૈની સાથ ખાતાં ઘેન આવેએ.” હોસનઆરા ખોલી, “ નહિ ઉચ્ચતાદનીજી, ઘેનની વાત નથી. હું સોફરા ઉપર સરવેથી છેલી આવી, તેથી એકધી પડી ગઇ. આપ મેહમુદાને પૂછી વાકેફ થાઓ.” અમતદ્લાએ કહ્યું, “ કેમ તમે હમણું થોડાજ વખત થયો મારું કુચેલું પાણી પીવા માટે વડયાંતાં નહિ? ” હોસનઆરાએ જવાબ દી-ધો, “ હું વહીતી કે? કકત એટલી વાત કહી હતી, કે નેટલી તરસ હોએ તે મુજબ પાણી લ્યા કરી? ગલાસમાં કુચેલું પાણી રાખવું એબ બરેલુંછે.”

પછી અસગરીએ મેહમુદાને પૂછ્યું, કે “ પેલું ચોખાનીઈ ” અલખાને નેપા-

મત 'નું મેં જે તમને આપ્યું હતું, તેમાંનાં સરવે જાતનાં ખાણાં તમે રાં-
ધીને તપાસી ચૂક્યાં ઈ હજી નહિ ?" મહમુદાએ થોડા વિચાર કરીને કહ્યું,
"હું પોતાના મનમાં સરવે પકાવી ચૂકી છું, ખબકે ડોહવાર ખનાવી પણ ચૂકી
છું." જેટલી માઠી છોકરીઓએ, તેઓ જોને સાધારણ રાજના ખાણાની રીતિ
ખબર છે, અને તે ઉપગંત પણ હરેક જાતના સીખના, મસાલાના, ચણાના
આઠા સાધના કવાખ, કુફતા, પલાવ, જરદો, મતનજન, દહોળી ખીરીયાની,
નુરમહલી, કુરમા પલાવ, સમુસા, મીઠા સલુનો, સોંગર, દહીયરાં, સોહાલ,
ધીની સેવ, તજેલી દાળ, પૂરી, પાપડ, બુરીયાની, ફીરીની, સૂકો હલવા, નરમ
હલવા, અંદરાની ગોળી, એ સરવે ચીજો વારેવાર પકાવી ચૂક્યાં છે, અને સરવે
છોકરીઓએ રાંધતાં જોયું છે, ખબકે પોતાને હાથે પણ પકાવ્યું છે, અને તમે
જાણો છો, કે આપણી મકતખમાં હાલનાં કુલનાં તો ફકત નામ છે, જે ચીજ
રાંધે છે, તે આઠા એક કુટુંબને લાએક પકે છે, અને હોસનખારને તો ચટ-
ણીઓ તથા મુરખાઓનો ઘણો શોક છે. એ ચીજો એઓના મિવાએ ખીજ
છોકરીઓ કમ જાણે છે." એ પછી અસગરીએ સ્પરીહનને કહ્યું, કે "ખેન,
હવે તમને અહીંઆંના કુલનાંઓના કાપદા તો જાણાઈ ગયા હશે ? આજે
માઠી રાત થઈ છે. કેટલીએક છોકરીઓનાં ઘર દૂર છે, માટે જો કાલે અખ-
શા તો ઠોંગલાં બુરીયાંની રમત તમને ખતાવીશું, અને સાંજ તલક રહેશે તો
કહાણીઓ પણ સંભળાવીશું." સરવે લોકો રૂપસદ થયાં. સ્પરીહન જતાં
જતાં અસગરી આગળ હાથ જોડીને કહેવા લાગી, કે "ઉસતાદનીજી, આ
મારો કસર માફ કરશે ?"

ખીજે દિને જ્યારે સ્પરીહન પાછી આવી, ત્યારે છોકરીઓના નમુના અને
છોકરીઓના વણેલા ગોઠા, છોકરીઓના ગૂંથનાં ગોખરં, છોકરીઓની ખનાવે-
લી વુહાઓ અને સાંપાં, છોકરીઓના વેતરેલાં તથા સીવેલાં મરદાની તથા જ-
નાની કપડાં, એ સરવે અસગરીએ તેને દેખાડયાં, જેના જોવાથી સ્પરીહનને
અતિશય આશ્ચર્યો ઉપજ્યો. તે પછી છોકરીઓના ઠોંગલાંઓનું ઘર દેખાડ્યું.
એ જગોએ ઘર ચકાવવાને સરવે અસખાખ, ખીજાનાં, તકીયા, તસ, ચકમ,
કનસીયા, રકાખી, પરદા, ચક, ચંદરવા, પંખા, કુરતીન પતંગ, દરેક જાતનાં
વાસણ, હરેક જાતનો સામાન, ને સણુગાર પોતપોતાને ઘરતે ઠેકાણે મૂકેલો
હતો. તથા ઠોંગલીઓને એવીતો સણુગારેલી હતી, કે જાણે બગણના ઘરમાં
મિહુમાનો ભેગાં મળયાં હતાં, જ્યારે ઠોંગલાંનાં ઘર જોઈ ચૂકી, ત્યારે અસ-
ગરીએ સ્પરીહનને કહ્યું, કે "છોકરીઓની સરવે રમતમાં મને ઠોંગલાંનો એક
ઘણો પસંદ છે. એની મારફતે છોકરીઓ, સીવણું, યુંથણું, કપડાં વેતરવાં,
અને ઘરની ગોઠવણ, તથા હરેક તરેહની રસમો જેવી કે છટ્ટી, ખીર ચઠાઈ,
દૂધ છોરાઈ, નિશાજે ખિસાડવાનું મૂરત, રાજ, માગણી, ઘીવાળી, ખજેવ, માહો-

રમની મીઠાઈ અને મોટાં તીરથ, તહેવાર, પેરામણી, વરણી, વધાવો, વીવીહ, ચાલીયું, ચોથી, એ સરવેની રીતબાંતથી માહીતી મેળવેછે. “બિન સચીદન, તમારી છોકરીતો હમણું યોગ્ય દિવસ થયાં આવેલાંછે, પણ ને છોકરીઓ મારી નિયાળમાં ધણા દિવસથીછે, નેવીકે આએ બેઠેલીઓછે. અમલબનીને, હમ્મા મારી નહુંદ મેહમુદા, હમ્મા હાસનઆરા, એઓ વિશે વગર હુંકારથી કહુંછું, કે અગર તેઓને કોઈ મોટાં ભર્યાં પૂર્વા ધરને કારેખાર આને સોપ્યાં હોયતો, ધનસાક્ષા તે એવો ચલાવશે કે, નેવો કોઈ ધણી કસાએથી, અને અનુભવી કરતી હોએ. હુંતો ક્રૂત શીખવવા ઉપરજ તાકીદ નથી કરવી. એઓને દુનિઆને કામની ખનાવુંછું. ને કામ હવે પછે એઓને માથે પડનારછે.”

એટલું કહીને અસગરીએ હાસનઆરાને બોલાવી, અને કહ્યું કે, “બાઈ, તમારી ઠાંગલીનું ધરતો અરહું સચુગારેલુંછે, ક્રૂત એક ખામીછે, કે તમારાં ઠાંગલાંની પાસ રંગીન વાગા જણાતા નથી. કદાચ તમને રંગતાં નહિ આવડતું હશે?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “રંગતો મને મેહમુદા બેગમ સારી-પૈ શીખવ્યોછે, પણ મેં અમસ્તાં નથી રંગ્યાં.” અસગરીએ કહ્યું, “વારૂં, જણાંછેતો ખતાવોની?” હાસનઆરા બોલી, “ઉસતાદનીજી, વરસાદના દહાડામાં પેહેરવાનો રંગ રાતો, નારંગીઓ, ગોલિઅનાર, ગોલિચકતાલું, ખરખુ-જીઓ, ધાની, અને કાળોધેરા, તથા થંડીની મોસમનો રંગ સદખરગી, ગેરૂઓ, ઉનાળી, ધણીયો, તેલિયો, જંબુઓ, કાળો, ખુધુ, ગોલાખી, જાંઠરાની, કો-કમી, અને કરનજીઓ, તથા ગરમીનો પીયાજી, આખી, ચાંપાઈ, કપાસી ખદામી, કપૂરીયો, દૂધીયો, ખથખથી, ફાલસાઈ, સંદલી, અને સીંદુરીયોછે, એ સિવાએ ખીબ રંગોતો ધણા હોયછે, પણ મેંતો તેજ કહ્યાંછે, કે ને ધણુંકરી પેહેર-વામાં આવેછે,” અસગરીએ પૂછ્યું, “રંગોના નામતો તમે ધણું ગણાવ્યાં, પણ ખતાવો કે એ સઘળા રંગો તમને રંગતાં આવડેછે?” હાસનઆરા બોલી, “મેં તેજ રંગોનાં નામ ઓધાંછે, ને મને યોતાને રંગતાં આવડેછે.” અસગરીએ કહ્યું, “વારૂં, ત્યારે ખતાવો, કે ખરખુજીઓ કેવી રીતે રંગેછે?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “સારા ઘેરા રંગની અરધી ગજ મજમલ મંગાવવી. પાણીને ખૂબ જોશ દધને તેમાં ક્રૂકી નાંખવી, ને ઉપરથી ગોળનો કટકો નાંખીને હલાવવો, ક્રૂકીની અસરથી ગોળનો રંગ જમી જશે, પછે તેમાં કપડું રંગી લેવું.” અસગરીએ કહ્યું, “વારૂં, જો ગોળ નહિ હોયતો?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “ત્યારે તીસુના કૂલોને જોશ દધને ક્રૂકી વાટીને મેળવવી, એટલે ખર-ખુજી થઈ જશે. લેટીને તે હલકો કપાસી થશે. સારા ખરખુજી વગર ગોળે રંગાઈ નથી થકતો. પણ ખોદાની મેહેરખાનીથી આ દહાડાઓમાં, મનેનહાં એવો ચાલ્યોછે, કે સરવે રંગોને તેને માત કરી નાખ્યોછે. કપડાંતો કપડાં

પણ મીઠાઈના આકાંચોને પણ મળેનટાથી ધણો અચ્છો રંગ આપવામાં આવે છે. મારી વડી બેને મળેનટાના રંગનો જરદો રાંધીને ષાકલ્પી હતો, તેનો કેસરથી પણ સરસ રંગ થયો હતો.” અસગરીએ ધભરાખને પૂછ્યું, “હૈસન-આરા! તમે તો તે મળેનટાથી રંગેલા આવલ નથી આધા?” હૈસનઆરાએ કહ્યું, “મેં આધાતો નથી. પણ ઉસતાદનીજી વાહં કેમ તે આધામાં કાંઈ નરચહે?” અસગરી બોલી, “ઓહો! મળેનટામાં તો સૌમલ આવે છે. ખખરદાર! મળેનટાની કોઈ ચીજ જ્યાંપર મૂકવી નહિ.” હૈસનઆરાએ કહ્યું, “મેં તો મળેનટાનાં રંગેલાં આકાં મોહરમમાં ધણા આધાછે. અસગરી બોલી, “તેનું કાંઈ નહિ. નખ જેટલાં મળેનટામાંથીતો પુષ્કળ આકાં રંગાય છે, તેથી તમોને કાંઈ નુકશાન નથી થયું, પણ વાદ રાખજો કે એમાં ઝર છે.” હૈસનઆરા બોલી, “મળેનટાથી રંગાએલી મીઠાઈ લોકો હમેશાં ખાએછે. અસગરીએ કહ્યું, “તેઓ ધણું નરચ કરે છે. ઝર જ્યારે પોતાના વજન કરતાં વધી જાયે, ત્યારે ખચીત કરી તેની માઠી અસર થયે.”

સાંજ પડી તેથી છોકરીઓ પોતાના દોખીસ્તાન અને ચોપડીઓ કેકાણે મૂકી કાએદા સુજબ રમવા તથા વારતાઓ અને ઉખાણા કહેવા તથા સાંભળવા આની બેઠાં. અસગરીએ સજીહને કહ્યું, કે “અહીંઆં કાંઈ ચૂલ્લી ચદલાની કહાણીઓ નથી થતી. વારતાઓની એક ઘણી સારી ચોપડી છે, જેમાં ઘણી સારી સારી વાતો છે, અને તેમાંની દરએક વાતોથી એકી નસીહત કાહાડલી છે. વળી એ ચોપડીમાંની બાધા પણ ઘણી સારી છે. હમણું આ છોકરીઓ તે ચોપડીમાંની વાતોથી જીવ બહેલાવયે, કહાણીઓ બોલવાથી તેઓને બોલવાની ઠપ સાફ આવે છે, તથા મકશુદની મતલબે પહેાંચવામાં વધારા યાવ છે. જ્યારે કોઇવાર મને ડુરસત હોએ છે, ત્યારે હું પણ કહાણીઓની વચમાં એઓને સવાલ કરતી જઈ છું, અને જેવી એઓને સમજ હોએ, તેવો મને જવાબ આપતાં જાએ છે. અગર તે જવાબ ઝોટો હોએ છે, તો હું તેઓને સમજાવું છું. ઉખાણા પારખવાથી એઓના માનને મજબૂતી, અને એઓના જેહનને તેજી મળે છે, પણ તમે એઓમાં બેસીને તમાથો જીઓ, મને આજે આલીયાની માએ તેડાવેલી છે માટે હું ત્યાં જઈ છું. તેના અચ્ચાંસ જીવને સાહં નથી. તેણે ઘણી ઘણી આજેજીથી કહેવાડ્યું છે, તેથી નહિ જઈ તો તેને માફું બાગયે. વળી મારે જીવ પણ માનતો નથી.”

સજીહન—હા, મેં પણ સાંભળયું છે કે તેનો છોકરો કેટલા દહાડાં થયા ખાવતો નથી. બિચારી ઘણી ધખરાઈ રહી છે. આહા! જોદા કરે બિચારે જીવતો રહે. જોદાની મહેરબાનીથી બચેતો છે. દસ વરસે ધમ દધને ઓદાએ એ ઝરત દેખાડી છે. આલીયા પછીનો કુકત એજ એક બચેલો છે. ઉસતાદનીજી, તમોને એલાજ કરવા માટે બોલાવ્યાં હશે ?

અસગરી—એલાજ એલાજતો મને કાંઈ આવડતો નથી. આગળ એક વેળાએ છોકરાને સસણી થઈ ગઈ હતી, મેં ઝેરમાહરો, વસલોઅન, ગોલાખનો જુરો, નાહની એનચી, સર્દે જુર, કપાઅચીની, ફુલરો, એવી તરેહની બે ચાર દવાઓ ખતાવી હતી. ખાદાના કરવાથી છોકરો મારો થયો.

સરીહન—ઉસતાદનીજી, તમે સરવે યુલુમાં પૂરો છો.

અસગરી—એમાં યુલુની શું વાત છે ! મારા મહીરામાં દવાદારનો ઘણો અખ્યાસ છે. જ્યારે હું નાહની હતી, ને જે દવા આવતી તે હુંજ કૂટતી, ચાળતી, ખનાવતી, ને યાદ રાખતી હતી, એવી રીતે સુનીસુનાઈ બે ચાર દવાઓ યાદ છે. જેને અગતની જણાવે છે તેને આપું છું, અને અરચાંઓનો એજાજતો ઝોરતોજ કરી કરાવી લે છે. જ્યારે કાંઈ મુશકેલ આવી પડે છે, જ્યારેજ વધેદની પાસે લઈ જાએ છે.

સરીહન—ઉસતાદનીજી, તમે મહેરબાની કરીને મને તમારી નિયાજની સરવે ગોડવણુતો દેખાડી. હવે જરા ઠરોતો હું જોઈ, કે છોકરીઓ કેવી રીતે કહાણીઓ કહે છે, અને કહાણીઓમાં તમે કેવી રીતે તાલીમ આપો છો.

અસગરી—બાઈ મને તો વાર લાગે છે, પણ ઝેર તમારી ખાતર કરવી પડે છે. વારે છોકરીઓ આજે કેવી વારણુ છે ?

મેહમુદા—વારણુતો અમતજાની છે, પણ ફજીલત પાસે ખોલાવો.

અસગરી—શીક છે. ફજીલત, કોઈ ઘણી ટૂંકી વારતા કહે.

ફજીલત—(વારતા શરૂ કરી) એક પાદશાહ હતો.

અસગરી—પાદશાહ કોણને કહે છે ?

ફજીલત—જેમકે દિલ્હીમાં બાહાદરશાહ હતો.

અસગરી—એતો તમે એવી વાત કહી કે, જે કોઈ દિલ્હી તથા પાહાદશાહને જાણુ હોએ તેજ સમજે.

ફજીલત—પાદશાહ, હાકિમને કહે છે.

અસગરી—ત્યારે કોટવાળ, થાણુદાર એ પણ પાદશાહ છે ?

ફજીલત—નાહિ, કોટવાળ, થાણુદારતો પાદશાહ નથી. એતો પાદશાહના નોકર છે.

અસગરી—શું ત્યારે કોટવાળ હાકિમ નથી ?

ફજીલત—હાકિમતો ખરો, પણ પાદશાહ સૌથી વડો હાકિમ હોય છે, અને સૌપર હાકિમ ચલાવે છે.

અસગરી—આપણો પાદશાહ કોણુ છે ?

ફજીલત—જ્યારથી બાહાદરશાહને અંગરેજ પકડીને કાળાં પાણીએ લઈ ગયો, ત્યારથી તો કોઈ પાદશાહ નથી.

એ સાંભળીને સુધળી છોકરીઓ હસી પડી.

અમગરી—ફજલત ! તમે ઘણા ખેતકૂકો, તમે પોતેજ કહ્યું કે જે સૌથી મોટો હકિમ હોય, ને સરવે પર હુકમ ચલાવે, તે પાદશાહ હોય ! અને આ પણ જાણો છો, કે બાદશાહને અંગરૈજ પકડીને કાળાં પાણીએ લઈ ગયો, ત્યારે અંગરૈજ પાદશાહ થયો, યા નહિ ?

ફજલત—હા થયો ખરો.

અમગરી—વારું ત્યારે બતાવો, હમણા આપણો કોણ પાદશાહ છે ?

ફજલત—અંગરૈજ.

અમગરી—શું અંગરૈજ કોઈ ચોકસ ઘણીનું નામ છે ?

ફજલત—નહિ, સેંકડો હજારો અંગરૈજ છે.

અમગરી—શું બધાજ અંગરૈજ પાદશાહ છે ?

ફજલત—હાજતો.

એ સાંભળી વળી છોકરીએ હસી પડી. અમગરીએ હોસનઆરાની તરફ અસારત કીધી, કે તમે જવાબ દો.

હોસનઆરા—ઉસતાદનીજી, આપણો પાદશાહ રાણી ચિકટોરિઆહે

અમગરી—તે મરદ છે કે સ્ત્રી ?

હોસનઆરા—સ્ત્રી.

અમગરી—તે ક્યાં રહે છે ?

હોસનઆરા—લંડનમાં.

અમગરી—લંડન ક્યાં છે ?

હોસનઆરા—અંગરૈજોની વિલાપતમાં એક ઘણું મોટું શહેર છે.

અમગરી—તે કેટલું દૂર હશે ?

હોસનઆરા—મેં એક ગ્રામમાં પાંચ હજાર કોસ લખેલું વાંચ્યું છે.

અમગરી—કોસ કેટલો લાંબો હોય છે ?

હોસનઆરા—ઉસતાદનીજી, સુલતાન નેજમુદ્દિનને અહિંથી ૩ કોસ કહે છે.

એ સાંભળીને મેહમુદા હસી, અને યોલી કે ૧૭૬૦ ગજનો એક કોસ હોય છે. અમગરીએ મેહમુદાને પૂછ્યું, કે “તે દહાડે હું જ્યારે કુતબ સાહેબ ગઈ હતી, અને તમે પણ મારી સાથે હતાં. તમે પણ જોયું હતું, કે યોડે યોડે દૂર રસતા ઉપર પથ્થરો ઢાટેલા હતા, અને પથ્થરો ઉપર લખેલું હતું, તે પથ્થર શાના હતા ?”

મેહમુદા—હું અટકળથી એજ સમજી હતી, કે કોસની નિશાનીના પથ્થરો છે; પણ મારી એટલા જોરથી જતી હતી, કે પથ્થરો પર નજર કરતી હતી નહિ, તેથી હું મારીપેઠે વાંચી શકી નહિ, કે તે ઉપર શું લખેલું હતું.

અમગરી—તે કોસના પથ્થર નહિ હતા, પણ માઇલોના પથ્થર હતા. અરધા કોસનો માઇલ થાય છે, અને દર માઇલે પથ્થર ડાટેલા છે, તેમાં એવું

લખેલું હોય છે, કે ‘ અહીંઆંથી દિલ્લી આટલા માઇલ છે; ને કુતબ સાહેબ આટલા માઇલ.’

એ પછી અસગરીએ વળી હોસન આરાની તરફ મોઢું કરીને પૂછ્યું. “હું બેન, લંડન કઇ તરફ છે ?”

હોસન આરા—ઉત્તર તરફ.

અસગરી—તે મૂલક ગરમ છે કે ઠંડા ?

હોસન આરા—એતો હું નથી જાણતી.

મેહમુદા—ઘણું ઠંડું છે. જેટલાં ઉત્તરે જઈએ તેટલી ગરમી કમ છે, અને જેટલાં દક્ષિણ તરફ ચાલીએ તેમ ગરમી વધારે થતી જાય છે.

સરીહન—ભલાં ઉચ્ચતાદનીજી, શું ઓરત પાદશાહ છે !

અસગરી—એમાં અજબ થવા જેવું શું છે ?

સરીહન—અજબ થવા જોગ કેમ નહિ ? ઓરત જાત તે શું કરતી હશે ?

અસગરી—જેમ મરદ પાદશાહ કરે છે, તેમજ ઓરત પણ કરે છે. મૂલકનો બંદોબસ્ત ને રૈયતને પાળવું.

• સરીહન—ઓરત તો શું કરતી હશે ! કરતાતો મૈ અંગરૈજ હશે. તા-મન્ને વાસતે ઓરતને પાદશાહ ખનાવી રાખી હશે ?

અસગરી—એ સમ્રાજા અંગરૈજને રાણીના નોકરે છે. તે દરેકનું કામ જુકું જુકું, ને દરેકનો એખતીઆર જુદો છે. સરવે પોતપોતાના કામ ઉપર જામજામ રહે છે. જ્યારે મરદ પાદશાહ ચાએ છે, ત્યારે પણ વજીર અ-મીરૈજ સરવે કામ કર્યા કરે છે.

સરીહન—મારો જીવતો માનતો નથી, કે ઓરત જાત પાદશાહી કરી શકે ?

અસગરી—ભોપાળની બેગમનું નામ તમે સાંભળ્યું છે ?

સરીહન—કાંઈ સાંભળ્યું છે, કાંઈ નહિ, પણ ખુદ મારો સરસો ભોપાળમાં નોકર છે.

અસગરી—બસ એજ રીતે સમજી લ્યો. ભોપાળ નાહનો સરખા દેશ છે, અને રાણી વિદ્યોતરિઆની પાસ મોઢી પાદશાહત છે. જેવી રીતે ભોપાળની બેગમ પોતાના નાહના દેશની બંદોબસ્તી કરે છે, તેમજ રાણી વિદ્યોતરિઆ પોતાની મોઢી હકુમતની ગોઠવણ કરે છે. ભોપાળ નાહનું રાજ છે, નોકર ચાક્ર થોડા છે, ને તેઓ થોડાજ દરમાયો પામે છે. રાણી વિદ્યોતરિઆનું રાજ ઘણું મોટું ને દબદબાવાળું છે. બારી કારખાનું ને મોટા પગારે લાખા નોકરો ચાકરીએ છે.

સરીહન—એ ભલાં રાણીનો કોઈ વર છે કે ?

અસગરી—હા, પણ મોતપર કોઈનું જોર નથી ચાલતું. ચાંદને પણ ખા-દાએ ડાગ લગાડી દીધેલો છે. કેટલાએક વરસ થયાં રાણી વિધવા થયાં છે.

સપ્રીહન—રાણીને કુરબંદ છે ?

અસગરી—હા, ખાદા રાખે, છોકરાં, પુતરાં, સરવે કાંઈ છે.

સપ્રીહન—ત્યારે રાણીજી આ મૂલકમાં કેમ નથી આવતાં ?

અસગરી—ત્યાં પણ મોટા મૂલક છે. ત્યાંના કામોથી કુરસત નહિ મળતી, પણ હમણાં રાણીજીનો દીકરો આવનાર છે, તેની બારે તૈયારીઓ થાય છે, એવું મેં અખખારમાં વાંચ્યું છે.

સપ્રીહન—વારું રાણીજી હજારો કોસ દૂર ખેડલાં તેમને અહીંઆની ખખર કેમ થતી હશે ?

અસગરી—કેમ નહિ, જરાએ જરા ખખર થાય છે. ડાકથી અને ત્રિજળીના તારથી રાત દહાડો ખખરો જાય છે ને આવે છે. હજારો નીઉસપે પડે વિલાપત જાય છે.

સપ્રીહન—વારું રાણીને કેમ કરી જોવાએ ?

અસગરી—તે કેવી રીતે ખતાવું ? પણ તેની તસવીરથી અલખતાં જોઈ શકાય છે.

સપ્રીહન—ખર તસવીર તો જોઈ લેતે.

અસગરી—ખેત, તમે પણ રમુજની વાતો કરો છો. શું તમે રૂપિઆ નથી જોયો ?

સપ્રીહન—કેમ નથી જોયો ?

અસગરી—તે ઉપર જે ઓરતનો ચહેરો પાડેલો છે, તે રાણીથી તસવીર છે. તેમજ વળી કાગળોપર ચોંટાડવાની ટીકોટો ઉપર પણ રાણીની તસવીર છે, અને એ ઉપરાંત મારી પાસ રાણીની એક મોટી અને નાનીથી તસવીર પણ છે, જે મારા બાવાને કોઈ અંગરેજે આપી હતી, તે તેમણે મારી ઉપર માકલાવેલી છે. મેહમુદા, મારી ઇસકોતરી ઉંચકી લાવ.

ઇસકોતરીમાંથી અસગરીએ રાણીની તસવીર કાઢાડીને ખતાવી, અને સઘળી છોકરીઓએ બારે ઉલટથી તે તસવીરને જોઈ.

સપ્રીહન—શું મજાહની તસવીર છે ! જાણે ખરેખર રાણી ઉભાંજ છે.

અસગરી—ખરેખર, એ તસવીર આખિહુખ રાણીની છે. રૂપિઆ ઉપરના ચહેરા સાથે એને મળવીને જુઓ કેટલો ફર છે. એ તસવીર હાથની ચીતારેલી નથી, પણ એક આરસી આવે છે, તે ઉપર કાંઈ મસાલો લગાડીને માખેમૂક છે, એટલે પોતાની મેજે જોવીને તેથી છાયા પડે છે.

સપ્રીહન—હોસનઆરાએ લંડનને પાંચ હજાર કોસ દૂર ખતાવ્યું, તો અહીંઆથી ત્યાં આવવા જવાને વર્ષો લાગતાં હશે ?

અસગરી—નહિ, દરિઆમાં ને દરિઆમાં એક મહિનામાં વગર હરકતે પહોંચાય છે.

સરીહન—એહો ! શું દરિઆમાં થઇને જવું પડે છે ? અંગરેજોનાં પણ કેવાં દિલ છે ! તેઓને દરિઆથી ખીક નથી લાગતી ? દરિયાનું નામ સાંભળતાંજ મારાં તો રૂએરૂઆં ઉભાં થાએ છે !

અસગરી—દરિઆથી ખીલીવાનું શું કારણ છે ? કરારથી વાહાણ ઉપર ખેસવું. આસુ મળનું જાણે ચાલતું ધર.

સરીહન—એહો ! ઉચ્ચતાદનીજી, કુખવાની કેવી ભારે ધારતી છે ! જીવો, પરારને વરસની વાત છે, કે નવાબ કુતબુદિનખાનમની સાથે મારી માસીમાસુ હજી કરવાને ગયાં હતાં. કોઈ એવે ચોઘડીએ ગયાં કે પાછાં ફરી શક્યાંજ નહિ !

અસગરી—હા, એ સંજોગની વાત છે. વાહાણ કોઈકદાય કુખી પણ જાય છે. પણ જો તેમ દરરોજ કુખવા કરે, તો દરિઆની મુસાફરીનું કોઈ નામ પણ નહિ લે. હવે તો દરિઆનો રમતો ખુશરીની સડકો કરતાં વધારે આબાદ થઈ ગયો છે. હજારે વાહાણો રાત દહાડો આવતાં જતાં રહે છે. અંગરેજ અને તેઓની ખાનુ, ખર્યાં, તેમજ કુલ્લે અંગરેજી સરસાંમાન એ સુંધુ વાહાણોની મારફતે અહીંયાં આવે છે.

સરીહન—અંગરેજોની આરતોની શું વાત થાએ ? તેઓ તો કોઈ આરજ તરેહની સ્ત્રીઓ છે. આપણથી તેઓની ખરાખરી કયાંથી થાએ ! તેઓ તો બાહર ફરે છે. મેં સાંભળ્યું છે, કે નાહના નાહના ખર્યાઓને વિલાયત મોકલી દે છે, ને તેમ કરતાં તેઓનું દિલ કુહુરતું નથી. નથી સમજતું, કે એ કેવી જાતની માએ છે ! કેવી રીતે તેઓનાં દિલને ધીરજ આવતી હશે ! એવી રીતે બાહરની ફરનારી ને લોઠાં સરીખાં દિલની તેઓને દરિઆથી શું થાએ. તેઓને તો હવા પર ઉડવું પણ ભારી નથી.

અસગરી—બાહર ફરનારી તમે જો કહ્યું, તો એઓના દેશમાં પરદાની આજ નથી. ખજવાના વખતમાં અમે એક ગામમાં નાસી ગયાં હતાં, ત્યાં પણ પરદાનો રેવાજ નહિ હતો. સૈની વહુ દીકરીઓ બાહર નીકળતી હતીઓ. હું તો ચાર મહિના ત્યાં રહી, તેમ બાહરની ફરનારીઓમાં એવો ધરમ ને મલાહજો જોયો, કે જોદાં અમે સરવે પરદવાળીઓને તેવું નસીબ આપે, અને ખર્યાઓને વિલાયત મોકલી દેવાથી તમે એમ કેમ સમજ્યાં, કે તેમને ફરજંદોની માયા નથી. અજબત એ લોકોની મોહાબત અફસની સાથે છે. અહીંયાની માઓની પકે બાહાવરી મોહાબત નથી, કે ફરજંદોને શીખવાથી રોકે, ને હુન્નર હાંસલ કરવાથી અટકાવી રાખે. હલાં નખતો મોહાબત, પણ બારીકીથી જોઈએ તો ખર્યાના હકમાં કાંટા રાપે છે, ખર્યાને ખેટપથી ઉછેરે છે, ને મોહાબતનું નામ ખદનામ કરે છે.

એટલી વાતચિત થયા પછે સરવે કોઈ ચૂપ થઈ ગયાં, અને કુજલતે ચોનાની વારતા પાછી ચર કીધી.

ફજલત—અને તે પાદશાહને પેટે કોઈ છોકરો નહિ હતો, એકથી એકજ છોકરી હતી. મારી પછી એજ છોકરી ગાદીની વારસ થયે, એવું સમજીને પાદશાહે તે છોકરીને સારીપઠે વાંચવા લખવા શીખાવી, અને રાજપાટનો કાનુન કાએદો સરવે તેને અછી રીતે પાઠ કરાવ્યો, તથા પોતાના જીવતાંજીવત તેને દેશનો કારૌખાર સોંપી દીધો.

ફજલતે એટલી વાત ચનાવી કે અસગરી ખાનુએ કહ્યું, “બાઈ, તમેતો જ્ય જ્ય કાહાણી બોલી જાએછો, ને મારા દિલમાં હજારે સવાષો ભરેલાછે, પણ શું કરું દિવસતો ભરાવા આવ્યોછે, ને મને આલીયાને ધર જવું જરૂરછે, સાંજની વખતે કોઈને ઘેર ભેટવા જવું પણ સાર નથી, માટે હુંતો હવે રહી શકતી નથી, તમે છોકરીઓ પોતપોતામાં બોલો અને સાંભજો.” પછે સંશીહનને કહ્યું, “લ્યો બેન, અલ્લા બેસી, હુંતો જઈઉં. તમારી મરજી હોએતો તમે બેસીને સાંભજો, નહિતો કાલે વળી આવજો. અહીં-આંતો રોજ એમજ થયા કરેછે.” ટૂંકામાં, અસગરી ખાનુતો આલીયાને ઘેર ગયાં, અને સંશીહનતો એવી પ્રસન થઈ, કે પોહાર રાત સૂંચી છોકરીઓમાં બેસી રહી. અસગરી ગયા પછે મેહમુદ અને હોસનઆરાએ કાહાણીઓમાં ધણી મજા મજાહની વાતો કાહાડી.

આ ખ્યાનથી અસગરીની નિશાળની ગોઠવણ અને તેની તાલીમ તથા સીખવવાની રીતિ સારીપઠે સમજાએછે. અસગરી વગર શકે હોસનઆરાને ઘણી આહાતી હતી, અને તેથી વધારે પોતાની નણુંદ મેહમુદને આહાતી. હોસનઆરાને એવીતો ખુશીથી શીખવી કે, બે વરસમા ફારસી વાંચવા લાગી, અને ઉરદુમાં કાગજ પત્ર લખી શકતી હતી. હવે પેલો નહારો મીઝજ હોસનઆરામાં બાકી રહ્યોતો નહિ, તેમજ ચચીતરાપણું નીકળી જઈ ઘણી ગરીબ, શીખેલી, પઢેલી, હુન્નરમંદ, પ્યારી દીકરી બની ગઈ. તેમજ એની બેન જમાલઆરાનું વરસોનું ઉજ્જડ પડેલું ધર અસગરીની દોલતથી જોદાએ પાછું આપાદ કીધું; જેનો તમામ કીરસો ખીજી એપડીમાં લખ્યામાં આવશે. મતલબ એકે આથી કરી હકીમજીનું તમામ ધર, નાહતાં મોટાં સરવે અસગરીના પગ ઘોઈ ઘાઈને પીતાં હતાં. સુન્નતાન બેગમે લાખો તદખીર કીધી, કે અસગરી કાંઈ લે, પણ આ જોદાની બંદીએ કાંઈજ નહિ લીધું. બ્યારે હોસનઆરાના લગન થવા લાગ્યાં, ત્યારે મોટા હકીમ સાહેબે મોલવી ગજાહમદ ફાજલનો વગ લગાડીને, અસગરીને હજાર રૂપિઆનાં જડાવદાર કડાં આપ્યાં, અને કહ્યું, “સાંભજો, તમે મારી પુત્રી અને દીકરીઓની બરાબરછો, હું તમાને ઉમતાદનીગીરી તરીકે નથી આપતો, બન્નેકે પોતાનું બચ્ચું સમજીને આપુંછું.” આએ તરફથી મોલવી સાહેબે સમજાવી, ત્યારે અસગરીએ કડાં લીધાં.

મોહોમદ કામેલના અહેવાલ.

આ તરફતો અસગરી પોતાની નિશાળમાં ગયેલી હતી, પણ ખીજી તરફ મોહોમદ કામેલ બેરોજગારીથી ધભરાતો હતો. એક દહાડે અસગરીને કહેવા લાગ્યો, કે “હવે મારો જીવ ધણો ધભરાય છે. અગર તમારી સલાહ હોયતો, હું તેહસીલદાર સાહેબ પાસે પાહાડપર જઈ, અને તેઓની મારફતથી આકરીની તલાસ કરું.” અસગરીએ વિચાર કરીને કહ્યું, “આકરી કરવી તો ઘણી જરૂર છે, કેમકે તમે જીઓછો, કે ધરમાં કેવી તંગી ચાલે છે. સસરાબાવા હવે જમક થયા છે. વાજબીતો એ છે, કે તેઓ ધરમાં બેસે, અને તમે કમાઈને તેઓની આકરી કરો. વળી મહમુદા માટી થતી જાએ છે, હું તેમને અદરાવાની ફિકરમાં છું, અને એવા વિચાર છે, કે કોઈ ધણે મારે ઠોકાણે તે પરણે, તેની હું તદખીર કરું છું, ખોદા કરે છે તો આએજ વરસમાં એનું કરી જશે, પણ તેને વાસતે ધણો સરસામાન જોઈશે, અને હમણાંજમી કોઈ પણ જાતની કસી ચીજ તૈયાર નથી. એકતો જેકાઈ જીદા છે, તે છતાં વળી તેઓએવી નાહની આકરીમાં પોતાનો યુજરો કરી નથી શકતા, તો ખીજાને કયાંથી આવી શકે? માટે તમે નોકરી કરો ત્યાં તલક કોઈ ખીજી તદખીર નથી, પણ પાહાડ પર જવાનીતો મારી સલાહ નથી. મારા બાવા તો તમારે વાસતે કોશિશ કરશે, અને બનવા જોગ છે, કે જલદી તમાને મારી નોકરી પણ મળી જશે, પણ કોઈની મદદબકડીને નોકરી કરવી ઠીક નથી. બલા મારતી આકરી નાહની હોએ, પણ પોતાની બાજીની કહિઅતથી મેળવેલી હોએ. મારા બાવા કાંઈ પારકા નથી. સગાઈમાં પણ તમારા કરતાં તેઓનો હાથ ઉંચો છે. તેઓથી મદદ લેવી તો શું, પણ માગવાની પણ એવ નથી. તોપણ ખોદા કોઈની હુશાનમંદ નહિ કરે. એથી સદા આંખ નીચી રહે છે. તેઓ મનમાં નહિ લાવે, તોપણ કખીજામાં ખોદા રાખે સો આદમી છે. તેઓ મોંહપર તો નહિ બોલે, પણ ખીઠ પાછળ જરૂર કહેશે, કે ‘જીઓ! સસરાની મદદથી આકરી રહ્યા.’” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “ત્યારે શું કરું, લાહોર જઈ?” અસગરીએ કહ્યું “લાહોરમાં શું છે? સરદારની સરકાર પોતેજ પરપર થઈ રહી છે. સસરાબાવાને ખી કોણુજાણે કેવી રીતે આગઉની કદર બુજીને પચાસ રૂપિઆ આપે છે, તો નવા આદમીની યુંબસ એ સરકારમાં કયાંથી?” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “ખીજી ધણી સરકારે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારથી અંગરેજી થઈ, ત્યારથી સઘળા સરદારો એવી રીતે ખરાબ થએલા છે. માત્ર આગનાં નામને સરવે નિભાવે છે, ને તેટલા ખાંતર દસ પાંચ જણાઓ તેઓને ત્યાં વળગી રહેલા છે, તે પણ શું પાક, વરસો જમી પગાર નથી મળતો.”

મોહામદ કામિલે પૂછ્યું, “ત્યારે શું એલાજ ?” અસગરીએ કહ્યું, “અંગરેજી નોકરી સેવિત.” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “અંગરેજી નોકરીતો સીફારસ અને કોશિય શિવાએ નથી મળતી, હજારો આદમી મારા કરતાં સરસ બટકતા ફરે છે, તેઓને કોઇ પૂછું નથી.” અસગરી જાણી, “હા, એ ખરૂં છે, પણ જો આદમી કોઇ વાતનો ધરાદો કરે તો તેને જોદાપર તવકુલ કરીને નાઉમિદનો વિચાર મનમાં નહિ લાવવો. જોકે હજારો જન નોકરી સોધવામાં રજલતા ફરે છે, પણ જેઓ નોકરી પામેલા છે, તે પણ તમારા સરખાજ આદમી છે. સો વાતની એક વાતતો એ છે, કે નોકરી તકલીરથી મળે છે. મોટા લાએકો જોતાજ રહી જાય છે, અને અગર જોદાને આપવી મંજૂર હાએ છે તો, નહિ વસીલો જોઈ તો કે નહિ લાએકી, છાપરૂં ફાંડીને આપે છે, ધરમાંથી મોલાવાને નોકરી રાખે છે.”

મોહામદ કામિલ—ત્યારે પૂછું છું કે ધરમાં ખેસી રહું ?

અસગરી—મારી મતલબ હરગેજ એવી નથી. જ્યાં સુધી પોતાથી બની શકે, ત્યાં તલક જરૂર કોશિય કરવી જોઈએ.

મોહામદ કામિલ—મુશકેલતો એજ છે કે શું કોશિય કરું ?

અસગરી—જે લોકો નોકરીના ધંધો કરે છે, તેઓ સાથ મુલાકાતનો જાહેવાર પાડો, તેઓ સાથ દોસતી માંડો, તેઓની મારફતથી તમોને નોકરીની ખબર મળતી રહેશે, અને તેઓનાજ વસીલાથી તમે કોઇ હાકેમ સુધી પહોંચી જશો.

મોહામદ કામિલે એમજ કીધું, કે નોકરીવાળાઓ સાથ મુલાકાત કરવા માંડી. તે ઇલાં તલક કે શિરશતેદાર, તેહસીલદાર એવા લોકોમાં પણ આવવા જવા લાગ્યો. રાજના આવવા જવાથી એને જણાઈ કે, એ નોકરી સેવે છે, તે ઇલાં તલક કે બંદેઅમલીયેગ જેઓ કચેરીમાં નોટીય લખનાર હતા, તેઓએ મોહામદ કામિલને કહ્યું, કે “મીયાં, નોકરી સોધતા હો તો મારી સાથ કચેરીમાં આવ્યા કરો, ને ઉમેદવાર રહો, ને સરેશતાના કામમાં માર્હીતી મેલવો, હાકેમોને સરત દેખાડો, એમ કરતાં કોઈને કોઈવાર ટીકો લાગી જશે.” આથી મોહામદ કામિલ કચેરીમાં જવા લાગ્યો, અને બંદેઅમલીયેગના હાથ નીચે કામ કરવા લાગ્યો, તે ઇલાં સુધી કે હાકેમના હાથની સહીયો કરાવી લાવતો, આથી અમલદારો એને પીછાણવા લાગ્યા. એ દરમીઆન નાહન નાહના એવિદારોની ખે ચાર બદલી પણ મોહામદ કામિલને મળી ગઇ. કોઈ એવિદારને રજની જરૂર પડી, તો અરધા પગારપર મોહામદ કામિલને બદલી મૂકી જતો હતો. એવી રીતે સંજોગથી એક દસ રૂપિઆના પગારવાળો રાજમેજ લખનાર ત્રણ મહિનાની રજ ઉપર ગયો હતો. ત્રણ મહિના પછી તેને રાજનામું મોકલી દીધું, અને મોલવી મોહામદ કામિલ સાહેબ તેની જગ્યાએ મુકરર થઈ ગયા. કોઈ કોઈવાર અસગરી સાથ નોકરીની વાત

નીકળતી તો મોહામદ કામિલ ધીકારથી કહેતો કે “શું વગર જીવતી નોકરી છે. મારે દહાડો દળવું, ને માત્ર દસ રૂપિયા ! નથી ઉપરની કાંઈ પેદાશ કે નથી આવાતા વખતે વધવાની ઉમિદ; હું તો એ છોડી દેઈશ.” અસગરી હમેશાં એવા તેના એઆલોપર ડપકા દેતી, કે “તમે ઘણાજ નાશીકર છો. પેલા દહાડો ભૂલી ગયા, કે ઉમિદવારીનું પણ ઠંકાણું નહિ હતું ? હમણાં સરકારમાં ડરીકામ છે, ત્યારે તેની કદર નથી કરતા. ઘરમાંને ઘરમાં દસ રૂપિયા શું યોડા છે ! તમારા વડા બાઈને જીવ્યો, કે કેટલાં વર્ષો સુધી વેપારીને ત્યાં દસ રૂપિયાની નોકરી કર્યા કીધી. વળી ત્યારે તમે નોકરીથી એમ બેદિલ છો, તો તમારાથી કામ પણ શું ધૂળ થતું હોય ! છેવટે નોકરી ખોલી બેસશે, વળી એમજ યોડામાંથી ઘણું પણ થાએ છે. મારા બાવા પેહેલાં આડ રૂપિયાને પગારે નકલ કરનાર હતા, હમણાં ખોદાના ફજલથી તેહસીલદાર છે, અને ખોદા ચાહાયે તો હજી પણ વધશે. ઉપરની પેદાએશમાં કદી બુલ્દીને પણ નજર નહિ કરવી. હરામના માલમાં હરગેજ બરકત નથી હોતી. ત્યારે તકદીર કરતાં વધારે મળી નથી શકતું, ત્યારે આદમીએ નહામતને ડાખાડાલ શું કરવા કરવી ? અગર એથી વધારે મળવાનું હશે, તો ખોદા હલાલની રીતે પણ પહેંચાડશે.”

દૂકામાં, અસગરી હમેશાં મોહામદ કામિલને સમજાવ્યા કરતી હતી. એવું બન્યું કે જે અમલદાર પાસે મોહામદ કામિલ નોકર હતો, તેની બદલી સીયાલકોટમાં થઈ. એ અમલદાર મોહામદ કામિલ પર ઘણી મેહેરબાની કરતો હતો. દિવસના કચેરીમાં એ વાત જણાઈ, તેથી સાંજનાં મોહામદ કામિલ ઘરમાં આવી, તો ઘણાજ ઉદાસ થએલા હતો. અસગરીએ પૂછ્યું, “બેરીયતતો છે, આને ઉદાસ કેમ છે ?” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “શું કહું, જેમસ સાહેબની બદલી સીયાલકોટ થઈ, તેજ મારે એક મેહેરબાન હતો. હવે કચેરીમાં રહેવામાં સવાદ નથી.” અસગરીએ ઘણો વાર સૂંતી આમાશી કીધી, પછી ખોલી, “ખરૂં છે, કે જેમસ સાહેબનું બદલાવવું અફસોસ જેવું છે, પણ તે એટલું નથી કે, જેટલું તમે દેખાડો છો. ખીજો તેમની જગાએ આવશે તેના દિલમાં પણ ખોદા રહેમ મૂકશે. આદમીએ આદમી પર બરસો નહિ રાખવો જોઈએ.” પછી અસગરીએ પૂછ્યું, “જેમસ સાહેબ ક્યારે જનાર છે ?” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “કાલે સાંજનાં ડાકની ગાડીમાં સવાર થશે.” અસગરીએ પૂછ્યું, “તમે તેઓને બંગલે નહિ ગયા ?” મોહામદ કામિલે જવાબ દીધો, “હવે શું જવું.” અસગરીએ કહ્યું, “વાહ ! મળવાનો વખત તો એજ છે. કાંઈ નહિ થયે, તો એક ચીકી કે સરડીશકેટ તમને આવી જશે.” મોહામદ કામિલ ખોલ્યો, “કીક ત્યારે સહવારના જઈશ.” પછે ઘણે સકાળેથી મોહામદ કામિલ કપડાં પેહેરીને જેમસ સા-

હેબને બંધલે ગયો. જેમસ સાહેબે કહ્યું, “ મોહામદ કામિલ, હું હવે સી-વાલકોટ જઈ છું, અને હું તમારાથી ઘણો રાજી હતો, હવે જો તમને ગમતો મારી સાથ સીવાલકોટ ચાલો, ત્યાં હું તમને નોકરી આપીશ, અથવા પોતાની પાસેથી પંદર રૂપિયા આપીશ. ” મોહામદ કામિલે વિચારીને કહ્યું, કે “ એનો જવાબ હું તમને સાહેબને એક પોહોરમાં હાજર થઈને દેઈશ, મારી માને પૂછી જોઉં. ”

મોહામદ કામિલ ઝડપમાં ઘર આવ્યો, ને કહ્યું કે, “ જેમસ સાહેબ મને પોતાની સાથ લઈ જાવો. ” એ સાંભળતાંજ મોહામદ કામિલની માએ ધભરાટ કરી મૂક્યો. અસગરી પણ ડઘાઈ ગઈ. છેવટે મોહામદ કામિલે પૂછ્યું, “ સાહેબો, કહેણી કે હું જઈને શું જવાબ દઉં ? ” મોહામદ કામિલના મા બોલ્યાં, કે “ વળી જવાબ શાનો દેવો, શું તે તમારે માટે બેસી રહેવાનો છે, ઈઆ તમારે વાસતે સિપાઈ મોકલવાનો છે ! ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ નહિજી, હું તેને વાએદો દઈ આવ્યો છું, તે પોતાના જીવમાં કહેશે, કે ‘ હિંદુસ્થાની લોકો કેવા પોતાની મતલબના હોય છે, કે જતી વખતે મને જૂઠું કહી ગયો, ’ ” મોહામદ કામિલની મા બોલી, “ સારું, જઈને કહી આવો, કે સાહેબ મારાથી જવાને નથી ખતવું. ” મોહામદ કામિલે અસગરીને પૂછ્યું, “ કેમજી, તમારી શું સલાહ છે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ સલાહ જીતી થાય છે, અને દિલની ખાહેશ જીતી થાય છે. દિલની ખાહેશ તો એકે તમે અહીં આં રહો. ઘરનો બંદોબસત ફક્ત તમારા દમથી છે, ને વળી ઘરમાં કોઈ મરદ પણ તો જોઈએ, હવે સલાહ પૂછો તો જવું બેહતર છે. બ્યારે એક હાકેમ પોતેજ વગર કહેવે તમને સાથે લઈ જાવો, તો ખચીત પોતાને કેકાણે પહેચીને તમારી સાથ ધણું સલુક કરશે. ” મોહામદ કામિલે બોલ્યો, “ પાંચ રૂપિયા વધારેને વાસતે શું બસો ત્રણશો કોશની સફર ? મારું તો દિલ જવા નથી ચાહતું, પેલી કહેવત છે કે ‘ ધરકી આંધી ન બાહરકી સારી ’ ” અસગરીએ કહ્યું, “ એમ કરવામાં તમે મુખતીઆર છો, પણ તકદીરથી આવું ટાંકણું મળવું છે, ને ફરીથી હાથ નથી આવતાનું, અને વળી સફર કેકાણે નથી કરવું ? મારા અને તમારા બાવા તરફ જીવો તેઓએ સારી ઉમર સફરમાં ગુજારી, અને હવે પેનસન લેશે. હવે જોશે કે તેઓના પાંચ પાંચ કરતાં કેટલા થયા છે ! અગરજો નહિ જાવો, ત્યારે તો હાલની દસ રૂપિયાની ચાકરીથી બે-દિલ ના થાવો. ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ અહીં આંની નોકરીનું રાજીનામું આપીને જઈ, ને અગર ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેઠું તો, ત્યાંથી પણ જઈ ને અહીંથી પણ જઈ ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ પેહુલાં તો ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેસે એવું વિચારવું એજ અફલથી ઉલટું છે. જેમસ સાહેબ આવો મોટો હાકેમ બ્યારે તમને કામ આપવા સાહે, ને તે બંધ નહિ બેસે, એ મારી

મુમલમાંતો નથી આવવું અને વળી રાજનામું શંકા માટે આવવું, મહિના બે મહિનાની રજા લેા.” મોહામદ કામિલે જવાબ દીધા, “ હા ! રજા કમૂલ થઇને પડી રહેલાં છે ! ” અસગરીએ કહ્યું, “ કમૂલ થવાને શું છે, એજ જેમસ સાહેબને કહે તે ચીઠી લખી આવશે.” પછી અસગરીએ જોર જખરદસ્તી કરીને મોહામદ કામિલને જવા ઉપર રાજ કીધા, અને પોતાની પાસેથી ૫૦ રૂપિઆ રોકડા કાઢાડી આપ્યા, તથા છ જોડ તવાં કપડાં બનાવી આપ્યાં. દયાનતના છોકરા રસીકને તેની સાથે કરી આપ્યો. એવી રીતે મોલવી મોહામદ કામિલ સીઆલકોટ રવાના થયા.

આ તરફથી અસગરીએ પોતાના સસરા મોલવી મોહમદ ફાતેલ સાહેબને એ તમામ વાત કાગજમાં લખી, અને એમ પણ લખ્યું, કે “ જેમસ સાહેબ સીઆલકોટ જતાં જરૂર લાહોર થઇને જશે. અગરજો એમ બની શકે, કે આપ ત્યાં તેઓની મુલાકાત કરીને તેમની કાંઈ સીફારશ સરદારની મારફતથી કરાવશો તો ઘણો ફાયદો થશે.” આ ઉપરથી મોલવી સાહેબે જેમસ સાહેબની પૂછપરછ કીતી. વળી સરદારના કેટલાંએક ગામડાં સીઆલકોટ પરગણામાં પણ હતાં, તેથી મોલવી સાહેબે સરદારની તરફથી, જેમસ સાહેબની પરિણાગત કીતી, અને સરદારના બાગમાં ઉતારે આપ્યો. જ-આ પછે સાહેબ અને સરદાર બેસીને વાતો કરતા હતા, તેમાં મોલવી સાહેબે જેમસ સાહેબને કહ્યું, “ દિલ્હીની રૈયતને આપની જુદાઇથી ઘણું લાગ્યું છે, અગરએ આપ કુકત બે વરસ દિલ્હીમાં હાકેમ રહ્યા, મગર આપના ધનસાક્ અને આપની બલાયકીથી ત્યાંના લોક ઘણા ખુશી હતા. એક શેવક-જનો પણ આપની ખીદમતમાં હાજર હતા, તેના લખવાથી સરવે અહેવાલ જણાતો હતો.” સાહેબે પૂછ્યું, “ શું કોઇ તમારો છોકરો મારી કચેરીમાં હતો ? ” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ હા મોહામદ કામિલ.” સાહેબ બાલ્યા, “ તેતો હાલ મારી સાથે આવે છે, તે તમારો છોકરો છે ? ” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ આપનો ગોલામ છે.” એ વાતચિત્તમાં સરદારે સાહેબને કહ્યું કે, “ આ મોલવી સાહેબ ઘણા પુરાંના વખતથી અમારી હકુમતની ખીદમત-માં છે, અને મને હરેક રીતે એઓનું કામકાજ પસંદ છે, લેકીન આપતો જાણે છે, કે હમણા યુજ્જથ નથી, વાસતે અગર આપ એઓના દીકરાની પરવરશી ફરમાવશો, તો હું આપનો હેસાનમંદ થઇશ.” જેમસ સાહેબ પેહેલાંથીજ મોહામદ કામિલ ઉપર મેહેરબાનતો હતાજ, તેમાં આ સુઠક સર વાત થઇ ગઇ, તેથી જેમસ સાહેબનું ઉંચું મત થઇ ગયું. એકતો થોડી ઉમરનો નવજવાન, ખીજું તે સારા ખાનદાનનો, ત્રીજું સરદારની સીફારશ, ચોથું ખુદ સાહેબનો સાથીયો, પાંચમું બાએક, એટલાનો ફાયદો મોહામદ કામિલને મળી ગયો.

સાહેબે પેહેલે દિને કચેરી ભરતાંજ મોહામદ કામેલને પચાસ રૂપિઆનો નાએમે સરસ્તેદાર કીધો, અને મોલવી મોહામદ ફાત્તેલ સાહેબને કાગજ લખ્યો, કે હમણાં મેં તમારા દીકરાને પચાસની નોકરી આપીછે, અને વળી જલદીથી તેને વધારીશ, તમાએ સરદારની ખીદમતમા એ જાહેર કરવું. મોલવી સાહેબે ધટતી રીતે સાહેબના શોકર અદા કીધા. આ મોહામદ કામેલ, કે જે એકવાર ઉમેદવારીનો મોહતાજ હતો, અને નાહના નાહના એધેદારની બદલીએ રહેતો હતો, તથા ફક્ત દસ રૂપિઆનો રાજમિજ લખવાપર હતો, અને પંદરના વાએદા પર અસગરીની હુજતથી જેમસ સાહેબની સાથે સીયાલકોટ આવ્યો હતો, તે હવે એકદમ પચાસનો એધેદાર થઈ ગયો. મોહામદ કામેલની મા જો કે તેને જતી વખતે ઘણી નાખુશ થઈ હતી, પણ હુમણાં પચાસનું નામ સાંભળીને તેની સ્ત્રેષ્ઠ ઉંઘડી. હવેતો ધરમા યોગણી બરકત થઈ ગઈ. એકતો અસગરીનો કારોબાર, અને વીસની જગાએ હવે સાહાક રૂપિઆનો મહિના ધરમાં આવવા લાગ્યો તો શું પૂછવું ? આખરે મોહામદ કામેલ એકજ વરસમાં શિરસતેદાર થઈ ગયો, પણ શિરસતેદાર થયા તલક સૌ ઠીકઠીક ચાલ્યું હતું. અરચ પણ બરાબર આવતો હતો. કાગજ પતર પણ એક પછે એક ચાલ્યાં આવતાં હતાં. પણ તે જવાબ આદમી હતો, છેવટે આપખુખતીઆર થઈ રહ્યો. નહારી સોહોબત મળી તેથી બેહેકતો ચાલ્યો. કાગજ પતરો કમતી થવા લાગ્યાં. અસગરીતો ઘણી અકલમંદ હતીજ, તે સમજી ગઈ કે ધોત્રાં ઉપર કંઈ કાળું છે. ઘણા દહાડાં સુધી અસગરી ચીંતામાં રહી, કે હવે શું તદખીર કરું ? આખરે એ સિવાએ ખીચું કાંઈ સમજમાં નહિ ચાલ્યું, કે પોતે સીયાલકોટ જવું જોઈએ.

અસગરીનું સીયાલકોટ જવું.

જો કે અસગરીએ સીયાલકોટ જવાનો એરાદો નક્કી કીધો હતો, તોપણ તમાશાખાનમને સલાહને વાસતે તેડાવી, અને સરવે અહેવાલ તેને કહ્યો. તમાશાખાનમ બોલી, “બેન, તમે કાંઈ દેવાના થયાંછો, શહેર છોડીને ક્યાં સીયાલકોટ ધકેલા પાશે ?” અસગરીએ કહ્યું, “મને શહેર સાથેજ શું મતલબ છે ? હુંતો જેની સાથ જોડાએલી છેઉં તેજ માઈં શહેરજે.” તમાશાખાનમ બોલી, “એહેં ! કખીત્રામાં શું કહેવાશે ? આપણા કખીલામાંથી આજસુધી કોઈ બાહેર ગયું નથી.” અસગરીએ કહ્યું, “એમાં નરશ બાગવાનું શું છે ? ઘણુંતો એટલુંજ કહેશે કળી, કે મીયાંની પાસે ચાલી ગઈ, તો તેમાં નરશ

શું કીધું, અને વળી કપ્પીલાની રસમ જો પૂછોતો આગલા દહાડાએમાં નહિ દાક હતો, કે નહિ રેલવે, કે નહિ આપાદ રસતા હતા. તેવી વેળાએ ઘોરતોએ મુશાફરી કરવી ધણી મુશકેલ હતી, ને એજ સ્વપ્નથી લોકો જતાં નહિ હતાં. હવે તે મુશકેલી કાંઈ રહી નથી. જો આજે ડાકની ગાડીમાં બેઠાં, ને ખાદા એર કરે, તો પરમ દિને સીયાલકોટમાં પહોંચી ચૂક્યાં; ગોયા મીરથ ગયાં!” તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “શું ખોલાવાનું કાગજ આવ્યું છે?” અસગરીએ કહ્યું, “કાગજ તો નથી આવ્યું.” તમાશાખાનમ બોલી, “વગર ખોલાવવે જવું તો મુનાસેય નથી.” અસગરીએ કહ્યું, “તમે મુનાસેય નામુનાસેય જીએ છો, અને હું કહું છું કે અગર હું નહિજ જઈશ, તો ઉમર સૂઝી ધર ભાગી જવાનું.” તમાશાખાનમ બોલી, “ઓ બેહન, એમ કેમ તમે તૂટી પડો છો? તમોને તેની શું પરવા છે? ખાદા તમારી નિશાજને સજામત રાખે, તમે દસને રાહી ખવાડયા કરો તેવાં છે.” અસગરીએ કહ્યું, “વાહ! તમારી પણ શું સમજ છે! એ નિશાજનો મેં પોતાનો જીવ બેહલાવા સારૂ ખેડાડી છે, કાંઈ એમાંથી મારે કમાઈ કરવી નથી. ખાદા જાણે તમોને એકીત આવે યી નહિ આવે. આજ સૂઝી મેં નિશાજની પૂંજમાંથી એક પૈસો પણ પોતાની ઉપર ખરચ નથી કરીયા. ફક્ત પચાસ રૂપિયા રાકડા અને કપડાંને વાસતે વીથ રૂપિયા, તમારા ખનેવી ભાઈને સીયાલકોટ જતી વેળા આપવા જરૂર હતા તે, પણ કરજ દાખલ લીધા છે, અને બાકી તો ડોરીએ ડોરીનેા હિસ્સા લખેલા મોજીદ છે તે જીએ. ઘોરતોની કમાઈ પણ વળી કાંઈ કમાઈ માં છે! અગર ઘોરતોની કમાઈમાંથી ધર વસાવુ હોયતો મરદ શું કરવા જોઈએ. મારું ધર અખંડ રહેતું હોએતો, હું એવી એવી દસ નિશાજોને ઉગળડ થવાની પરવા નથી કરતી.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “આવા બધાં વરસાદમાં ક્યાં જશે? થંડી આવવા દો તે વખતે બાકી મોસમમાં જોઈ લેજો.” અસગરીએ કહ્યું, “ઓહો! ઢીલ કરવી તો મોહોકાણુ જેવું છે. હમણાં જે કામ સમજાવ્યાથી થયે, તે પાછળથી મોટી લડાઈથી પણ થવાનું નથી.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “અરે! બેન ધર મૂકતાં તમારો જીવ મુહુજતો નથી,” અસગરી બોલી, “કેમ નહિ મુહુજાએ? હું શું આદમી નથી? પણ આખી ઉમરના જલાપા કરતાં એ થોડા વખતનું મુહુજાવવું બેહતર.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “તમે તમારી સાસુની પણ રજ લીધી?” અસગરીએ કહ્યું, “વારં, તેઓ રજ કેમ આપશે? તોપણ મારાં સાસુ બિચારાં સમજી માણસ છે. હું સમજાવીશ તો ખાતરી છે કે અટકાવશે નહિ.”

ટૂંકામાં—અસગરીએ પોતાનો એરાદો અને તેના કારણ પોતાની સાસુને એક દહાડો જણાવ્યાં. વાત અગતની હતી, તેમાં કોણ તકરાર કરી શકતું, તેથી અસગરીનું જવું નક્કી થયું. એક દહાડો જઈને અસગરી સરવે અહ-

વાલ પોતાની માને પણ કહી આવી, તથા રજા લઈ આવી. નિશાળને વાસતે છોકરીઓને સમજાવી કે, “મેહમુદા તમો સરવેને શીખવવાને બસ છે. હું ફક્ત બે મહિનાની મુદતે જાડિંધું, માટે સરવે છોકરીઓએ હમિયની પઠે આપ્યા કરવું.” જવાની રજા લેવાને બાહાને પોતાની વડી બેન પાસે ગઈ. મોહમદ આંકેલે પૂછ્યું, “કેમ બાઈ બપરદાર વહુ, તમે જાઓ છો તો નિશાળનું શું કરી જાઓ છો?” અસગરીએ કહ્યું, “નિશાળ અને ઘેર સરવે તમારે હવાલે કરીને જાડિંધું.” મોહમદ આંકેલે બોલ્યો, “વાહ! કેવી મજાની વાત! નથી મને ઘેર સાથે તાલકો, કે નથી નિશાળ સાથે સંબંધ, ત્યારે હું શું કરી શકવાનો.” અસગરીએ કહ્યું, “સંબંધ રાખવો હયા નહિ રાખવો, એ સરવે તમારા અપત્તી આરમ્ભ છે.” મોહમદ આંકેલે કહ્યું “બપરદાર વહુ! એ વાત તમારાં મોઢામાંથી સોભતી નથી. વારં મારો શું અપત્તી આરમ્ભ છે? ઘેર તમારી બેન છોડાવું, અને નિશાળ તો છોકરીઓની છે. છોકરાઓની હતે તો હું ખુશીથી સરવેને શીખવ્યો જતે.” અસગરીએ કહ્યું, “હવે તમો તથા મારા બેન બંધો જાણુ ઘેર આવીને રહે, સાસુ મા એકલા છે.” મોહમદ આંકેલે બોલ્યો “તમારી બેનને સમજાવો.” અસગરીએ કહ્યું, “સમજાવવાની શું જરૂર છે? બેન તો પોતે જાણે છે અને સમજે છે. અહીં આં એકલાં તમોને શીખવું પડે છે. નથી કોઈ બચ્ચાને સંભાળનારં કે નથી ઘરમાં કોઈ જોનારં, દુઃખ સુખ આદમીની સાથે છે. વાસતે વગર કારણે જીવું રહેવું મુનાસેબ નથી. આગલી વાતો હવે ગઈ ગુજરી થઈ ગઈ. પોતા પોતા મા અણબનાવ કેવે, ને જઈ કો કેવો?” અસગરી તો જીવું ઘર કરવાની મજાહ સારી પઠે આપી ચૂકી હતી, અને બહાનું સોધતી હતી, કે પાછું સાથે રહેવાનું કોઈ કહે, તેથી તે તરત રાજ થઈ ગઈ. પછી અસગરી બંધોને પોતાની સાથે લઈને આવી. મોહમદ કામિલની માને અસગરીના જવાની જાણી બેચેની હતી. હવે તેને પણ ધીરજ આવી, કે એર એક વહુ જાએ છે તો બીજી મા જીવે છે. મેહમુદાને અલબત્તાં ધણી ફિકર હતી, કે હવે શું થશે. પણ અસગરીએ એક તરફ મેહમુદાની ખાતરી કરી સમજાવી, કે હવે આગલી વાત નથી, અને બીજી તરફ પોતાની બેનને સમજાવી, કે “મેહમુદા હવે મોટી થયેલી છે, તેને કાંઈ કંઈ વાત કહેવી નહિ.” નિશાળને માટે મોહમદ આંકેલને એટલું કહ્યું કે, “જા આવવું પઠાવવું સરવે મેહમુદા કર્યા કરશે. તમે માત્ર ઉપરથી ચોકસી રાખ્યા, કરજો, અને નિશાળના કંડનો હિસાબ કેનાબ મેહમુદાને લખી આપ્યા કરજો.”

હવે અસગરી રજા લઈ ડાકમાં સ્વાર થઈ પાઘરી સીપાલકોટ પહોંચી. અહીં આં મોહમદ કામિલ અસગરીના ઉચ્ચ પહોંચવાથી ધણેજ અચરત થયો, અને પૂછ્યું, કે “એમીયતો છે? કાંઈ માએ સાથે તો લઈ વડી નથી આપ્યાં?” અસગરીએ કહ્યું, “તો બાહ કરો, શું સાસુ મા મારી બપરદારી-

આંધ્રે, કે હું તેઓ સાથે બડવા જઈ? આ ચાર વરસમાં કદી તમે મને તેઓ સાથે, યા કોઈ ખીજાં સાથે વડતાં જોઈએ ?

અહીંઆં તો મોહામદ કામિલે મારીપકે હાથ પગ બાહર કાહાડેલા હતા, અને ખૂરી સોહબતમાં પરલો હતો. આસપાસ ખુશામદીયા લોકો બેગા થયલા હતા, તેઓ એને ઉલ્લુ બનાવતા. વલી બાંચ રૂસવત ધૂમ ચાલતી હતી. નાચ રંગ તમક પલ્લુ છુટથી ચાલુ હતો. સરવે અમીરી ઠાઠમાઠ હતો. પગાર કરતાં ચોંગણો ખરચ ! અગર એવોજ હાલ વધારે વખત રહેતેતો ખચીત જેમસ સાહેબને શક ઉપજતે, અને આખરે ચાકરી જતે, પણ સારે વખતે અસગરી જઈ પહોંચી. તરત તેણે હરેક તરફથી પ્રીસાદ અંધ કીધા, અને આવંદને સમજાવ્યો, કે “ તમોને જોદાએ સોના નોકર કીધા તેના શોકરનાં એજાએ, કે તેટલા ઉપર તમોને સંતોષ નથી ? ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, કે “ જે કોઈ ખુશીથી આપે તેમાં વાંધા શુએ ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ મુખહાંન અક્લાહ—શું રૂપિઆ પણ એવી ચીજાએ, કે કોઈ તેને વગર અરથે ખુશીથી આપે ? આ વખતે લોકો રૂપિઆના એટલા મોહોતાજાએ, કે આખર વઠીકની પરવા નહિ કરતા, પણ રૂપિઆ નથી છોડતા, તમે પોતેજ વિચારો, કે વગર કારણે તમે કોણને આપોછો ? ફક્ત એક ધરમનો લવાજમો જે વરસ દહાડે સેંકડે રાા રૂપિઆ તેટલો પણ આપતાં લોકોનો જીવ જાપએ, ત્યારે લોકોની પાસ એવો તે ક્યાંથી કાઢનાનો ખજનો બરેલો પડયોએ, કે તે તમોને વગર કારણે આપી જાએ ! પણ જ્યારે જીએએ કે કામ બગડએ, નહિ આપશું તો મુકદમો ખરાબ થયે, પછી નાચાર થઈને કરને કાહાડીને, હાઆ ધરવાળીઓની જાણસો વચીને લાંચ આપેએ.” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ હું કાંઈ પોતે નથી લેતા, એટલે તેની શું ખીકએ ? ” અસગરી બોલી, “ પેહેલું તો લાંચ છુપાઈ નથી શકતી, તે ઉપરાંત કબૂલ કરીએ, કે આદમીને ખખર નથી પડવાની, પણ જોદા જે છુપો જીએએ, તેતો જાણેએ કે ? અંદાઓનો ધુનોહ એકઠો કરવો, તથા છેવટે જવાબ દેવા માથે ઉભો કરવો, એ જખરી બેપ્રીકરાઈની વાતએ.”

દૂકામાં—એમ તેમ સમજાવીને અસગરીએ મોહામદ કામિલ પાસે તોખાહ કરાવ્યા. ફેટનાએક દહાડા રહીને અસગરીએ પૂછ્યું કે, “ આ ચાર આદમી જેઓને વાસતે બાહર ખાવાનું મોકલોછો તેઓ કોણએ ? ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ તેઓ ચાકરીના ઉમેદવારએ, બિચારા વતનથી દૂર ઝડેલાએ, તેથી મેં કહ્યું, કે ‘ વારં જ્યાંતલક તમોને ચાકરી મજે, ત્યાં તલક મારે ત્યાં રહો.’ ” અસગરીએ પૂછ્યું, “ ત્યારે શું હજી તલક એઓને નોકરી નથી મળતી ? ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ નોકરીતો મજેએ, પણ એઓના દરજ્જા કરતાં ઉતરતીએ.” અસગરીએ કહ્યું, “ જ્યારે એઓની

લાલત એટલે સ્વધીની થઇ છે, કે ખીજને માથે પડી રાહીઓ ખાએ છે, ત્યારે હવે દરજ્જાને વક્તી રહેવું, બાકી શા માટે રહ્યું છે? થોડી ધણી જે મળે તે કરે?" મોહામદ કામેલે કહ્યું, "બાદા જાણે તમે એ શું કહો છો, આખરથી ઉતરવું તે કેમ કરે?" અસગરીએ કહ્યું, કે "ઉતરતા દરજ્જાની નોકરી કરતાં આખર ધોટે છે, ત્યારે ખીજને માથે પડવામાં આખર કેમ નથી જતી? બ્યારે એ લોકોમાં એટલી શરમ નહિ, તો ખીજ ખાસીયતો પણ એઓમાં ખસીત ખૂરી હશે. એવાઓની સોહબત ઠીક નથી, જરૂર તમારા નામે લોકો પાસેથી કાંઈ લેતા પણ હશે. એઓને કહો, કે જોહએ તો નોકરી કરે નહિ તો જાએ." મોહામદ કામેલે કહ્યું, "મારેથી મુરવતતો તોડાતી નથી, કે હું તેઓને કહું." અસગરી ખોલી, "બ્યારે તેઓમાં મુરવત નથી, તો તમે મુરવતનો અંદાજો શા વાસ્તે રાખો છો? અગર આપણેથી કાંઈ ખચે તો કુટુંબમાં ધારાએક ગરીબાએ, ને તેઓને આપવાનો આપણો હક છે. પારકાઓને અને પારકાઓમાંથી મેળવીને એવાઓને આપવામાં શું કાએદો? વળી એટલી કાંઈ જરૂર નથી, કે તમારે તેઓને કઠણાઇથી જવાબ દેવો. કાંઈ તદખીરથી તેઓને સમજાવીને કહો."

મતલબ, કે આ લોકો જ મોહામદ કામેલના શેતાન હતા. અસગરીએ તદખીરથી તેઓને કહડાવી મૂક્યા. ચાકરોમાં જે જે આડી ચાલના હતા, તેઓને ચુંડી ચુંડીને કાઢાડ્યા. દોહોડ વરસ અસગરીએ રહીને અંદર ખાહારનો સરવે કારોખાર દરોસત કરી આપ્યો. હવે પોતાની માસીતા હકરા મીયાં મુરદલમની શાદી થનાર હતી, તેથી અસગરીને જાગજથી તેડું આવ્યું, અને તમાશાખાનમે ધણીજ આજેથી લખ્યું, તેમજ ધણા દિવસ પણ ધએલા હતા, તેથી અસગરીએ ત્રિલ્હી આવવાનો એરાદો કીધો, પણ પોતાના દિલમાં વિચાર્યું, કે મોહામદ કામેલને એકલો મૂકી જવું દરસત નથી, તેથી મોહામદ કામેલને કહ્યું, કે "મુસાફરીમાં એકલું રહેવું ઘટવું નથી, કાંઈ પોતાના ધરનાએ સાથે રહેવું જરૂર છે, માટે મારા વિચાર પ્રમાણે તમે તમારી માસીતા છોડકરા મોહમદ સાલેહને ખોલાવી રાખો. તે ઈહાં તમારી પાસે કચેરીનું કામ શીખશે, અને વળી પોતાનું પણ શીખશે. કદાચ કોઈ જગાએ ચાકરી પણ લાગી જશે." એ ઉપરથી અમીરએગમને કાગજ લખ્યું, અને અસગરી છતાં મોહામદ સાલેહ આવી પહોંચ્યો. આ છોડકરા સરવે વાતે સાચા હોતો, અને મોહામદ કામેલ કરતાં માતર બે વરસ નાહતો હતો. હવે અસગરી નર્મીત થઈ, અને સીયાલકોટથી નીકળીને લોહાર પહોંચી.

અહીંઆં પોતાના સસરા મોલવી મોહમદ ફાતિલ સાહેબ આગળ એક હકતા સ્વધી ઠરી. મોલવી મોહામદ ફાતિલની ઉમર નજદીક સાહાડ વરસની હતી, અને મુખતારીની નોકરીમાં ધણી મેહેનત હતી. દરરોજ સહવાર પડતાં

સરવે હાકેમોની કચેરીમાં જાઇને સરદારના મુકદમાઓની ખબર લેવી, તથા શાંજ સહવાર પોતાના તાલુકાઓમાં જવું. બિચારા મોલવી સાહેબ રાતના આવતા, તે ધણા યાકી બનતા હતા. અસગરીએ કહ્યું, “સસરા બાવા, હવે તમારી ઉંમર આવી મેહનતને લાએક નથી. હવે ઘટ્ટુએ કે તમારે ઘેર ખેસવાની ફિકર કરવી. એકુ ચોપડીમાં મેં વાંચ્યુંએ કે, ‘હનમાને ઉમરના ૩ હી-રમા કરવા. પેહેલો હીરસો બચપણુનો, બીજો દુનિઆના કામોના બંદોબ-રતનો, ત્રીજો આરામ અને ખાદાની ભકિતનો.’ મારે હવે તમારે ઘેર આવીને આરામથી ખેસવું.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “પેહેલાં તે સરદાર છોડતા નથી. બીજુ તો મારી જગાએ કોઈ બીજુ કામ કરનાર તે જોઈએ.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારે સરદાર આગળ તમે તમારી જમ્જીનું કારણ જણાવશો, તે ખેસક તેવો કબૂલ રાખશે, અને કામ અજાવવામાં જેહાલ શું કમએ ?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “તે કચેરી દરબારનો કાએદો કાનુત શું જાણે ?” અસગરીએ જવાબ દીધો કે, “થોડાએક દલાડા તેઓને ખોલાવીને સાયે રાખો, જોવા બાલવાથી સરવે તેઓને આવડી જશે. ફકત હિંદુ લોકો તે આર ફારસીની ચોપડીઓ શીખીને કચેરીની નોકરીપર લાગી જાએએ, ને એઓતો મોલવી એ દમાએ.” મોલવી સાહેબને અસગરીની વાત પસંદ આવી. આ તરફતો અસગરી દિલ્લી જઈ પહોંચી, અને મોલવી સાહેબે મોહમદ આકેલને તેડું મોકલ્યું. થોડાએક દલાડામાં મોહોમદ આકેલે બાપનું સરવે કામ ઉઠાવી લીધું, અને સરદારને પોતાની સાકરીથી ઘણો ખુશી કરીયો. પછી મોલવી સાહેબે સરદારને કહ્યું કે, “હવે આએ છોકરો હજૂરમાં હાજર રહેશે, ને મને છૂટકારો બાપશો, કહ્યુંએ કે,

‘રસમ્સ્ત કે માલિકાને તેહરીર,
આઝદ કોનંદ બંદએ પીર.’

‘મોટા દિલના ધણીઓની એવી રીત છે, કે જુદા મોલામોને છૂટાપણું આપેએ.’

સરદાર દિલનો ઘણો મુખી હતો. તેણે ૨૦ રૂપિઆનું પેનશન મોલવી સાહેબની હયાતી કરી આપ્યું, અને મોલવી સાહેબની જગાએ મોહોમદ આકેલને પૂરા પગારે રાખ્યો.

મેહમુદાને અદરાવવાની ચારવણી.

અસગરી દિલ્હીમાં આવી પહોંચીઆ પછી, તેણે મેહમુદાને અદરાવાની ચારવણી કરવા ધારી. હોસનઆરા જહાજર ગામ સાસરે ગએલી હતી, ત્યાંથી પોતાને ઘર આવેલી હતી. તેમજ જમાલઆરા પણ સાસરેથી નાહતી બેનને મળવા આવી હતી. હકીમજીનું તમામ ઘર અસગરીનાં ચેલાં હતાં. બંને બેનો અસગરીના આવવાની ખબર સાંભળી તેને મળવા દોડી આવી. બંને વચ્ચે તરેહ તરેહની વાતો ચાલી. જમાલઆરાએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી ! કેવો જીવ તમારામાં ભરાયો હતો, કે તેનું બચાવ નથી થઇ શકતું. વાઈ હોસનઆરાતો તમારી શાગેરદહે, પણ હુંતો શાગેરદથી પણ બચાવેલું. મારું ઉભજડ ઘર તમે વસાવ્યું. ” અસગરીએ કહ્યું, “ હું કોઇ વાતે લાએક નથી. ” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ વાહ ઉસતાદનીજી ! હુંતો જીવતાંજીવત તમારા સલક જૂજવાની નથી, અને શું કઈ તમે હમો લા-કોની ખીદમત કોઇ રીતથી કબૂલ નથી રાખતાં, નહિતો અમારા આમડાંના જોડા તમોને કરાવી આપતે, તોપણ તમારો હક અદા નહિ થતે. ” અસગરીએ કહ્યું, “ પેહેલાં તો મારાથી કરી ખીદમત બની નથી, અને અગર જો મારા ઉપરીપણથી કોઇ કામ તમોને પસંદ પડ્યું હોયતો, બેગમ સાહેબો, તમોને ખોદાએ સરવે વાતે લાએક બનાવ્યાંછે, તો અમે ગરીબોને ખુશી કરી નાખ્યા શું મોટી વાતછે ? ” હોસનઆરા બોલી, “ ઓહો ! ઉસતાદનીજી તમે એ શું વાત બોલોછો ! ” અસગરીએ કહ્યું, “ સાંભજો બેન હોસનઆરા, ઉસતાદનીગરી અને શાગેરદી તો હવે બાકી રહી નથી, તેતો નિ-સાજ સાથે ગઈ. હવે ખોદા રાએ તમે પરણી ગયાં. ત્યાં તમે પૂતરોના વડાં, અને અમીરોની સરતાજ થયાંછો. અહીંઆ જમાલઆરા સરદાર અને સરદારોનાં બેટી વહુછે. હમણાં આ શેહરમાં તમારાથી મોટા તો કોઈ ખીજા અમીર નથી. તમારા સરખાના સંબંધમાં આવીને કોઈ આદમી નાઉમેદ રેહ, તો તે તેના ભાગ્યને વાંકછે. ” હોસનઆરાએ કહ્યું “ ભલાં ઉસતાદનીજી તે શું બાબતછે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ બેન, એક મોટું સુ-શકેરીનું કામછે. તમે કબૂલાત આપો, કે મને નાઉમેદ નહિ કરશો તો હું કહું. ” હોસનઆરા, ને જમાલઆરાએ બાણકું, કે કોઈની નોકરી ચાક-રીને વાસતે કહેશે. તેથી બંનેએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી ખોદાના કસમ, તમારે વાસતે અમે બંને જણા દિલોજનથી હાજર છીએ. વાઈ અમોને તો મોટી હોંસછે, કે તમે અમોને કાંઈ પણ ફરમાએશ કરો. ” અસગરીએ કહ્યું, “ તે કામ મારી નજદીકતો મોટુંછે, પણ તમો બંને સાહેબો દિલથી આલાશી તો કાંઈ મોટું નથી. ” બંને બેનોએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી,

આદા શાહેદે, કે અમારીથી થઈ શકે તેવું કામ હશે, તો અમા હરગેભા પાછાં હકવાનાં નથી.”

બ્યારે પકો વાએદો કરાવી લીધા, ત્યારે અસગરીએ કહ્યું, “મારી એવી ઇચ્છા છે, કે મેહમુદાને તમારા ફરજદોમાં કબૂલ કરો (એટલે વહુ કરો).” એ સાંભળી બંને બેનો ચૂપ થઈ ગઈ. પછે અહિં તહિંની વાતો થવા લાગી. બ્યારે બંને ઉડવા લાગી, ત્યારે અસગરીએ એક હાથથી હોસન-આરાનો, અને બીજા હાથે જમાલઆરાનો ડુપટો પકડયો, અને કહ્યું કે, “હું પોતાનો હક હવે લડી વદાને લેવાની. આદાના કસમથી કહું છું, કે બ્યાસ્રધી મારો સવાબ પૂરો નહિ થશે, ત્યાંસ્રધી તમને જવા નહિ દેશ.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “વારં એમાં અમારો શું અખતીઆર છે? હજુતો અરજમંદઆન છોકરો છે. ખીજું તો એવી વાતોમાં મા બાપ છતાં બેનોનું શું ચાલે?” અસગરી બોલી, “મોઠી અને પરણેલી બેનો પણ માની ખરાબર હોય છે. સગાઈ નાનું સરવેની સલાહ વગર થતું નથી. એવું કાંઈ નથી કે મા તમારી સાથે મસલત નહિ કરે.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “હમણાં સ્રધી અમારે ત્યાંતો એ વાતની કંઈ ભાંજગડ થએલીજ નથી.” અસગરી બોલી, “જમોને ખબર નહિ હશે, એલવીઆનને ત્યાં ટપકો ગયો હતો, તે પાછે મંગાબ્યો.” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, તમે સાંભળજું હોયો, પણ એ વિશે અમારી સાથે કરી વાત થઈ નથી. એલવીઆનમાં શું એખ હતી! આદા જાણે રૂકો પાછો કેમ મંગાવી લીધા?”

એવી રીતની વાતમાં ખીજી વાતો થવા લાગી. અસગરી બોલી, “સાહેબો, મારી મતલબ રહી જાય છે. હા નાનો જવાબ મને આપો.” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, વારં અમે કેમ કરીને હામી ભીડી શકીએ?” અસગરી બોલી, “એ કામને માટે પેસો, ખસલત અને રૂપ એ ત્રણ ચીજ જોવામાં આવે છે. દોલતતો અમે ગરીબોની પાસે નામની પણ રહી નથી. ખસલત વિશે તો બેન હોસનઆરા તમે મેહમુદાથી સારીપકે વાકેફ છો. બે વરસ સ્રધી તમે તથા તેનું સાથે રહેવું હતું. સાચું બોલો, શરમ, મલાહજો, અદબ, કાયદો, નેકબખતી, હરેક કામનો સલીકો, અને હરેક તરેહનો હુન્નર—લખતું, વાંચવું, સીવવું, ભરવું, રાંધવું એ સરવે વાતો મેહમુદામાં છે કે નહિ? કાંઈ એટલા ઉપરથી નહિ, કે મેહમુદા મારી નરસુ યા શાગેરદ છે. નહિ—તે છોકરીને આદાએ સરવે સીકતોથી ભરેલી પેદા કીધી છે. કેમ બેન હોસનઆરા, જો હું ખાટું કેહતો હોઉં તો તમે બોલો?” હોસનઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, વારં સાંધ પર કોઈ ધૂળ નાંખી શકે? મેહમુદા બેગમની જોડ આદા રાખે મોઠાં ધરોમાં પણ નથી. વારં કોઈ મેહમુદા બેગમનાં તળીઆં જેવી પણતો હોએ!” અસગરી બોલી, “સરત

શીકલ, જેવી કે નાક, કાન, આંખ જેમ આદમીમાં હોય છે, તેમજ મિહમુદામાં પણ છે, તે પણ આદમીનું બચ્યું છે. જવાન થતાં એથી પણ વધારે ખીલી નીકળશે.” જમાલ આરા ખોલી, “અરે ઉંચતાદનીજી, મિહમુદા બેગમને આદમીનું બચ્યું કહો છો ! ખોદાના કસમ, પરીનું બચ્યું છે. મોટાં ઘરેમાં ‘ઉંચી દુકાન ને શીકાં પકવાન,’ તેમ અમે તો કોઈને દેખાવડાં નથી જોયાં. અમે બંને બેનો હાજર છીએ. ખોદાના કસમ, બાજી લોડીએ અમારે કરતાં તો ઝારી છે. મિહમુદા તો આફતાબ અને માહાતાબજી છે. એવી જરતના આદમી ક્યાં દેખાય છે !” અસગરીએ કહ્યું, “બેન, ત્યારે ગરીબી તિવાએ અમારામાં બીજી શું બૂગાવ છે ? જોકે નાહનું મોઢું ને વાગતો મોટી. પણ મરનાર અલી નકીબાનની બે ચાર પેઢી તો નથી ગુજરી. અમે પણ તો તેઓનાજ ધરાણામાં છીએ.” બંને બેનો ખોલી ઉઠી, “ઉંચતાદનીજી, તમે અમારાં સરતાબ છો, અમે અને તમે કાંઈ જીવંદ નથી, એકજ લોહીના ને એકજ જાતના છીએ.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્યારે ઠોંગ શાની છે ? મારી દરખાસ તને કપૂન કરો.” હોસન આરાએ કહ્યું, “ઠીક છે ઉંચતાદનીજી, આજે અમે એ વાત માજી આગળ કરીશું.” અસગરી ખોલી, “વાત નહિ, વાગતો હું પણ કરી શકું. પરંપર દિલથી એમાં મદદ કરો, અને હવે એ વાંત છેડી છે, તો એવું કરો કે તે પૂરી થાય.” બંને બેનોએ વાયદો કીધો, કે “ઉંચતાદનીજી, જેમ તમારો વિચાર છે, તેમજ ખોદાનું સાહાવું છે તો થશે.”

પછે બંને બેનો અહીં આંધી રવાના થઈ. ખીલે દિને અસગરી બેપાતે સુલતાના બેગમને મળવા ગઈ. બસો રૂપિઆનો ઘણે ઉમદા એક શીઆલી રમાલ, જે સીયાલકોટથી લાવી હતી, તે સુલતાના બેગમને બેટ કીધો. સુલતાના બેગમે કહ્યું, “ઉંચતાદનીજી, તમે મને ઘણી શરમીનદી કરો છો. અમારે તમારી ખીદમત કરવી જોઈએ, નહિ કે ઉત્તરું તમારી પાસેથી લઈએ !” અસગરી ખોલી, “એ રમાલ મેં ખાસ તમારે વાસતે ફરમાશ કરીને કરાવેલો છે, એ તમારે કપૂન રાખવો. દોઢ વરસ થકું એવી ઉમદથી મારી ગાંઠડીમાં ખાંચી રાખ્યો હતો, કે દિલ્હી પહોંચીને હું પોતે તમોને નજર કરીશ.” સુલતાના બેગમ ખોલ્યાં, “હું એને એક નવાઘ દાખલ લેઉં છું. પણ ખોદાના કસમ, કે મને શરમ આવે છે. કોઈવાર તમે પણ કાંઈ મને ફરમાશ કરો, કે મારો જીવ ખુશ થાય.” આટલો ટેકો મળતાંજ અસગરી હાંથ જોડીને ઉભી થઈ, અને પોતાની મતલબ કહી જણાવી. સુલતાના બેગમે કહ્યું, “સારું, ઉંચતાદનીજી તમો ખસો તો ખરાં.” અસગરી ખોલી, “હું પોતાની મુરાદ પામીને ખેસીશ.” સુલતાના બેગમે હાથ પકડીને અસગરીને ખેસાડી દીધી, અને કહ્યું, કે “દીકરા દીકરીઓનું કારજ મુશકેલ કામ છે. કુંભારને ત્યાંથી દમડીનું વાસણ લઈએ છીએ તો, તે પણ કોકી વગાડીને લઈએ છીએ, અને

આતો ઉમર તલકની કમાઈનો વેહેવાર છે. સુજી સમજી, સલાહ મસજહત કરીને કરવું જોઈએ. તમે કહ્યું તે બાબે હવે હું એના બાપની તથા મારાં માટાં બેનની તથા કુટુંબનાં બીજાં બે ચાર આદમીઓની સલાહ લેઉં, પછી જે થયે તે જોઈશું. વળી હજીનો અરજમંદ બાબ છે, તેના લગનની શું ઉતાવળ છે ?” અસગરીએ કહ્યું, “ગજ કરતાં વધીને મેં એ સવાલ કીધો છે. જેમ મીસર શહેરમાં કોઈ બુઝીઆ અરત જાનની આંડી લખને હજારત ધસુફની ખરીદદાર થઈ હતી, તેવીજ રીતે મારી પાસે ગરીબી અને આજીજી મિવાએ કાંઈ આપવા લેતાનું નથી. ફક્ત તમારી મહેરબાની જોઈએ છીએ.”

જોકે સુજતાના બેગમે મોઢથીતો કાંઈ નહિ કહ્યું, પણ તેની ઠપથી જણાયું, કે એ વાત તેને અણગમતી નહિ લાગી. જતી વેત્રા અસગરી જમાલઅરાર તથા હાસનઆરને ચેતાવતી ગઈ, કે “હવે એની ઉમરેણી તમારા હાથમાં છે.” અસગરીના જવા બાદ બંને બેનોએ મેહમુદાની હદથી જ્યારે વખાણ કીધી. સુજતાનાતો અરધી રાજી થઈ ગઈ, પણ શાહજમાની બેગમની પણ દિલદારેન્હાન નામની એક ઊંકરી હતી. શાહજમાનીનો એવો અરદો હતો, કે અરજમંદ સાથે પોતાની ઊંકરીનું કારજ કરે, પણ એટલું ઠીક હતું, કે હજી જાહી શાહજમાનીએ પોતાની બેન સાથે એ વિશે કરી વાત કીધી નહિ હતી. જ્યારે અસગરીએ મેહમુદાની માગણી વિશે વાતચિત કીધી, ત્યારે સુજતાના બેગમે શાહજમાનીને પૂછ્યું, કે “તમારી નજરમાં એ વાત કેવી લાગે છે ?” શાહજમાનીએ વાત સાંભળીને ઘણી ઘભરાઈ, અને એવા વિચારમાં પડી, કે મેહમુદાની વાત દખ્ખઈ જાયેતો, દલદારેન્હાનની વાત ઠરાવી નાખું. તેથી તરતતો કહેવડાવ્યું, કે “હું વિચારીને જવાબ કહેવડાવીશ.” બીજે દિને પોતેજ આવી હાજર થયાં, અને જ્યારે વાત ચાલી, ત્યારે સુજતાનાને કહ્યું, “ક્યાં તમે ને ક્યાં મોલવી સાહેબ ! જમીન આસમાનની બરાબરી કેમ થાયે ! એ વાત અહીં આં કોણ લાવ્યું ?” સુજતાનાએ જવાબ દીધો, “ઉસતાદનીજી લાવ્યાં.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “હું પોતે ઉસતાદનીજી પાસે જાઉં છું.” એમ કહી હાસનઆરને સાથે લઈ અસગરીની પાસે ગયાં, અને કહ્યું કે, “ઉસતાદનીજી, તમે એટલાં માટાં અકજમંદ છતાં એટલું નહિ સમજ્યાં, કે સગાઈ નાનું બરાબરીઆની સાથે થાયે છે. મોલવીઆનને ઘરથી એટલા માટે ટપકો પાછે ફર્યો, કે તેઓએ સોનાનો ઢાલોયો રીતમાં આપવા ના પાડ્યો. વાર, ત્યારે તમે મેહમુદાને શું આપશો ?” અસગરીએ કહ્યું, “બેગમ સાહેબ ! મેંતો ઊંકરીના વીવાહને માટે એક વાત કહી હતી, કાંઈ ઊંકરીનાં મૂજ તોલનો પેગામ નથી કીધો. જો કે હમણા શહેરની તમામ રસમો બગડી ગઈ છે, પણ લેવા દેવાની પરકુતો કેયે નથી સાંભળી. જે ઊંકરી આપશે, તે શું ઉચ્ચીનેજ આપશે ? હવે બરાબરી વિશે એજ કહેવાનું, કે આતો જાણીનું છે, કે દો-

લતતા અમારી પાસે નથી. ઝોલનીપ્પાને ચોથે હીરસે-પણ અહીંમાં નથી. પણ તમારો છોકરો પરણાવ્યો છે, તમોને રીતભાતની શું ફિકર છે ? છોકરી આપની હોય તો ઇનસાન તે પણ વિચાર કરે, કે બાઈ છોકરીનો યુગરો જોજો. અથવા કોઈ ગરીબ હોય, ને વહુના પદ્ધતિને આધારે ઉધાર ખાઈ ખેતી રહી હોય, ને તે તેની ફિકર કરે તો વાજની છે. તમારો છોકરો લેવી છે, અને સરવે કાંઈ આદાનું આપેલું તમારે ત્યાં મોજુદ છે. ફક્ત તમોને છોકરી જોઈએ, અને તે છોકરી તો તમારી જોએલી છે, તેની કોઈ ખાવડ તમારેથી છૂટી નથી. અમારી જાત ને કાંઈ સારી માડી છે, તે પણ તમોને માલમ છે.” શાહજમાની બોલી, “તો પણ બરાબરી જોઈને વાત કીધામાં આવે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “બેગમ સાહેબ, ખત્રા માફ કરવી. હમણાં બરાબરી નથી ! બરાબરી તો તે દહાડે હતી, જ્યારે અલી નક્લીપ્પાને આંખે ધરમાં બેનને પરણાવી હતી ! આંખે આ તેજ ધર છોકરી લેવાને વાસતે પણ બરાબરીકે નથી ! તો હમણાં શું આ ધરમાં કપડું પડી ગયું છે ? દોનત નથી એવો અહંકાર આદાને પસંદ નથી.”

અસગરીએ શાહજમાનીને એવો આડે હાથે લીધી, કે વાત કાંઈ બની નહિ, શાહજમાનીએ કહ્યું, “ઉસતાદની છ, તમે તો ગોરસો કરાં છે.” અસગરીએ જવાબ દીધો, “બેગમ સાહેબ, મારી શું મફદૂર છે, મને તો ઉમદ હતી, કે તમે એ વાતમાં મદદ કરશો; નહિ કે ખુદ તમોજ તોડી પાડશો.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “ઉસતાદની છ, ખુદ માને કે બહુ, બરાબરી આપણું તો નથી જ.” અસગરીએ કહ્યું, “દોનતમાં અમે બરાબરીવાંતો નથી, પણ જાતમાં બરાબરીને દાવો રાખીએ છીએ. હુબરમાં આદાની મેહરબાનીથી તમે અમારી બરાબરી નહિ ઉતરશો. શું મુજકો છે, કે એક વાતમાં તમારી તરફ કમી અને એક વાતમાં અમે ઝોલાં. અમારી જેવી વહુ દુનિઆમાં દાવો લેઈને શોધતાં ફરશો તો નથી મળવાની.” શાહજમાનીએ પૂછ્યું, “ઉસતાદની છ, એકબાલમંદખાંતના છોકરાંનો ટપકો કેમ નથી મંગાવતાં ?” અસગરીએ કહ્યું, “મં સાંબાળું હતું, કે તેઓની તમારે ઘેર વાત થઈ રહેલી છે, તેથી મં તે વિશે કશો વિચાર કીધો નથી. વળી ટપકાઓની શું કમી છે, છોકરીઓને છોકરા ધણા અને છોકરાઓને છોકરી ધણી. મં તો એવું ધાર્યું હતું, કે હુબર અને દોનતનો સંજોગ છે. હુબર અમીરોને લાએક છે, અને અમીર તેને સોબાવનાર છે. વાત ઠરી જાએ તો બંનેને વાસતે ઠીક છે. પણ જો પસંદ નથી, તો તમે દિલદારે જાંહાન સાથે સગાઈ કરો.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “દિલદાર બચ્યું છે, અને મારો એરાદો છે, કે તેને પારખી જગોએ આપું. સગાઈમાં સગાઈ કરવી કંકાસ બરેલું હોએ છે.” શાહજમાની તો એટલું કહી રૂપસદ થયાં, હોસનઆરા ત્યાંજ ખેતી રહી. માસીએ કહ્યું, કે “બેટા ચાલો.” હોસનઆરા બોલી, “તમે સીધારો, હું ઉસતાદની છને ધણી મુદતે મળીશું, તે વાતો કરીને આવીશ.”

શાહજમાની ગઈ, પછી હોસનઆરા બોલી, “ઉસતાદનીજી માજીતો રાજીએ. પણ એઓજ વાતને બગાડીએ. મોઢથી ના પાડીએ, તો બોલવા દેઓ. પણ એઓની અંદરખાનેની મતલબ એજીએ, કે દિલદાર સાથે ઠરી જાએ.” અસગરીએ કહ્યું, “હવે તકદીરની વાતએ. જ્યારે એઓ વચ્ચેએ, તો અમારું શું ચાલવાનું? લેકીન, બેન હોસનઆરા, મેંતો કાંઈ ખોટો વિચાર નહિ કીધો હતો. જોડીએજોડી મળતી જોઈ લીધી હતી. તમારું આટલું મોટું ધર, અને ખોદા રાખે એક છોકરા. જે કાંઈ માલમતાએ, તે સરવે તેનાએ. ત્યારે એવાં મોટાં કારખાનાને સંભાળવાને વાસતે મોટી અકબની પણ જરૂરએ, ને મોટો હોશબો પણ જોઈએ. મેહમુદા ગરીબ ધરનીએ, તો શું થયું, ખોદારાખે હોશ અને સલાકો અમીરોના જેવેએ. તમારા ધરમાં અગર કોઈ વગર સલીકાની આવી, અને રીતના ઢગલા લાવી, તો શું કામનાં? તેને પોતાનું પહેલું સાચવવું, સંભાળવુંજ મુશ્કેલ પડવાનું, તો તમારા ધરને વહીવટ તે શું કરશે? મેહમુદાતો ખોદા રાખે આખા મૂલકનો કારોખાર ચલાવી શકનારીએ. વળી બેન હોસનઆરા, આ વાત પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ, કે સગાઈ નાવું શું મતલબથી કીધામાં આવેએ? દુનિયામાં જ્યાંજ્યાં બની શકે, ત્યાંજ્યાં મેળ મેળાપને વધારવો જોઈએ. ધરમાંને ધરમાંજ સગાઈ નાવું કરી લીધુંતો તેમાં શું? તેતો સગાઈ એજ. શાદી વીહવા કરીએ તો પારકી જગાએ, કે જેથી સગાઈ વધે.” હોસનઆરા બોલી, “ઉસતાદનીજી, મેં અને બેને ઘણી ઘણી તરેહથી ઠીજીને કહેલુંએ, અને હવે આ સરવે વાતો હું માને કીધી કહીશું, ઉમેદતો એ કે એજ વાત ઠરશે.”

અસગરીએ એવી રીતે સરવે પાટી પઢાવીને હોસનઆરાને રવાને કીધી. પેલી તરફ શાહજમાનીએ જાહને સુલતાનાને કહ્યું, “બેન, મેંતો ઉસતાદનીજીના મોઢાપર ખોદલું કહી દીધું, કે ‘તમારી અને એઓની બરાબરી નથી, આદમીએ સમજીને મોઢથી વાત કાહાડવી જોઈએ,’ હવે આ વાતોની વચમાં એ આવી પડયું હતું, કે શાહજમાની પોતાને મોઢથી પોતાની છે-કરીને વાસતે કહી નહિ શકતી હતી. શાહજમાનીના દિલમાંતો એ વાત હતી, પણ તે ધારી રહી હતી, કે મરદ મરદોમાં વાત ઘઈ જશે. મેહમુદાની વાતમાં માત્ર ગરીબીપર ઈતરાજી હતી. આખરે શાહજમાનીનાં ગયા પછી સુલતાની બેગમે પોતાની બંને બેટીઓ સાથે મનસુબો કીધો, તો હોસનઆરાએ કહ્યું, “માજી, ખોદા વાતતો એએ, કે માસીમાએ દિલદારને વાસતે તજવીજ કરેએ,” સુલતાનાં બોલી, “વાર અરજમંદનેતો હસતાં હસતાં હું પૂછી જોઉં.” જમાલઆરાએ બાહને બોલાવીયો અને કહ્યું, “કેમ બાઈ, તમારી શાદી વીહવાની ચારવણી થાએએ, તમે પણ તો કાંઈ કહો. તમે દિલદારેજાહન સાથે રાજી છે?” માના મોઢાપરતો સરમને લીધે અરજમંદ કાંઈ બોલ્યો

નહિ, પણ પોતાની ખેનોને ઇચ્છારત કરીને નાખુશી જણાવી. તેનું ના કહેવું જમાલઆરા અને હોસનઆરાની મતજખને મળતું થયું. હોસનઆરાએ કહ્યું, “ઝરત, સીકત, હુતર, સલીકો, એ ગુણોતો મિહમુદાના તળીઆં નેટલી પણ કોઈ છોકરીમાં નથી, એનો જીમોતો હું લેઉં છું. હા! આહો કે સોનાનો ઢોલીયો મળે, પણ તેતો એ ખિચારાં ગરીબો પાસે નથી.” સુજતાના ખોલી, “ખેન, મુખ્યતો છોકરીને જોવાનું છે, ખોદાના ફજલથી આપણા ઘરમાં કોઈ ચીજની કમી નથી, આપણને ભારી રીત લઈને શું કરવું છે?” જમાલઆરા ખોલી, “ત્યારે શાંતી ઠીલછે? ખનામે ઇજદ કરો.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “એકવાર ગરીબીએ, પણ ઉમતાદનીજી જખરાં ચાલાક આદમીએ, મોઢથી નથી કહેવાતો શું, પણ જરને ટાંકણે જોગવાઈ કરતાં વધીને કરશે.” સુજતાનાએ કહ્યું, “ઠીક છે, તમારા ખાવા આવેને તેઓની પણ સજાહ પૂછીએ.”

જ્યારે નાહના હકીમ સાહેબ આપ્યા, ત્યારે જમાલઆરા અને હોસનઆરાએ મિહમુદાનો મુકદમે એવી રીતે ઉંઘાડયો, કે જેમ અદાલતમાં વકીલ પોતાના કુળનો મુકદમે ઉઘાડે છે તેમ. ટૂંકામાં નાહના હકીમ સાહેબે પણ મિહમુદાની વાતને પસંદ કીધી. હવેતો બંન્નો ખેનો બેધડક અસગરીની પાસે દોડી ગઈ. મોહમદ કામેલની માને આ ચારવણીની મુતલક ખખર નહિ હતી, તેથી તેણે પૂછ્યું, “અરે શું છે બેગમ સાહેબ, એટલાં કેમ દોડાડો? પાએજતો ઉચકીને ચાલો.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “કાંઈ નહિ, ઉમતાદનીજી પાસ જઈએ છીએ.” અસગરીની પાસે જતાં જ હોસનઆરા ખોલી, “લો ઉમતાદનીજી મુખારકખાદી, અમારું ઇનામ લાવો.” અસગરીએ કહ્યું, “ખોદા તમે સરવે સાહેબોનેની મોખારક કરે, ઇનામ આપવાનું મારું શું મોટું ઘોડું છે, મારું ઇનામજ દોઆએ, અને રાત દહાડો હુંતો તમારી દોઆગોજ છું.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “નહિ ઉમતાદનીજી, આજતો અમે અમારા મોઢાં જર કરી મોઢાં કરીશું.” અસગરી ખોલી, “બેકા બેકામાં મોઢાં ખાશો.” પછી દેઆનતને ખોલાવી, અને પાંચ રૂપિયા કાહાડી તેના હાથમાં આપ્યા, અને કહ્યું, “ઘંટા વાજાની ટુકાનેથી ઘણા સારાં કલાકદ, અને દરીખેને નાકેથી ચણાની મોઢાં, તથા શાહતારાની ગલીમાંથી મોતીપાક, તથા ચાંદની ચોખમાંથી કોપરાંપાક, તથા નીલનાકરાથી ધીની તળેલી દાળ, અને ખાનમના બજરમાંથી ઝરતરફેલી હમણાં જ બંધને લાવો.” એટલામાં બંન્નોને ખીડાં ખનાવીને આપ્યાં. જરે મોઢાંની ટોપલીએ આવી પહેાંચી તો અકબરી, અસગરી, હોસનઆરા અને જમાલઆરા એ સરવે જણીએએ મળીને સારી પેઠે ખાધી, અને જે કાંઈ વધી તે નિશાળમાં મોકલી દીધી. એએને જતી વેળાએ અસગરીએ કહ્યું, “હમણાંતલક મેં સાસુમાને ખખર નથી કીધી. હવે તેઓ સાથે વાત કરીને આહાવું ખોદાનું છે, તો પરમ દહાડે સપરમે દહાડો ને સારો રાજ છે, તે દિને ચાલુ રસમ મુજબ રીતભાત થશે.”

એ બંને જણીઓ તો રૂપચંદ થઈ. અસગરીએ લાગ જોઈ ચાંસુને જઈ કહ્યું, “ચાસુમા, કાંઈ મેહમુદાની પણ તમોને ફિકર છે ?”

ચાસુ—શું ફિકર કરે ? કહીંથી એ વાત આવે ત્યારે કની ? હું એક જગા-એ ધારી બેઠકી છેઉં, કે મોહમદ ચાલેહની સાથ મેહમુદાના વીહવા કરી આપીય.

અસગરી—ક્યાં મોહમદ ચાલેહ ને ક્યાં મેહમુદા ! મોહમદ ચાલેહબા-હની ઉમર જોહબાહથી કાંઈ ઓછી નહિ હશે.

ચાસુ—હા, મારો આકેલ છ મહિના મોહમદ ચાલેહથી વડા છે. એકજ વરસમાં બનેનો જનમ થયેલો છે.

અસગરી—વારું ત્યારે એ શું થોડા ફર છે ?

ચાસુ—એ ઉપરાંત તો કયે લાગવગ નથી.

અસગરી—મેં એક વાત ધારી છે, અગર તમોને પચંદ હોયતો જીર ચલાઉં.

ચાસુ—તે શું ?

અસગરી—હકીમ ફતેહ અલ્લાખાનના છોકરા સાથે ?

ચાસુ—વારું દીકરી ‘રૂપડાના રહેનાર, ને મેહલોના ઝાઆખ.’ ક્યાં હકીમજીનું ઘર ! આને તેઓને ત્યાં એટલી દોલત છે, કે શહેરમાં તેઓની જરોબરીઉં કોઇ નથી, અને ક્યાં આપણે ગરીબ, કે પાસે રહેવા જોગનું રૂપડું પણ દરસત નથી ! અહીંઆંની વાત તેઓની આતરમાં શું આવવા-ની ? કહીને ફાકટમાં પસેમાન થવાનું છે.

અસગરી—તેઓ દોલતમંદ છે, તો પોતાને મોટે છે. આપણે શું, ના કરે જોઇ, તેઓના ઓસીઆળા છીએ ? તેઓ પોતાના પઝાવ, જરદામાં મચ-ત છે, તો આપણે આપણી દાળ રોટીમાં મધન છીએ. જનમમાં આપણે કાંઈ તેઓથી ઉતરતાં નથી. આપણી મેહમુદામાં જોઇ રાખે હુજર છે, તેવો તેઓ-ના વડવાઓના નસીબમાં પણ નહિ હતો.

ચાસુ—બેન, દોલતની આગળ હુજર હાથ જોડી ઉભા રહે છે. પેલે સોનાનો ઢાલોયો કરાવી લેઉં, ત્યારપછી તેઓ સાથ વાત કરવા જઉં ! હર-જેજ તમે એનો ખ્યાલ નો કરતાં. અરે જીઓ, ઓલવીખાનમાં શું ખામી હતી, કે ટપકો મોક્કાને તેઓએ પાડો મંગાવી લીધા ? બેન, ગરીબોનો બપ ગરીબોમાંજ થઈ શકે છે.

અસગરી—હજર દોલતની એક દોલતતો ખૂબજરતી છે. જૂંડી આંખ દૂર હોજો ! આપણી મેહમુદા કરતાં મારી પોતાના કનીલામાંથીતો સોધી લાવે ?

ચાસુ—બેન, તમે શું બચ્ચાંના જેવી વાતો કરો છોઓ ! બરાબરીઆની દોલતમાં ખૂબજરતીખી વળી પૂછાએ ? અને વળી એ વાત મોઢથી બોલવા જેવી છે, કે આમારી છોકરી ખૂબજરત છે ! હુંતો નથી સમજતી, કે ખૂબજરતી શું બલા છે ? મોટી મોટી ખૂબજરતોને જોઈ છે, કે આસડાંની બરાબર તેઓ-ની કદર નથી, અને બદજરતો લાલોની લાજ બની બેઠી છે.

અસગરી—પૂબજરતી પણ એવી ચીજ છે, કે આદમી તે ઉપર શીદ થાએ. મગર અકસર સ્ત્રી જેમનીની જરત રૂપાળી હોએ છે, તે અસલતની ખરાબ અને મીઠાજની ધંધીલી હોએ છે. તેઓ પીતાના એહરા ઉપર ઇતરાએ છે, એથી કરી તેઓની દાજ કેયે ગળવા નથી પામતી. તેઓનો મીઠાજ તેઓની કીમત ઘટાડી નાએ છે. એની મીઠાજ એવી છે, કે એક ઘોડા સારા રંગનો હાયે પગે મારે, વાળ ભમરા વગરનો, સાંધા બાંધાનો દરસત, પણ નકારી ચાલનો, કડકનો અને પછાડી જડનારે, સવારીમાં અડીને ઉતરઈ જનારે હોયતો એવા નામુરાદ ઘોડાને કુકત બાહારના દેખાવ પરથી લઇને કોઈ શું કરે ? પણ જો આજ દેખાવ સાથે સારા કદમનો અને અસીજ હોયતો, તે એક ઉત્તમ ચીજ છે, જેમ આપણી મિહમુદા જરત તેમજ અસલતમાં એક ક્રતાં એક ચઢતી છે તેમ.

સાસુ—આખરે કાંઈ આપણું પણતો જોઈએ ? હમણાં ઘોડાજ વખત ઉપર તમારી નિશાળની છોકરી એક નસીહત વાંચતી હતી કે ‘ તું હાથીબાન સાથે દોસતી ના કર, અને જો કરે તો તારા ઘરનો દરવાજો હાથીને આવવા જવાને લાએકનો ઉંચો બનાવ.’ આપણુ મરીમોની પાસે તેઓની સાત લાં-એક આપવા લેવાનું કયાં છે ? તાહક ખેડાં ખેસાડેજાં આપણી હાંચી કરાવતી શું જરૂર છે ? વળી કપૂલ કીધું, કે જાણે બની ગયું, પણ છોકરી ત્યાં આંખમાં હલકી રહી, તો એક નુકસાંન ને ખીજ જગ હસી.

અસગરી—આખરે અથવા હલકાઈ કાંઈ રીતબાત પર વજગેલી નથી, માઠી બે અરના એખલાસ ઉપર છે. જમાલઆરા શું કંમ રીત લઇને ગઈ હતી ? તોપણ તે એક દિવસ પણ સાસરામાં સુખે રહી નહિ. દૂર કયાં જાએજા મારી બેનને પણ મારી બરોબરજ મળયું હતું, તોપણ દરરોજ લડાઈ કેમ થાએ છે ? એતો સૌ સૌનો મીઠાજ ને સૌ મોગી ચાલચલુએ.

સાસુ—એતો મેં માન્યું, કે માઠી બે અરનો એખલાસ રીત પક્ષાં પર નથી. પણ કુટુંબ કપીલાના સોકો મિહલ્યાં માર્યા વગર કેમ રહે ? અમર છોકરાએ ધ્યાન નહિ આપ્યું તો શું ? સાસુ નહુ દો લાગ જોઇને તાણો માર્યા વગર રહે નહિ, જેથી આખરે માકું તો લાગે. એકતો દીકરીવાળીનું સદા માથું નીચું હોય છે, તેમા રીતબાત ઘોડી એતો ગજબજ છે. નહિ બેન, એ વેલા માડવે ચહડતો નજર નથી આવતો.

અસગરી—કુટુંબદારથી શું ખીવું, કુટુંબીઓ દરરોજ ઘોડાજ વખત પાસે ખેસે છે. હા, સાસુ નહુ દોના રાત વહાડાના તાણા ખેશક દુઃખ ભરેલા હોય છે, પણ હોસનઆરા અને જમાલઆરાના તાણાનીતો ધાંસતી નથી, એઓતો મિહમુદાના પગ ઘીઈ ઘીઈને પિયા કરવાની. એવું પણ શું અંધર છે, કે શું વીહવા થયાની સાથે આંખોપર કીકરાં મૂકી લેયે ? હોસન-

આરાને મેહમુદા સાથે કેવી માહબત છે, તે તમારો જુઓ છેઓ, હવે રહી જમાજ આરા, તેના દિલની વાતનો ખેદ જાણે. જાહેરમાંતો જ્યારે મળે છે, ત્યારે ઠગી ઠગી જાણે છે, અને આખરે હું પણ તે જીવતી બેકેરી છું. મેહમુદાને માઠી રીતે રાખશે, તે મને શું મારું દેખાડશે? વળી એ વાતની એક વાતનો હું એ જાણું છું, કે સાસુ નહીં દો પણ હવે જોતી રહે છે. છોકરાને રીતે જાણે, કોઈની તાકાદ નથી કે મેહમુદાને આંખ બંધીને જોઈ લે.

સાસુ—ત્યારે તમારી મરજી શું છે? શરખતનાં પ્યાલાં પર નેકા પલ્લવી આપું!

અસગરી—મારી કાંઈ એવી મતલબ નથી. વળી નાઆરીમાં શરખત પણ નહિ મળતું, તે શું છોકરા છોકરીના કારજો નથી થતાં? આપણું અપાવણું પણ દુનિઆ દેશની એક રસમ છે. જેટલું પાથરણું જુએ, તેટલા પગ લંબાએ. મકદુર માફક જો બની આવ્યું તે આવ્યું; નહિ બની આવ્યું તે નહિ આવ્યું. કુલજી થઈને પછે ધરનું દિવાળું કાઢી બેસવું કાંઈ દાનાઈનું કામ નથી. મારી નિશાબમાં જે સજમાં નામની છોકરી સીખે છે, તેના આપને હિંદુસ્થાનના બજવા પછી—કોઈ મડમનો જીવ અચ્ચો હતો તેના બદલામાં—દસ હજાર રૂપિયાનું ધનામ મળ્યું હતું. એ દસ હજાર રૂપિયા તેને એટલાતો હતા, કે ઉમર ઝંઝી આપરથી રહેતે. પણ એક છોકરા ને છોકરી પરણાવવામાં પતરાજીમાં આવીને સરકારથી મળેલા દસ હજાર ખોલી બેઠા, અને સામા હજાર પાનસોનું કરજ કરી નાખ્યું. તે વખતે તે અઢી તરેહથી વાહાવાહ થઈ, ને હમણાં ધરમાં એવીતો તંગી આણે છે, કે આધાને વાસતે હેરાન હેરાન છે. લગનમાં મને પણ તેડું આવ્યું હતું. સર સામાન જોઈને મારાતો હાથ ઉડી ગયા. બલકે કદાચ સજમાની માએ મનમાં ગોરસો પણ કીધો હશે, કાંકે મેંતો કહી દીધું હતું, કે 'બેન બેટા, બેટીઓનું આપણું આંખાને સુખ, ને કલેને થંડકે—ધી કયાં ગયું તે ખીચડીમાં, પણ પોતાનાં હાંદલાંઓની ખેર માનવી પણ જરૂર છે.' કહેવામાંતો મેં એટલું કહી દીધું, પણ પછી મને પસ્તાવો થયો, કે સજમાની બેન સમજી હશે, કે ઉસતાદની જી 'લેના એક ને દેના દો,' નાહેક બાંજી મારે છે.

સાસુ—હા ખરે છે, પણ કમખખત દુનિઆમાં રહેવું છે, શું કરે ને કયાં જાએ. હોએ યા નહિ હોએ, પણ કરવું તે પડે છે જ, દુનિઆની રીત નહિ કરે, તે રશવા કોણ બને; અને લોકોના આંગણાં કેમ સંખાએ? મેં જાલવી અસહાક સાહેબનાં બાધણમાં સાંભળ્યું હતું, કે 'આગલા વખતમાં આરબ લોકો છોકરીઓને જનમતાંજ મારી નાંખતા હતા.'

અસગરી—સાસુ મા દૂર કયાં જાએ છો. આપણા દેશના રજપૂતો પણ એવો જ ગળબ કરતા હતા. હમણાં અંગરેજોની રાકતોકથી બંધી થઈ છે. તે ઉપરાંત પણ કેટલીએકવાર સંભળાયું છે, કે ચોરી છૂપીથી ખૂન થયાં છે.

સાસુ—અકબ શું કરે, દેખાદેખી છંડાતી નથી.

અસગરી—ગરીખીમાં દેખાદેખી શાને જોઈએ ? દુનિઆમાં ગરીબ લોક ધણુએ. અમીરી, ગરીખી સૌ પોતપોતાના કીસમતથીએ. સરવે એકસરખાં કેવી રીતે થઈ જાય ?

સાસુ—આહા ! બલાથી થાદી વેહવામાં જ્યાદા અરચ કરવાનું અંગ-રેજ સરકાથી મનાઈ થઈ જાયતો પંચાતી મટે.

અસગરી—વરતમાન પત્રોથીતો જણાયએએ, કે અંગરેજ લોક એ બાબે કાંઈ બંદોબસ્ત કરનારએ. આપણા શેહેરના સરવે વડાએને પણ એકવાર ખોલાવ્યા હતા, અને સાંભાવ્યામાં આવ્યુંએ, કે અરચની એક હદ બાંધીએ, ને પદલાંની રકમ મુકરર થએલીએ, પણ એ કામ આપણા લોકાએ કરવાનુંએ. સરવેએ એકડા કરીને જેટલા અરચ વડાઈનેએ તે બંધ કરવા.

સાસુ—વડાઈના અરચ વિશે જે તમે કહ્યું, તો જેને જોદાએ આપકું હાએ, ને અરચે તે કાંઈ જ્યાદે નથી. હા, જેને પદલે કોડી પણ નથી, તેને તો સરવે જ્યાદેએ.

અસગરી—એમ ના કહો. થાદી વેહવામાં જરૂર જેગો જે અરચએ, તેતો, કમજએ. વડાઈની વાતોમાં ઘણા રૂપિઆ ઉડી જાયએ. આપણા ખાન-દાનમાં તો નાચ, તમાથા, ઢોત્ર, વાજી, આતશખાજી, નિશાન, નગારાં કાંઈ હોવું નથી, પણ જેએને ત્યાં થાયએ, તો એમાં સેંકડો હજારોપર પાણી ફરેએ.

સાસુ—એતો જેએને ત્યાં નાચ તમાથા થતો હાએ તેઓ જાણે, પણ વારં, આપણે ત્યાં શું વડાઈનો અરચએ ?

અસગરી—કાંએ નહિ ? દીવો, તીરથ, આદરણી, વરણી, કુલેસરી, કૂલ-કૂકું, ચોથી અને વારેવારના ઘણા બારી બારી કપડાં, જડાવ સાથનાં ઘરે-ણાં એ સૌ વડાઈનુંએ.

સાસુ—ત્યારે જોલણું એમજ કેમ નથી કહેતાં, કે મુખ્ય લગન પો-તેજ વડાઈ !

અસગરી હસવા લાગી, અને કહ્યું કે “ ખુદ વીહવા તો વડાઈ નથી, પણ તેને લગતું જે થાયએ, તેતો અરેખર ધકેલાએ. ”

સાસુ—વારં, રસમ તો રસમ, પણ તમે તો કપડાં અને ઘરેણાંને પણ પતરાજીનું કહેણો ?

• અસગરી—સાદાં કપડાં અને ખાલેસ ઘરેણું તો કામની ચીજએ, મગર બારી બારી વાગો તમેજ કહો કે શું કામ લાગેએ ? ખુદ મારાજ વાગા પ-ડીને ઝડેએ. ઘરમાં પેહેરવાને તો કમબખત દિલ કચવાએએ. કબી કબાર સાદી વિવાહમાં પેહેરી ગયાં, કે ઈદ, બકરી ઈદને દહાડે જરાવાર કાહાડયાં. બાકી બારે મહિના ગાંસડીમાં બાંધી રાખેવએ. આવતે દહાડે ધૂપમાં ના-

ખવાની મફતમાં જેહમતછે, અને જો વેચવા ગયાં, તો માલની કીમત નથી મળતી, બલકે કસબની કીમત જેટલી પણ નથી ઉપજતી. વળી એવેજ હાલ જરાવદાર જાણુસેનોએ. માલવી કફાએતઅદાની દીકરીના લગન તમે સાંભળયાં હશે. બસ તેવાંજ લગન મને પસંદછે.

સાસુ—કીયા માલવી કફાવતઅદા ?

અસગરી—છોકરીઓની નિશાજોના વડા.

સાસુ—તેતો ધાર્યામા આ શેહેરના રહેનાર નથી.

અસગરી—હા—નહિ, આગરાની તરફના રહેનારછે. ખીખી બચ્ચાને પોતાની પાસે ખોલાવી રાખેજાણે. દીકરીની માગણી આ શેહેરમાં કીધી હતી. ખીખીની મરજી એવી હતી, કે પોતાને શેહેર જાધને દીકરીનાં લગન કરે, અને અહીંઆંધી જન આવે. પણ માલવી સાહેબે ખીખીને સમજાવી પઠાવીને અહીંઆંજ રાજી કીધી. એક દહાડો બે ચાર ઓળખાણુ પીછાણુ-વાળાંઓને ખોલાવી મંગાવ્યાં. મેહમાનો ભયારે ઘરમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે સાંભળયું કે, છોકરીનાં લગનછે ! થોડા વખત પછી વેહેવાઈ છોકરાને લખને આવી પહોંચ્યા. કાએદા પ્રમાણે નેકાહ પઠાવી દીધા. અદા અદા ને ખેરસદા ! રીતભાત રાકડે રાકડી આવી. નેકાહ થયા પછી માલવી સાહેબે રાકડા પાંચસો રૂપિઆ લાવી દીકરી જમાઈ આગળ મૂક્યા, ને ખોલ્યા, કે “બુસ ભાઈ, મારી કમાઈમાં તમારી તકદીરનું એટલુંજ હતું. અગર હું આહાતેતો એટલામાંથી આણું પીણું પણ કરતે, અને દુનિઆની રીત મુજબ એક બે ભારી વાગા પણ કરી આપતે; પણ મેં વિચાર્યુંતો એજ દૂરસત લાગ્યું કે રાકડા રૂપિઆ તમોને આપવા બેહતરછે, હવે તમે આહો તે રીતે એને કામમાં લાવો.”

સાસુ—હા. પરદેશમાં એ માલવી સાહેબ જેમ આહે તેમ કરે. કહેનાર સાંભળનાર કોણુ હતું.

અસગરી—કેમ ? કહેનાર સાંભળનાર ધરવાળી ખીખી શું નહિ હતી ? વળી પરદેશપર શું મૂકરરછે, હીમત જોઈએ. કરનાર હોયતો શેહેરમાં પણ કરી નાખે. ખોલનારાઓને બકવા દીધા, આપણને આપણા કામ સાથે કામ.

• સાસુ—ત્યારે શું તમે મેહસુદાના એવી રીતના ઉંધતા, જ્યુક્તા નેકાહ કરવા ઠરાવ્યાછે ?

અસગરી—બેચક, હુંતો લોકોના કેહવા સાંભળવાની કાંઈ પરવા નથી કરતી. માઈજ જો આણે, તો મેહસુદાના નેકાહ કફાએતઅદાની ખેટીના જોડા થાએ. તેઓએ તો બે ચાર મેહમાનોને પણ ખોલાવ્યા હતા, પણ મારી નજીક તો એટલાની પણ જરૂર નથી.

સાસુ—નહિરે બેન, જોદાને વાસતે એવો ગજબ તો ના કરશે. આ-
ખા ભરમાં મારી તો એજ એક દીકરી પરણવાની છે. હવે શું હું કપરમાંથી
કોઈના વીહવા વાજન કરવાને ફરી આવવાની છું ?

અસગરી—નહિ—એવો તો મારો પણ ધરાદો નથી, પણ અક્ષયતાં
આએ વાત ખચીત મેં પોતાના દિલમાં ધારી રાખી છે, કે એક પૈસો કરને
નહિ લેવો, કે નહિ કોઈ સરસામાન ગીરવી મૂકવો. જે કાંઈ કપડાં ચપડાં એના
નામથી રાખેલાં છે તે, અને જે કાંઈ એના ક્રીસમતથી છેતી વખતે મળી જાય
તેટલાંથી બચે.

સાસુ—સુખહાનઅક્ષાહ—એમ હોયતો પછે શું જોઈએ. પણ સામી
તરફ વાળાં પણ હાંમી ભરે તારે કે ?

અસગરી—પણ જો તેઓની રાજી થઈ જાય તો ?

સાસુ—તેઓનું રાજી થવું શું હસી મસખરી છે. જોદા રાખે એકપૂરો
છોકરો. નહિ જાણતાં, કે તેઓના દિલમાં શું શું હોંશ હશે. તેઓ તો બરા-
બરીઆનું ધર જોઈને વાત કરશે, મેં સરવે અરમાન પૂરા પાડશે.

અસગરી—જ્યારથી હું સીયાલકોટથી આવી છું, ત્યારથી એજ વાતજી
તદખીર કરું છું. ત્યાં તો સૌ નકી થઈ ચૂક્યાં છે. હમણાં જમાલઆશ
અને હોસનઆરા દોડતી દોડતી આવી હતી, તેઓ કહી ગઈ, કે એ વાત
નાહના હકીમ સાહેબે પણ પસંદ કરી છે. શાહજમાની બેગમ પોતાની દીક-
રીને વાસતે ધણીએક તદખીરો કરી, પણ જોદાના ફજલથી કોઈ કાઠગત
નહિ લાગી. હવે ઠીક નહિ કરવી જોઈએ. પરમનો નદિવસ પણ સારી છે,
ત્યારથી મીઠાઈ આવી જાય, એટલે વાત પકી થઈ જાય, પછી લગનનું
જોઈ લઈશું.

સાસુતો એ સાંભળીને અજબ થઈ ગઈ, અને ખોલી, કે “વાતતો ધણી
સારી છે, અને આપણી લાએકી કરતાં વધારે છે, પણ તેઓને લાએકનો સા-
માન આપણાથી બનવો મુશ્કેલ છે.”

અસગરી—હરેક સખબને ઉમે કરનાર જોદા છે, અને તેજ તેના અસ-
ખાબ પહેાંઆડનાર છે. જ્યારે મિહસુદાનું નસીબ આવાં ઉંચાં ધરમાં લડ્યું છે,
ત્યારે જોદા પોતાની કુદરતથી તેના વખતપર કાંઈ સામાન પણ કરી આપશે.

સાસુ—તમારા સસરાને આવવા દો, તો મીઠાઈને ધાસતે તેઓથી
પૂછી લઉં.

મેહમુદાનાં લગનની તૈયારી.

૯ ૩૦૦૦

થોડા વખતમાં મોલવી સાહેબ આવ્યા, અને માંગણીનો અહેવાલ સાં-
ભળી બહુ ખુશી થઇ ગયા, અને કહ્યું, કે “વગર ઢીલે પરમ દિને મીઠાઈ
આવે.” તેમજ અસગરીએ હોસનઆરાને કહેવડાવ્યું. મુકરર કીચેલે દહાડે
પાંચ મણ મીઠાઈ, અને ૧૦૦ રૂપિયા રોકડા આવ્યા. આ તરફથી સવા
મણ મીઠાઈ અને સવાસો રૂપિયા ગયા. ખાંનો તરફથી બહીબલાઈ થઇ
ગઇ. માંગણી થઇ રહ્યા પછી નાહના હકીમ સાહેબે લગનની તાંત્ર કરવા
માંડી, અને મોલવી સાહેબને કહેવાડ્યું, કે “મુદત થઇ મારો ધરાદો હજ
ફરવાને જવાનોછે, ફક્ત આટલીજ વાતની યોગીછે, જીંદગીનો ભરસો નથી,
વાસંતે હું ચાહુંછું કે ‘રજબ’ મહિનામાં લગન થઇ જાએ.” મોલવી સાહેબે
અસગરીને પૂછ્યું. અસગરીએ કહ્યું, “હમણાં તો એમ જવાંબ દેવાડવો
જોઇએ, કે અમે ગોઠવણમાં છીએ, ને જ્યાંઝંધી બની આવે ત્યાં તલક તદ-
ખીર કરીએછે. સેજસાજ સામાન જે આપવા જોગછે, તે જે એ અરસામાં
એકઠો થઈ જાએ, તો અમારે પણ એ ફરજ આપરે અદા કરવીછે, જેમ
જલદી થાએ તેમ ખેહતર.” એના જવાબમાં હકીમ સાહેબે પાછું કહેવડાવ્યું,
કે “મેં કાંઇ રીતભાત અને સામાનની ઉમેદથી તમારે ત્યાં સગાઈ નથી કી-
ધી, મને તો છેાકરી જોઇએ. તમારે સામાનની ચીંતા કાંઈ કરવી નહિ.”
અહીંઆંથી જવાબ મોકલ્યો, કે “ઘણું ખેહતર, અમારે પણ રજબ મહિ-
નામાં લગન કરવાં કબૂલછે. રજબની ૨૭ મી તારીખ મુકરર થઈ, અને
ખાંને તરફ સરસામાનની તૈયારીઓ થવા લાગી.

સામાનની તૈયારી થતાં મોલવી સાહેબને ફિકર પડી. કદી વિચારતા, કે
હજરીમલ પાસે કરને નાણું લેડું, અને કદી ધારતા હતા, કે ધી બજાર વેચી
નાખું, યા ગીરવી ચૂકું. અસગરીએ મોલવી સાહેબને ચીંતાગુર જોઇને
પૂછ્યું, કે “આપે શું તદખીર કીધીછે?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “શું ખ-
તાવું? સાદીના દિવસ તો માથાપર ચાલ્યા આવેછે, અને રૂપિયાની તદખીર
તો કેવેથી બનતી નથી. હજરીમલ પાસેથી મેં રૂપિયા માંગ્યા હતા, તે પણ
બાહાના કાહાડેછે. ધી બજારને વેચવાનો ધરાદો કીચો હતો, તેનો કાંઇ ખરી-
દદાર નહિ નીકળતો.” અસગરીએ કહ્યું, “હરજેજ થઈ તમાએ કરને કાહા-
ડવું નહિ, તેમજ જગીર વેચવી નહિ. કરજ કરતાં બૂંડી ચીજ કાઢીખીજી
નથી, અને જગીર ખપાવવી કાંઇ મુશકેલ નથી, પણ તે મેળવવી ઘણું કઠણ
કામછે.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “કરજતો લેડું નહિ, અને જગીરને વેચું
નહિ, ત્યારે શું હું કીમિઆગરણું યાં ગેબી હાથ જાણુંછું? રૂપિયા ક્યાંથી
આવે?” અસગરીએ કહ્યું, “પહેલાં ધરનો હિસાબ જોઇ લેવો જોઇએ.

કપડાં તો કાંઈએક અગાઉથી તૈયાર કીધેલાં છે. ફક્ત થોડાંએક પરચુરણની જરૂર પડશે, તે મારા વાગામાં કેટલાંએક ધણા ભારી છે, તેમાંથી એમાં કરતાં એટલું પુરવણું નીકળી આવશે, કે મેહમુદાના વાગાને બસ થશે. વાસણો મોજુદ છે, કાંઈ વેચાતાં લેવાં નથી. ફર ફાળીચર અને દિવાનખાનાનો સામાન એ સરવે હું પોતાનો આવીશ. નકામો પડયો પડયો ખરાબ થાએ છે, અને મને કાંઈ કામનો પણ નથી. વળી તમારી પાસે પણ કાંઈ નગદ રૂપિયા તો હોશે જ ?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “માત્ર ૫૦૦ રૂપિયા છે.” અસગરીએ કહ્યું, “બસ ધણા છે. જ્યારે હું સીવાલકોટ જવા લાગી, ત્યારે નિશાળની રકમના ૪૦૦ રૂપિયા હતા, તે અમાનત રાખેલાં છે. મારી પછી ૨૦૦ રૂપિયા થયા, તેમાં અરધી મારી વડી બેનનો હક છે, અને ૧૦૦ રૂપિયા મેહમુદાનો. એ છેત્રી રકમ ઉમેરતાં મકતબની રકમ પાંચસોની થઈ જશે. મેહમુદાના નાહના બાઇને મેં કાગજ લખ્યું છે, અને ત્રણસો રૂપિયા મંગાવ્યા છે. બસો રૂપિયા જેઠ બાઇએ મોકલવાને લખ્યું છે. એવી રીતે દોઢ હજાર રૂપિયા નગદ હાલ તરત મોજુદ છે. હજારનાં કડાં જે હોશનખારાના વીહવામાં મને મળ્યાં હતાં, તે મને કાંમતા નથી. મારો ધરાદો હતો, કે મેહમુદાને પેહેરામણી કરીશ, પણ પાછળથી વિચાર કરતાં એજ ધરના કડાં તેજ ધરમાં જવાં દરૂપત નથી દિસતાં, હું તેને વેચી નાખીશ. તમાશાખાનમની મારફતે બાબરમાં મોકલ્યાં હતાં, તો પનામલ ૧૩૦૦ રૂપિયા આપવા માગતો હતો. મેહમુદાના નસીબથી અગર કોઈ ગરજવાંત મળી આવ્યું, તો ઈનસાલાતાલા પંદરસો વસૂલ થશે, અને વળી એક એ તદખીર મારા મગજમાં આવે છે, કે તમોએ જેઠબાઇને લાવવાને બાહાને લાહેર જવું, અને સરદાર સાહેબ આગળ રજની વાતમાં એ શાદીની વાત જણાવવી. સરદાર ધણો રૈહમ દિલનો છે. ઉમેદ છે, કે ખચીત કાંઈ મદદ કરશે. આગલા વખતથી હિંદુસ્થાની સરકાર એવે ઠાંકણે પોતાના નીમખહલાલ નોકરને મદદ કરતા આવેલા છે.”

ટૂંકામાં—અસગરીએ સરદારને લાહેર મોકલ્યા. મોલવી સાહેબ સરદારની સલામને ગયા, તો સરદારે પૂછ્યું, “મોલવી સાહેબ, તમે કેમ તમ્હી લીધી છે ?” મોલવી સાહેબે અરજ કીતી, કે “બંદેશીનાં લગણ છે, એટલા માટે હાજર થયો છું, કે મોહમદ આકેલને એક મહિનાની રજની મોહેરખાની કરવી, અને એમતો અરજ કરી નથી શકતો, કે તમો નામદારના ખાનદાનમાંથી કોઈ સામેલ થાએ, પણ અગર દિવાન સાહેબ જેઓ દિલ્લીમાં છે, તેઓ તમો સરકારની તરફથી મીજલસને જ્વે દેતો લોકોમાં મારી આવડને વધારે થશે.” સરદારે મોહમદ આકેલને રજ આપવા કબૂલ કીધું, અને મોલવી સાહેબને આવવા જવાનો ખરચ આપ્યો, તથા દિવાન સાહેબને હુકમ

માકલ્યો, કે “મારી તરફથી મોલવી સાહેબની મળ્લસમાં સામેલ થવું, અને ૫૦૦) રૂપિઆ થેય કરવી.” અસગરીની સલાહથી બેઠાં બેઠાં એ પાનસો રૂપિઆ મક્તમાં આવી ગયા. આ તરફ પેલાં જડાવના કડાં તમાશાખાનમની મારફતે નવાબ હાતમજમાની બેગમને ત્યાં ગયાં. જે જોતાંજ તે ખુશ થઈ ગઈ, અને આખી રીતીને ૨ તોરા ૬૨ ૧૦૦૦ હજારનાં હવાણે કીધા. હવે તો રૂપિઆની હરેક તરફથી રેલછેલ થઈ ગઈ. અસગરીની ગોઠવણથી સરસમાં સરસ કપડાંનો વાગો તૈયાર થયો, અને ચોવડી જલ્સ બની. સામાનની તૈયારી એવી તો થઈ, કે મોલવી સાહેબની કોઈ પેઠીમાં નહિ થએલી, અને વેહેવાઈવાળાં પણ તે સરસામાન જોઈને દંગ થઈ ગયાં. જે જે સામાન હતો, તે બારી અને મોટી કીમતનો હતો, અને જે જે સીલો હતો તે નથી ઢપની હતી. બે વાગા કપડાંના તો છોકરાની તરફવાળાંથી આપ્યા. તેમાંનો એક રીતને વાસતે કરકરી તાસનો, અને ખીજો ચોથીનો કારચોખીનો, અને ધરેણું જેહેજ તથા ચઢાવાનું મળીને તો અતિધણું હતું. નાકમાં નૂથ તથા ખીલ. માથે ઠીકો, જુલમર, અને ખીના. કાનેમાં જડાવની ઝુને સાદા પાટીઆની ખાલી. છપકાની ખાલી, કાન જાહાલર, મગરમોર-કીઓ, એરીઓ, કરણકૂલ, અને જુમજો. ગળામાં તુસીપાટીયાં, હાંસડી, ચંપાકળી, કંઠી, તોરા, ધુકધુકી, ચંદનહાર, સાંકળી. બાજુએ જોશન, નવરતન, બુજબંધ, વાંક. હાથોમાં કડાં, નવધરછી, બાંગડી, સાંકળાં, પાટલી. આંગણાંઓમાં વીંટી, છલાની જોડી. પગમાં પોશાં, તોરા, ચૂડીઓ, સાંકળાં, જાંજર, છલાં, અને કારચોખી જાલરદાર તથા ઠીલીદાર, સૌ મળીને પચાસ જોડી કપડાં, બસો વાસણ, અને તેજ પરમાણુ મુજબનો ઉપરનો સામાન હતો.

ટૂંકામાં—મોટી ધૂમધામથી સાદી થઈ ગઈ. મિહમુદા સાચરે ગઈ. તેને સાચરીઆમાં “કમરઆસતાંની બેગમ” નો ખેતાબ મળ્યો. હકીમ ફતેહઅલ્લાખાન મોટા ચુસત ને પરહેજગાર ખોદાતરસ આદમી હતા. મુદતો થયાં હજનેા ધરાદો કરી રાખ્યો હતો, પણ માત્ર અરજમંદખાનના લગણને માટે જોડી હતા. હવે લગણ થયા બાદ કેટલાએક દિવસ સૂધી વહુના ચેત આજા જોતા રહ્યા. પણ અહીંઆં જોવાની શું જરૂર હતી! મિહમુદા તો અસગરી બાઈની સંધારપર ચહડી ચૂકેલી હતી. કોઈ રીતની તેમાં કસર કે કસર બાકી રહેલી નહિ હતી. હકીમ સાહેબે જોઈ પણ તેને અજમાવી તો વહુને હુબરમંદ, અકબમંદ, સલકવાળી જોઈ. એકતો અસલથીજ પરજુજુ મીઠું અને વળી તે ઉપર ખાંડ બખરાવેલી! તેમ પેહેજાંતો મિહમુદા પોતાની જાતેજ સારી, અને તે પર અસગરીની કેજવણી, અને અસગરીની સલાહ, આરે હવે પૂછવું શું! એથી હકીમ સાહેબને ખુબ એકીન થયું, કે કમરઆસતાંની સારી બેસ રીતે ધરને સંજાળી લેયે. હવે હકીમ સાહેબે અચખુચ

જેર જડકથી અરબસતાન તરફની તૈયારી કરવા માંડી. તેઓને એકનો હજની નષ્ટાત હતી, તેમાં હજ પછી ત્યાંજ રહેવાનો એરદો કરી લીધો. રોકડ ને કાંઈ હતું તે પોતાની સાથે લીધું. મકાનો, દુકાનો, ખેડકો, મારકીટ, જાગીરો, ચેહાલીઓ સરવે કાંઈ ઊંચકરાના નામપર કરી આપ્યું. સગાં વહાલાં લોકોએ રીત મુજબ તેમને વાર્ષી, સમજાવ્યા, પણ હકીમ શહેબને તેો ઓદાની દોહાઈ હતી, કોઈનું સાંભળ્યું નહિ. ઓદાનું નામ લઈ ઊભા થયા, અને દુનિઆબરની જાગીર, ઉપજ દીકરા વહુને આપી ગયા. જેકે મિહમુદા પરણી ગઈ હતી, તેોપણ અસગરીનો અદબ મનાહજો અગલ કરતાં પણ ભાદે કરતી હતી. જરા જરા વાતમાં અસગરીની સલાહ લેતી. હવે અલખતે અસગરીને પોતાની અફત અજમાવાની તક મળી. મોટું કારખાનું, અને મોટું કામ તેને એવું તેો અઠી રીતે ચલાવ્યું, કે અરબમંદખાનને (ખોદા જૂહું નહિ ખોલાવે) તે વખતનો પાદશાહ વજર ખતાવી દીધો. કોઈ સરદાર એની મુકાબલે દિલ્લીમાં કે આસપાસ નહિ હતો. એ દ્રષ્ટાંચ ક્યાં સૂંધી લખીએ ? આટલું લખી ચૂક્યો, પણ (અગર સાચૂ પૂછોતો) હજુ મનમાનું છટાંક પણ નથી લખાયું. હમણાં સૂંધીતો અસગરી ગરીબીમાં હતી. “નાગી નહાતી શું ને નીઓવતી શું” પણ હવે ખોદા રાખે દોલત, અને દખલખાથી નસીબદાર થઈ. વહીવટનો કાબુ, અંદોખસતની તક મનમાનતી મળી. એ હાલતમાં જે જે કામ એ ઓરતે કીધાં, તે અલખતે કયામત સૂંધી જમાનામાં પાદશાહ રહેવાનાં—મગર અફસોસછે કે તે લખવાની ફરમુદ મીધી. તેોપણ અગર નસીબત માવનાર, તથા વાત સાંભળનાર, અને સમજનાર હોય તેો આ જેટલું લખાયું છે, તે કાંઈ થોડું નથી. હરેક રીતની વાત, અને હરેક રીતની તરખીઅત એમાં મોજુદછે. કહેવામાં કીરસો અને વારતાછે, પણ ખાતેશીમાં નસીબત અને શીખામણછે.

અસગરી અને તેના બચ્ચાંઓ.

હવે આ ચોપડીને પૂરી કીધા અગાઉ એક વાત વધુ લખવી જરૂરછે. તે એ કે અસગરી ઘણી નાની વયમાંથીજ મા બની હતી. પણ હજુસૂંધી એની ઓલાદની કશી જીકર ઉપર કેયે લખાઈ નથી. અસગરીને બચ્ચાં તેો ઘણાં થયાં, પણ ખોદાની કુદરતથી થોડાંજ જીવતાં રહયાં. ફક્ત એક છોકરો મોહમદ અકમલ, જે છેવટે મિહમુદાની એકપૂરી છોકરી મસબુદા સાથે પરણ્યો હતો, તે જીવતો રહયો. એ છોકરો કેટલાંએક બચ્ચાંઓ ઉપર પેદા થયો. એની આગમચ મોહોમદ આદેન એક છોકરો, અને ખગુલ નામની

એક છોકરી મરણ પામ્યાં હતાં. બચ્ચાંઓને પાળવામાં સંભાલતો અતિમણી લેવાઈ હતી. ધરદી ગરમીની સંભાળ, તથા ખાંધા પીધાનો વખત મુકરર કીધેલો, અને ધરવે વાતનો બાંધેલો અંદાજો રાખેલો હતો. ઈલાંતબક અબરદારી રાખેલી, કે અંજણી અને રદી ચીજ કદીએ બચ્ચાં મોઢામાં નહિ નાંખે. ઘાંત નીકળવાના થઈ થયા, એટલે પારાઓને નસતર ઘીપામાં આવ્યાં, કે કુટતા પારાઓની ઇજા બચ્ચાંને નહિ હોય. ચાર વર-જનાં થયાં, કે સીતલાના બચાવની મતલબથી ગઉસીતલા મૂકાયા. ટૂંકામાં, જવાંજીની આદમીની અકલ કામ કરી શકે, તેટલાં તબક ધરવે રીતનો અંદા-બસ્ત કીધામાં આવતો હતો, પણ તકદીરની આગળ કોઈની તદખીર નથી ચાલી શકતી. મોહોમદ આદેલ ચાર વરસનો થઈ મરણ પામ્યો. તેને મરડો થયો, જાડો બંધ કરવાની દવા આપી, પણ તેમાં ખોખાર આવી, અને સને-પાત થઈ ગયો, જેથી આ રમતું હસતું છોકરું તાપથી જતું રહ્યું. હજી તે તેનો જન્મ તાજો હતો, કે તેટલાં બગુલ સાત વરસની થઈને ખામાર પડી. કોઈ એવી બલાને જાડો છૂટ્યો, કે તે જન લેખને બંધ થયો. દુનિઆં-બરણની દવાઈ થઈ, પણ મોત દવાને ક્યાં માનેછે? એકજ હકીમામાં છોકરી જન્માઈને ચાલી ગઈ. બગુલનાં મોતથી અસગરીને જબરો ઝટકો લાગ્યો. એકતો છોકરી હતી, અને જાણે મરવાની હોય, તેથીજ મા ઉપર એટલીતો દુરખાન હતી, કે એક પણ પલુ તેથી જીવી નહિ થતી હતી. મા નીમાજ પઠતી, તો તેની નીમાજની જગોએ ખેસી રહેતી. સાથે જાતી, સાથે ઉકતી. માની દવાઈ તક ચામ્તી, અને એ નાહતી ઉમરમાંથીજ બંસ પઠવા ઉપર ધ્યાન હતું. દસમાં સેપારાનો તરજીમો શરૂ કીધેલો હતો. જ્યારે મોહોમદ આદેલ મરણ પામ્યો, ત્યારે આરતોએ અસગરીના દિલમાં ખતરો નાખ્યો શરૂ કીધો હતો. કોઈ કહેતી, કે “ધરબનો ખલલછે, માટે મેહરઅલીશાહનો એલાજ કરો.” કોઈ કહેતી, “દૂધપર નજર લાગીછે, માટે ચોટામાં ઉતાર મૂકાવો.” કોઈ કહેતી, “મસાણુનું દુઃખછે, માટે રમજાનશાહ પાસે ક્રિયા કરાવો.” કોઈ કહેતી, કે “ધેર સારું નથી, માટે મીરઅલી પાસે ઉઠાવો.” કોઈ કહેતી, “મુસાફરીમાં આવ્યાં ગયાંછો, તેમાં કોઈ ડાકણ વળગીછે, માટે કેએ-જામા પીરની દરજાએ ચાલો.” એવી રીતે માદળીઆં, તાવીજ, અમલ, ટાણુ, કુટકા, ઈત્યાદિ દુનિઆ જાહાનના લોકો બતાવતાં હતાં, પણ ધનછે અસગરીને, કે આવી રીતે એક પછે એક બે બચ્ચાં મરણ પામ્યાં, તોપણ ખોદાપર સખર ધરી રહી. જે કોઈએ કાંઈ કહ્યું, તો તેને એજ જવાબ દીધો, કે “ખોદાની મરણ હશે, તો એમ પણ તે ક્ષલ કરશે.”

બગુલને મરવાની ખબર જ્યારે દુરઅંદેશખાન સાહેબને થઈ, ત્યારે તેઓ ઘણા ખેચેન થયા, અને તે બેકરારીમાં ઘીકરીની ઉપર નીચે જણાયા મુજબનું કાગજ લખ્યું.

દુરબંદેશ્યાને મોકલેલાં કાગળની નકલ.

“મારી ફલવંતી અસુગરી પાનમને દોઆ બાદ, માલમ થાય કે હમણાં દિક્ષીના કાગળથી મને બનુલને ગુજરવાની બપુર મળી. હું એ વાત ના નથી પાડતો, ઈ મને દુઃખ નથી લાગ્યું, પણ મારી અફત એટલી નથી ગમ, કે નાદાન આદમીઓની પકે હું નાસમરી કરું. મને ઘણી ચીંતા તમારી છે. અજબ નથી, કે તમને એ જબમ ધણો ભારી લાગ્યો હોય, પણ હરેક વાતમાં ઈનસાને અફલની સલાહ લેવી જોઈએ. આપણને અફલ એટલા વાસતે બપુશી છે, કે દુઃખ હોય વા ખુશી હોય, તોપણ આપણે આપણી અફલની તેમાં મદદ લેવી. દુનિઆની હાલત પર વિચાર કરવો ધણો જરૂરનો છે, અને તે વિચાર કરવો નકામો નથી. જમીન, આસમાન, પાહાડ, જંગલ, દરિઆ, ઈનસાન, હેવાન, ગ્રાડ, ઈત્યાદિ બાબો તરેહની ચીજો દુનિઆમાં છે, બનકે દુનિઆ એક ધણું જબરું કારખાનું છે. કોઈ સુકરે કાએદાથી દિવસમાં સરજનું ઉગવું, અને રાતનું યવું, તેમજ આંદ તથા તારાઓનું ચમકવું, કદી ગરમી કે કદી થરવીનું યવું, અને વરસાદ તથા પાણીની અસરથી ભાત ભાતના રંગારંગ ફળ ફૂલોનું ઉગવું, એ દરેક એક સીજ ગોર કરનારને વિચારવા સારું વરસો સંધી પૂરતી છે. ખુદ આદમીનો પોતાનોજ હાલ ગોર કરવાને કાંઈ કમતી નથી. કેવી રીતે આદમી પેદા થાય છે, અને કેવી રીતે પરવરશી પામે છે? શી રીતથી મોટું થાય છે, તથા બચપણ, જવાની, અને જુઠાપાની હાલતો કેવી રીતે ગુજરે છે? અને છેવટે દુનિઆથી સફર કેવી રીતે કરી જાય છે? એ સરવે ઘણી ઉમદા અને મુશકેલ મતેલબ છે. એ સરવે કારખાનું કોઈ નેક વિચારથી જોદાએ જાની કરી રાખ્યું છે, અને જ્યાં સુધી તે આહાથે, ત્યાં તલક એવીજ રીતે ચાલુ રહેશે.

“આ દુનિઆં ફકત સાત કે આઠ હજાર વરસ થયાં ચાલુ થઈ છે, અને હવે એની ઉમર થોડીજ બાકી રહેલી છે, યાને કયાંમત ઘણી નજદીક આવીલી છે, ને જલદીથી દુનિઆને ફના થવું છે. દુનીયાંની ગણતરી ઉપરથી સાબિત થયું છે, કે એક કલાકમાં નજદીક સાડાત્રણ હજાર આદમી દુનિઆમાં મરે છે, ઈયાને દરએક પળમાં એકેક મોતની ગણતરી થાય છે, અને તેમજ પેદા પણ થતાં હશે. એ ઉપરથી હિસાબ કરી, કે ફકત એક મહિનામાં કેટલા જાણ આદમી દુનિઆમાં મરે છે, અને પેદા થાય છે? વળી વિચારો, કે સાત હજાર વરસથી એવીજ રીત ચાલતી આવી છે તો, હમણાં સુધી બેશુમાર આદમીઓ દુનિઆમાંથી ઉડી ગયાં છે. ત્યારે જુઓ, મોત એ એક જરૂરની અને સાધારણ વાત છે. મોટા મોટા જબરદસ્ત પાદશાહ, મોટા મોટા હકીમો, મોટા મોટા કાબિલો, તે ઈલાંકથી કે મોટા મોટા પેગમબરો, જુઓ સુર-

દાને જીવાડી શકતા હતા, તેઓ પોતે પણ મોતથી બચી શક્યા નથી ! 'દુનિઆમાં જેઓ પેદા થયાછે, તેઓને વાચતે યોદાનો ખાસ હુકમછે, કે 'તેજી એક દિવસ મરવું.' એમજ છે, ત્યારે અગર એ હુકમ કોઈ દિને આપણી ઉપર, કે આપણા કોઈ નજીકના પ્યારાં ઉપર ઉતરે, તો તે માટે આપણને કોઈ રીતની ફરિયાદ કે ગીલો કરવાનું કારણ નથી. એ આખર કાંઈ સેહેલી નથી. એ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપો, અને જ્યારે તમને મોતની હાથકાત સમજ પડી જશે, ત્યારે બહસોછે, કે તમે પણ મારીપકે સમજશો કે, 'કોઈના મરવા ઉપર દુઃખ ધરવું' હાંસન વગરનું, અને મેફાયરેછે.'

"હરેક કોઈના મરવા ઉપર દુઃખનું ઉપજવું, તે તેના સંબંધ સાથે તાલકો રાખેછે. જેમકે આપણે સાંભળીએ, કે ચીનના મૂનકનો પાદશાહ મરણ પામ્યો, તો તેની કશી અચર આપણી ઉપર થનાર નથી, કેમકે આપણને તેની સાથ કશો સંબંધ નથી. તેમજ જો મોહોલામાં કોઈ પારકું આદમી મરણ પામે, અને જેની સાથ આપણને કોઈ રીતનો બાંધેસતો નહિ હોય, તો આપણને તેથી થોડુંજ દુઃખ ઉપજવાનું. ખરેખર આપણને દુઃખતો તે સંબંધનાં કારણથી ઉપજેછે, કે જેની સાથ આપણને સંબંધ હોય, અને જેટલો સંબંધ જ્યારે હોય, તેજ મુજબ દુઃખ પણ જ્યારે ઉપજેછે. અગર મમાઈની કે બનીજીની, માસીની કે વહુની, કે કૂંઈની બાલુજી મુઠ તો દુઃખ લાગવું નથી. કેમકે તે દૂરની સગાઈ અને દૂરનો સંબંધછે. બંધકે સગાઈ નાતાં ઉપર પણ કાંઈ મદાર નથી. મોહોબત મેળાપવાળાંનાં મોતથી પણ દુઃખ હોયછે. હવે, સમજવું જોઈએ, કે દુનિઆમાં આપણને જ્યારે સંબંધ કોણની સાથે ? જોકે એ માટેનો કોઈ કાયદો મુકરર નથી. નજીકની સગાઈ હોય, અને તેઓ સાથ સદાની લડાઈ કે સદાનો ખગાડ ચાલુ હોયતો, એકું સયું પારકા દાખલછે. પણ કોઈ પારકું, કે જેની સાથ સગાઈ કે નજીકની નહિ હોય, ને મોહોબત મેળાપ ઘણો હોય, તો તે સગાંઓ કરતાં વધારેછે. આથી સમજશે, કે હરેક સંબંધ પોતાની હાલતની મુવાઈકે ખાસ તાલકો રાખેછે, અને એ સરવે દુનિઆઈ તાલકા પોતપોતાના કાયદા અને મતમબની હોયછે. અગર આપણું સયું આપણા કાયદામાં ખલલ નાખનાર હોય, તો આપણે ખચીત ધઈએ, કે તે આપણાથી દૂર થાયતો સારું. અગર કોઈ પારકું આદમી આપણને કામ આવવું હોયતો ખરેખર તે આપણને પોતાનાની મીસાલે પ્યારું લાગે. કાયદાને માટે જે સંબંધ ઉભો થાયછે, તે કાયદો જરૂર નથી, કે રૂપઆ પૈસાનોજ હોવા જોઈએ. જોકે ઘણુંકરી એવી કીસ-મના સંબંધ હોયછે ખરા, તોપણ કેટલીએકવાર ઉમેદ અને આસપાસી સંબંધ પેદા થાયછે. ઘણાએક જોકો આપણા આસનાવછે, જેઓ આપણને કાંઈ આપતાં કે પહેંઆડતાં નથી, તોપણ આપણને આસા રહેછે, કે જો કોઈવાર

આપણને કોઈ વાતની જરૂર પડી તો એવો કામ આપશું. સુખંધને પેદા થવાના અનેક રસતા હોય છે. હું આ તકરારને ધણી બંખાવી ચકુલું, અને એને જેટલી પણ બંખાવીએ તેટલી ઘટતી છે, પણ આ કાગળમાં મારી મુખ્ય મતલબ ફક્ત કુરુઅંદના સુખંધ વિષે જણાવવાની છે, અને અમર જોગવાઈ મળશે તો, જોદાની મદદથી સુખંધ અને તાલુકા વિષે એક કેતાબ બંધીને તમો ઉપર મોકલી આપીશ.

“કુરુઅંદનો જે સુખંધ છે, તે જાણીતો અને સાધારણ છે. કોઈ મા આપ, કે કોઈ જનવર વડીક એવા સુખંધથી ખાલી નથી. એ ઉપરથી જણાવ્યું છે, કે ફક્ત ફાયદા અને મતલબને માટે એવું ઉત્પત્ત થવું નથી, બલકે આલમને પેદા કરનાર જોદા જે મોટો દાના છે, તે એવું આહે છે, કે ખચીત કરી માઆપને પોતાનાં કુરુઅંદ ઉપર મોહાબત હોય. કુરુઅંદ કંઈ મૂદત સ્ત્રી પરવરશીનાં હાજતમંદ હોય છે, તેવી વેળાએ તે કુરુઅંદની પરવરશી મારીપએ યાએ, એટલા માટે માઆપને કુરુઅંદની માયા લગાડી છે, કે તેઓ એ માયાની અસરથી બચવાને પાજે તથા મોટાં કરે, તે ઇલાંસ્ત્રી કે મોટાં ઘરને ખુદ દુનિઆમાં રહી સમાઈ શકે. એ ઉપરથીજ માઆપ કુરુઅંદની પરવરશીને વાસતે તેઓની આકરી કરવાને બંધાએલાં છે. કુરુઅંદને પાળી ઉછેરવું, એટલે સુખંધતો ખાસ જોદાની તરફથી માઆપને દીવેલો છે, બાકી દુનિઆમાંના આ બખેડા, જેવા કે કુરુઅંદની ઇનતેઝરી કરવી, જો નહિ હોયતો દવાઈ કે ઈલાજ કરવો, તાવીજ બંધવાં, દોઆ કરાવવી, છુમંત્ર કરાવવું, ઈત્યાદિ. અમર બચ્ચાં થયાં હોય, તો એવી ફિકર રાખવી, કે છોકરા આવે, છોકરીઓ નહિ હોય ! ઇઆ જે હોય તે જીવતાં રહે, પણ એતો સરવે ઇનસાનનો પોતાનો લોભ છે. એટલીજ વાત જાણવી રહી છે, કે કુરુઅંદની આહેશ, જે આદમી જોદાની મરજી કરતાં બપાદે પોતાનાં દિલમાં ધારે છે, તેનું કારણ શું છે ? ખરું જોતાં કારણ તો પોતાની મતલબ અને પોતાના ફાયદાને માટે હોય છે, અને તે ફાયદા કેટલીએક કીસમનાં હોય છે, જેમકે,

(૧) કેટલાંએકો એવું સમજે છે, કે કુરુઅંદથી પાછળ નામ રહે.

(૨) કેટલાંએકોને એવો ખ્યાલ રહે છે, કે કુરુઅંદ ખુદાપામાં અમારા મદદગાર થાય.

(૩) કેટલાંએક એવું સમજે છે, કે અમારી દોલત અને માલ મિલકત અમારી પછી તેઓ ધે.

હવે એ ઉપર કહેલી આહેશના જેઆલપર વિચાર કરો, કે તે કેટલી ખોટા અને બેહુદાં છે.

(૧) “નામ રહે” એટલે શું ? લોકો એમ જાણે કે એ ફલાણનો દીકરો અને ફલાણનો નખીરો છે ! પેહેલાંતો બપાદે આપણે પોતેજ દુનિઆમાં નહિ

રહ્યા, ત્યારે જ્યે કોઈએ આપણને જાણ્યાંતો થું, ને નહિ જાણ્યાંતો થું? તે ઉપરાંત વિચાર કરો, કે ક્યાંજીએ એવું નામ રહેછે? કોઈ આદમીને તેના આપ દાદાઓના નામ પૂછો, કેદાચ બપાવા જીવોતો ચરવેકોઈ કહી શકશે, પણ એથી વધારે ખુદ ફરજદાને માલમ નહિ, કે અમારા બપાવાના આપ અને તેના આપ કોણ હતાં! જ્યારે પોતાની ઓલાદજ અંજાણી, તો ખીજાં લોકોને એ-ઓનાં મુડાંઓનાં હાડકાં ઉપાડવાની થું જરૂર હોય? એમ કરતાં નામ રહ્યુંતો એક યા બે પેઠી વધારે જીવી, પછીતો એરસ્લા, અને એક યા બે પેઠી નામ ચાલવું, એ પણ ફકત વેહેમ ભરેથી વાતછે. દસ વરસ થયાં હું અહીંઆં પાહાડ ઉપર છું, હજારો આદમી મને પીછાણેછે, અને હજારોને હું ઓળખું છું, પણ નથી તેઓ મારા આપને જાણતા, કે નથી હું તેઓના આપોથી વાકફ! તેમજ આપનું નામ બતાવવા, યા પૂછવાની કોઈવાર જરૂર પણ પડી નથી.

(૨) ફરજદની ઉમેદવારીનું ખીજું કારણ એટલા માટે હોયછે કે “બુઠાપા-માં તે મદદગાર થાએ” લેખીત એ ખ્યાલ પણ તદન હવાઈછે. એ વાતનો થું ભરસો છે કે ફરજદ માટાં થાય, ત્યાં તલક આપણે જીવતાં રહીશું? યા આપણા બુઠાપા તલક તેઓ જીવતાં રહેશે? અગર એમ કરતાં જીંદગીના સંજોગ બન્યો, તોપણ ફરજદાનું મદદગાર થવું, માત્ર ખોટો ખ્યાલછે. આ વખતોમાં આપણે એવાં ફરજદ ધણા કમતી પામીએ છીએ, કે જેઓ માઆપનો અદબ બજાવતાં હોય, ઇઆ જેઓને માઆપની ખીદમત મુજ-રીનો ખ્યાલ હોય. અદબ અને ખીદમત ચાકરીતો ખાજીએ રહી. હમણાંતો ધણાખરાં ફરજદોથી સામી માઆપને વેદના અને દુ:ખ પહેચિછે. જે લોકો ફરજદની હેંચ કરેછે, તેઓ પ્રથમથી છેવટ જીવી એઓના હાથોથી દુ:ખ પામેછે. જીઓ, પેહેલાંતો જ્યાંજી નાહનાંછે, ત્યાંજી તેઓને પાળવાં એક મુસીબતછે. આજેતો આંખ દુ:ખી, કાલે સમજી થઇ, કદી દાંત ફટયા, કદી સીતળા નીકળયા. એમ કરતે ખોદા ખોદા કરતાં માટાં થયાં, તો તેઓના આધાની, કપડાંની ફિકર. આ વખતમાં આદમી ગમેતેવી હાલતમાં હોય, નોકરી હોય ઇઆ નહિ, પાસે પૈસા હોય કે નહિ, તોપણ જ્યાંથી બને ત્યાંથી એઓને આપવું તો જરૂર જોઇએ. મા આપને ફાકા પડેતો પડે, સોદા સામાન નહિ હોય, તોપણ એઓને દમડીના રાજ ચણા જોઇએ. ઇદ હોય, જશન હોય, મેજો હોય, તેહેવાર હોયતો બાવો બાઇ નવાં કપડાં ને મીઠાઇ ખાવા ચાર પૈસા! એટલે જીવી પણ નિભાવી ચલાવે. હવે, માઆપ સાહે, કે છોકરો ધંધો શીએ, તથા પઠે લખે, પણ છોકરો એવો પાજી, કે પઠવાના નામથી કોસો જીવી નાહાસે. જ્યાં તલક નિશાળના ચાર છેકરાઓ ખાંધીને લઇ જાએ નહિ, ત્યાં તલક જવું કમમછે! ત્યાં ગયા પછી ઉમતાદની આંખ ચોરાવી ક્યાંનો ક્યાં વડી જાય. કેયે તળાવ ઉપર ઉભો રહી ગીલી-

દાંડા રમે. કહી બબ્બરોમાં ખૂબ ચારતો ફરે, અને જરા મોટો થયો, કે મા
ખાજી સંમિ તણુવા લાગે. હુઆઓની સોહબત, બદમાઓની સંગત,
નહિ નાચ રંગની પરહેજ, કે નહિ યુરી સોહબતોથી દૂર. એવી ચલણોથી
ખાજાહાઓને એવ બગાડતો રહે, અને એવી રીતે કેટલાએક શાખ, બદમા-
સ, ચોર, જુગારી, છાકટ, ઇત્યાદિ થઈ જાયે. ખીજી તરફથી જોઈએતો
ફરજંદ પરણુવવાને લાયકનાં થયાં, અને તમામ મોહેર ટુંડી માર્જુ, પણ
કેમથી જોડું બંધાયેલું નથી. કાચ કરનારી પગો તોડી તોડીને ધાકી, લાગ-
વગ્યાં હારીને ખેડાં, કુટબના લોકો એકમિકને કહી ચૂક્યાં, પણ કોઈ હામ નથી
ભીડતું, જીવ ભારે સીતામાં પડયો. મા બિચારી અહિંથી ત્યાં આજેજી
કરવી ફરે. કેયે ઉભી ફાલ નખાવી જીવે, કેયે યુડીઆના વિવાહ કરાવી
જીવે, પાંચ વખત દોઆ જરી, કે એલાહી ગેબથી કોઇને માકલ. જોદા
જોદા કરતાં સગાઇ નીચબત થરી, તો એવી જગોએ કે હાંઈ બિચારી માની
પાસે આંદીને તાર વટીક નહિ, ને વેહેવાઇ વાળાં જીહુલતી ખાલી માગે!
હવે સમજો, કે કોઇ રીતે પોતાને વચીને લગણુ કીધાં. 'પંખીને જીવ
ચયો ને ખાનારોએને મજહ નહિ લાગી.' તેમ રીતતો ખોખોએ ગઈ
તોપણુ વેવાણુ કહેજે 'અબાગણીએ શું આપ્યું? એવી ન છતમાં દીકરી
જણુવાની શું જરૂર હતી!' —કોઇ સીજ વેવાણુની ખાતરમાં નહિ આવે.
વાતેવાત તાણુ. એણીમર જમાઇજી પધાર્યા, તો તેમના દેમાગની શું વાત!
જ્યાં સૂધી સસારા પાસે જોડા સીધા નહિ કરાવે, ત્યાં સૂધી હાથ પણુ નહિ ધીપે!
હજુરતો ચોથી થઇ નથી, તેટલે મીયાં ખીખીમાં જીતીપેજર થવા લાગે.
છોકરીની છોકરી આપી, અને લડાઇની લડાઇ વેચાતી લીધી! તે ફકત એ-
ટલીજ નહિ, કે એક દહાડાની, બસ આખી ઉમર સૂધી મુસીબતનો ચરખો
ચાલ્યોજે. આગળ ચાલતાં બેટીને ફરજંદ થવા શુર થયાં. તેની મા વગર
પેંશાની લોનડી, અને વગર પગારની દાયા બની. એકતો ઉમર તત્રક પોતાના
બચ્ચાં પાળવાની જોહમત જીલતી રહેલી, ને જોદા જોદા કરતાં બે વરસે જરા
હવે આરામ મળયો, ત્યારે દીકરીનાં દીકરાં પોતરાં સંભાળવાં પડ્યાં!

“કદાચ જો વહુ આવી તો ફેસાદની ગાંઠ, લડાઇની પોટ. સામુને તો
ખાસડાંની બરાબર નથી સમજતી. નણુદોનો દમ નાકમાં લાવી ચૂકતી,
નહિ જોહને મહાહજો, નહિ સસારાને અદબ! ખોરત એવી, કે મરદોની
પાધકી ઉતારી ધે. જોદા પનાહમાં રાખે, નાકાએક છોકરાંએથી. છોકરો,
જોએ, કે ખાએડીએતો આ આકૃત ઉડાવી રાખી, ત્યારે તે આ નાપાક
ખાએડીની હીમાએતે નીકળે. આખરે બિચારાં મા બાપ ધર છોડી જીહાં
લાડાના ધરમાં જઈ રહે. આવી નતીજો આ વખતની ઓલાદથી મા ખા-
પને મળે. ઓલાદથી મુખ પામે, એવા ધણુ થોડાજ લોકો હોયજે.

ત્યારે આપણુ લોકો પોતાની બેવકુશીથી ઝોલાદની શા વાસતે ઇનતેજરી રા-
ખેછે ? અરૂં જોઈએ તો ગોયા આકૃત અને સુસીબતને હાથે કરીને બોલાવેછે !

(૩) હવે કુરુઅંદની ઉમેદવારીનો ત્રીજો અને આક્રીનો આ બિઆલ રહ્યો,
કે “ અમારી દોલત અને માલમિલકતનો અમારી પછી કોઈ વારસ હોય ” —
પણુ એ બિઆલ પણુ જોટા, નકામો અને બેવકુશી ભરેલોછે. જ્યારે આદમી
પોતેજ દુનિઆથી ઉઠી ગયું, તો તેની દોલત અગર તેના દીકરાઓએ લીધી
તો શું, અને અગર માલ નાવારસ મુકરર થઇ સરકારમાં ગયો તો શું ? એ
દોલત છેવટે પોતાને તો કાંઇ કામમાં આવનારી નથી. દોલતના પ્રમાણુ મુ-
જબ જો જોદાની રાહમાં આપણે હાથે કરી અરચ્ય કરી જઈએ, યા આપણી
પછી આપણા નામથી જોદાની રાહમાં અરચ્યાએ તો તેટલુંજ આપણને કાર-
ગત લાગવાનું. જો આપણે પોતાની દોલતને પોતે નહિ અરચ્યા, અને એવું
જરૂરી કામ કુરુઅંદને ભરસે છોડી ગયા, તો આપણા સરખાં હેમક કોઇ
ખીલાં નથી. જે કુરુઅંદ મા આપણું એકઠું ક્રીધિલું વગર મેહેનતે પામેછે,
તેઓને તે અરચ્યામાં કશી આંચકી રહેતી નથી. રૂપિઆની કદર તેજ આ-
દમી બુજેછે, કે જે પોતે પોતાની બાજીનાં કૌમ્મતથી અને પસીનો ઉતારીને
નેદા ક્રીધિલો હોય. વગર મેહેનતે જે દોલત મળેછે, તેનો હાલ એજ હોયછે,
કે ‘ માલે મોક્ત દેલ ખીરહેમ.’ અલખતે તેવી મજેલી દોલતને કુરુઅંદ નાચ,
રંગ, સેલ અને તમાશામાં ખૂબ ઉડાવશે, અને આહો કે બાપના નામથી
બાજીરાના રૂાટલાપર ફાતીઓ વટીક ભણાવે, તો તેટલું પણુ કયાંથી લાવે ! શું
એજ મુજબના દુનિઆમાં સેંકડો, હજારો નથી ? કે લોકોએ કંજીસી અને
નેસીઅતી કરી ઉમરબર એકઠું ક્રીધું, ને કુરુઅંદએ તે પામતાંજ દુલાપણાથી
ઉડાવી, બાપના આખા ભવનું મેળવેલું સહેજ દિવસમાં ફના કરી નાખ્યું,
‘ જોદા જોદા ! કોણે મેળવ્યું ને કોણે અરચ્યા ખાધું !!! ’

“ આ બયાનથી સમજ પડી હશે, કે કુરુઅંદ શાય આપણે, જે આટલો
બધો સખંધ આપણા દિલથી વધારી મૂકયોછે, તે આપણાજ હકમાં ધણો નુક-
સાન કરનારોછે. આપણને ઝોલાદ શાય એટલોજ તાલકો રાખવાનો હુકમછે,
કે જ્યાંજી તેઓ આપણી મદદના મોહતાજી, ત્યાંજી તેઓને પરવરશ કર-
વાં, અને એ પરવરશ કરતાં દિલમાં એમ નહિ ધારવું, કે કુરુઅંદ મોટાં
થઇને એ પરવરશીતા બદલામાં અમારી ચાકરી ખીદમત કરશે; એવી ઉમેદ
રાખવી જબરી નાદાનીછે. બલકે એ બાબદમાં એમ સમજવું જોઈએ, કે
જોદા જે આપણો માલિકછે, તેણે તેઓને પાળવાની ચાકરી આપણને સંપે-
લીછે, અને આપણે કુરુઅંદને પાળવામાં ફક્ત જોદાનો હુકમ બજાવીએ છીએ.
એમ જાણો, કે આ બાગ જોદાનોછે, અને આપણે તેની તરફથી એ બાગના
માળી છીએ. અગર કોઇ બાગનો માલિક કોઇ ઝાડને કતમ કરવા, અથવા

કાળી નાખવાનો હુકમ કરે, તો માળીને એમ કહેવાનો શું હક છે, કે 'મિ' આ આડને ઘણી મિહિનતથી ઉછેરેલું છે, તેને કેમ કાળી યા કલમ કરી નખાવેલો ?' દુનિઆનો તમામ તાલુકો ફક્ત એટલા વાસતે છે, કે આદમી એકપીઠને ફાયદો પહોંચાડે. આપણને અંદેશજને માટે કોઈ કારણથી આ દુનિઆમાં મોકલ્યાં છે, અને અહીંયાં આપણને કોઈના આપ, કોઈના બેટા, કોઈના ભાઈ બનાવી દીધા છે. તે એટલા માટે, કે લોકો આપણી અને આપણે લોકોની મદદ લાગીએ, તથા સલાહ અને સાજકારીમાં આપણી જાંદગી, જે મુકરર કરી આપેલી છે, તે પૂરી કરાયે. દુનિઆમાં કાંઈ આપણું ધર નથી. આપણને તો ખીજી જગ્યાએ જઈને રહેવું છે, જ્યાં નથી કોઈ આપણું, કે નથી આપણે કોઈનાં. આપણે અગર કોઈના આપ છીએ, તો ફક્ત તે થોડા દિવસને વાસતે, અને કોઈના બેટા છીએ, તો તે પણ થોડા દિવસને વાસતે.

“એ ઉપરથી સમજાશે, કે આપણે કોઈને મરતાં જોઈએ, તો તેમાં અફસોસ કરવો જોઈતો નથી. અફસોસ તો ત્યારેજ કરવો જોઈએ, કે જ્યારે આપણે અહીંયાં અપહ બેડાં રહેવાના હોઈએ, પણ આપણને તો ખુદ પોતાને તેજ સફરે જવું છે. નથી ખબર, કે કઈ પળે બોલાવવું થશે, ને ક્યારે જવું પડશે ? વળી સૌથી મુશ્કેલતો એ છે, કે મરવું ફક્ત એમજ નથી, કે બદનમાંથી જીવ નીકળી ગયો એટલે થઈ ચૂક્યું. નહિ નહિ, ગોયા જીવ એક મકાનમાંથી નીકળી ખીજાં મકાનમાં ગયો. ત્યાં ગયા પછી વાતેવાતનો હિસાબ આપવો પડવાનો છે. જખાનને જુડાઈ, ગીબત, કસમ તથા બદ અને બેહુદા બકવાને વાસતે જવાબદારી કરવી પડવાની. આંખો બદનજરની સજા પામવાની. કાનેને કોઈની બધી અને ગીબત સાંભળવાના બદલામાં ચીમટી દીધામાં આવવાની. હાથને કોઈ ઉપર જબરદસ્તી કીધી હોય, તથા પરાયો માલ ચોરીએ હોય, તેમાં કાપવામાં આવવાનો. પગ જે આડે મારગે ચાલીયો હશે, તો શેકંબમાં ખોશી કચરી નાખવામાં આવવાનો. એ કોઈ ભારે બયંકાર વખત ચુજરશે. ખોદાજ પોતાના ફજલથી ખેરે પાર કરે તો થઈ શકે. જેઓને ઉપર કહેલા બનાવોથી બચાવ હોય, અને તે જે કોઈના મરવા પર ગમ કરે, ઈયા કાઈના પેદા થવા ઉપર ખુશી થાયતો વાજખી કહેવાએ. પણ દુનિઆમાં એવો કોણ છે, કે જે પોતાના આકેબતથી ખેંચીકર થઈ ચૂક્યો હોય ?

“બેટી અસગરી ! તમે પોતાની ખબર રાખો, અને તે હજાડને માટેની તૈયારી કરો. જ્યાં કરણી સિવાય ખીજું કાંઈ કામ આવનાર નથી. અને દોઆ કરો, કે આલમનો સાહેબ પોતાના દોસત પેગમબરના તોફાનથી આપણુ સર્વેનું છેવટ ખેર સાથે કરે.

લા૦ ગોનેહગાર,
દુરઅંદેશખાનની દોઆ પહોંચે.”

